

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРЕПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

В

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 8 (449), August, 1985, Vol. XXXVIII

Редателе Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р В. Стебельський, проф. П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1985-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	35 дол.	18 дол.	10 дол.	3.50 дол
Австрія	600 шіл.	350 шіл.	200 шіл.	60 шіл.
Аргентина	2000 пез.	1000 пез.	500 пез.	200 пез.
Бельгія	1400 б.фр.	800 б.фр.	450 б.фр.	160 б.фр
В. Британія	20 ф.	12 ф.	6 ф.	2 ф.
Канада	45 дол.	25 дол.	13 дол.	4.50 дол
С Ш А	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
Німеччина	80 н.м.	45 н.м.	30 н.м.	10 н.м.
Франція	200 фр.	120 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	200 кор.	120 кор.	70 кор.	25 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкл.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 8 (449)

СЕРПЕНЬ, 1985

Річник XXXVIII

Зміст VIII-ої книжки

До питання національного визволення

Президія СУВФ: ЗАЯВА (40 років після закінчення Другої світ. війни)	899
Б. Озерський: ПРОТИ ЗНЕСЛАВЛЮВАННЯ УКРАЇНЦІВ	902
Степан Осінський: ВІД ІМПЕРІЇ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ	907
Василь Литвин: МАЙБУТНІСТЬ СИБІРУ	910
Ярослав Гайвас: УПАДОК І ВІДРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ	916
Орест Питляр: ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ І МОЖЛИВОСТІ ТРИВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ	929
С. Мечник: АФЕРА СОВЕТСЬКОГО АГЕНТА В. П. ПЕТРОВА	935

З Дому Неволі

«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ», ч. 6 (Закінчення)	940
«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ», ч. 7	948
«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ», ч. 8	958

Наука, досліді

Лев Шанковський: ІНІЦІАТИВНИЙ КОМПІТЕТ ДЛЯ СТВОРЕННЯ УТВР (Продовження, 2)	967
Володимир Косик: УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ, 1941-1944	973
Микола Мельник: OMNE REGNUM IN SE IPSUM DIVISUM DILABITUR (Продовження, 2)	987

Спогади

Григорій Цебрій: ВІД МАЙДАНКУ ДО БЕРГЕН-БЕЛЬЗЕН (В 40-ліття виходу на волю з німецьких млинів смерті)	999
--	-----

Огляди, рецензії

Петро Одарченко: ФОТОТИПІЧНЕ ВИДАННЯ АЛЬМАНАХУ «ПЕРШИЙ ВІНОК»	1011
С. Радіон: БАТЬКІВЩИНА ПОНАД УСЕ	1014
Володимир Жила: ВДАЛИЙ ТВІР	1017
Степан Радіон: ПОВІСТЬ ПРО ПОЧАТКИ ХРИСТИАНСТВА В УКРАЇНІ	1019

БІБЛІОГРАФІЯ	1022
--------------------	------

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Петро Андрусів: *Гетьман Богдан Хмельницький* — олія, 1949 р.
Збірка д-ра В. Саяка. Взято з «Нотаток з Мистецтва», Видання Об'єднання Мистців
Українців в Америці (Відділ у Філадельфії), ч. 22, вересень, 1982 року, стор. 19.

До питання національного визволення

З А Я В А

Перед 40 роками Західні альянти закінчили переможно війну проти Держав Тричленного Пакту (Німеччина, Італія, Японія). З цими колишніми ворожими потугами Західні альянти живуть сьогодні у мирі й приязні. Проте, після Другої світової війни численні народи опинилися під жорстокою колоніально-расистською неволею комуно-російських імперіялістів. Ці народи досі ведуть національно-визвольну боротьбу. Друга світова війна не принесла їм визволення — ні державної незалежності, ні демократичного ладу з людськими правами.

Друга світова війна була спричинена завойовницькими імперіялістичними цілями двох брутальних імперіялізмів — комуно-російського і расистсько-німецького. Головним об'єктом завоювання була Україна. Але український народ піднявся до власної визвольної боротьби, в авангарді якої була Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. У вирі війни ОУН заініціювала скликання Національних Зборів, які 30-го червня 1941 року відповідним Актом відновили Українську Державу. Гітлерівська Німеччина поставилася вороже до нашої Держави і до державницьких стремлень українського народу. Нацисти потрактували Україну, як простір для свого колоніального експансіонізму і негайно приступили до ліквідації створеної української держави. Вони ув'язнили Голову Українського Державного Правління Ярослава Стецька, членів УДП і численних членів ОУН, на чолі з Провідником Степаном Бандерою.

Тоді ОУН вступила у визвольну революційну боротьбу проти нових окупантів. Німці примінили масовий терор і винищування націоналістичного руху, очоленого Степаном Бандерою. В скорому часі, ОУН розгорнула збройну боротьбу, що оформилася у всенародну Українську Повстанську Армію, спершу під командою полк. Дмитра Клячківського-Клима Савура, Краєвого Провідника ОУН на Північно-Західніх Українських Землях, а згодом під безпосереднім командуванням Голови Проводу ОУН підполк. Романа Шухевича-Тараса Чупринки, який був підвищений Українською Головною Визвольною Радою, підпільним революційно-державницьким центром, що був продовженням УДП, до ступеня генерала. А Великий Збір (1944) вибрав Романа Шухевича Головою Генерального Секретаряту УГВР.

Вже від половини 1941 року, українські націоналісти гинули з

рук німецьких окупантів. А від половини 1942 року, нацисти реалізували систематичне народовбивство українців, знищивши біля сто сіл та десятки тисяч українського провідного самостійницького активу. Зокрема гітлерівці поповнили в листопаді 1942 року страшний воєнний злочин в селі Кам'янка, вигубивши 3000 мешканців. В селі Цумань нацисти вимордували 120 українських родин. В січні 1943 року Гестапо вбило 120 українських самостійників-бандерівців у Кіровограді, в березні вони змасакували 485 українців у Житомирі, в квітні нацисти вимордували 425 українських мешканців села Куязке, в травні — 430 осіб села Молотків, в липні — кількасот селян у Губкові та кількасот у Великих Селищах, кількасот в'язнів-українців убили знову у Рівному та 750 осіб села Малин. Самих лише українських православних священників загинуло 35.

Згадаємо деяких славної пам'яті провідних націоналістів, полеглих в боротьбі з нацистсько-німецькими окупантами: Микола Лемик (Провідник Середньої Похідної Групи, Миргород, жовтень 1941), Іван Равлик, (член Проводу ОУН, грудень 1941), Сергій Шерстюк (Обласний Провідник ОУН у Кривім Розі) і Михайло Пронченко, Іван Потапенко, Ганна Максимець (Кривий Ріг, лютий 1942), Олена Теліга (націоналістична поетеса, Бабин Яр, лютий 1942), М. Щепанський (член Краєвого Проводу Південно-Українських Земель, Кременчук, березень, 1942), Дмитро Мирон (Краєвий Провідник ОУН на Осередньо-Східніх Українських Землях, Київ, липень 1942), Дмитро Яців (Державний Секретар УДП, Авшвіц, серпень 1942), Василь і Олекса Бандери (Авшвіц, вересень 1942), Андрій П'ясецький (міністер УДП, Львів, листопад 1942), Іван Климів (член Проводу ОУН, Львів, грудень 1942), Іван Марченко (член Краєвого Проводу ОУН ПЗУЗ, грудень 1942), Юліян Петречко (член Краєвого Проводу ОУН ЗУЗ, Львів, грудень 1942), Степан Держко (Провідник ОУН на Приозівщині, Донецьке, грудень 1942), Панько Сак (Краєвий Провідник ОУН ОСУЗ, Київ, січень 1943), Степан Тесля (Провідник ОУН Криму, Джанкой, лютий 1943), Володимир Федак (Тереновий Провідник ОУН, Берлін, березень 1942), ком. УПА Сергій Качинський (член Краєвого Проводу ОУН ПЗУЗ, Оржів-Волинь, березень 1943), С. Снятинський (командир куреня УПА «Дружинники», Колки, квітень 1943), Іван Габрусевич (член Проводу ОУН, Саксенгавзен, травень 1944), Олег Кандиба (націоналістичний діяч, Саксенгавзен, червень 1944), Василь Гадала (Обласний Провідник ОУН в Кривому Розі, вересень 1943), Юліян Гуляк (член Краєвого Проводу ОУН ЗУЗ, Бібрка, липень 1944), Юліян Савицький (заповідач української державної радіовисильні ім. Е. Коновальця, Ебензе, травень 1945), і багато членів ОУН під проводом Степана Бандери і УПА.

ОУН і УПА завдали великих ударів по німецьких окупантах України, розхитавши ідеєю УССД і ідеєю «Воля народам, воля людині!» ідейно-моральні позиції німецької імперії. Від зброї УПА загинули шеф штабу гітлерівської організації «СА» Віктор Люце, численні високі старшини Гестапо, «СД», СС-ів («Айнзац-групен») та тисячі поліцаїв, жандармів, нацистських терористів, службовців та виступників. ОУН і УПА обороняли населення перед вивозами на невідомі роботи в Німеччині й від здирства нелюдських контингентів.

Але сотні воєнних нацистських злочинців повтікали з України. Над ними мусіли відбуватися справедливі суди. Тож Організації Українського Визвольного Фронту сприяють різним заходам довести до покарання злочинців супроти українського народу, багато з яких мають опіку комуно-російської імперії, що сама поповнила й постійно поповнює злочини народобивства в Україні й інших уярмлених націях.

Український націоналістичний рух ОУН-УПА безкомпромісово боровся проти німецької окупації від самих її початків до останніх днів її існування. Але рівночасно ОУН-УПА була цілий той час у безпощадній війні з комуно-російськими наїзниками. Ця принципова й послідовна двофронтна збройно-революційна боротьба характеристична *єдино* для ОУН під проводом Степана Бандери й УПА. ОУН і УПА були принципово й рішуче проти всякої коляборації з будь-котрим ворогом України. Історичною заслугою ОУН і УПА в 1940-их роках є потужне скріплення в народі самобутніх, національних, державницьких стремлінь, поборюючи течії, — наслідок довгих поколінь неволі й бездержавності, — угодовецького ставлення до кожноточасних завойовників України. В народі взяло верх переконання, що *єдино* власними силами цілого народу, Україна вибере собі власну державу й волю для людей. Цим шляхом йде досі Нескорена Воююча Україна.

Травень, 1985 року

ПРЕЗИДІЯ
Світового Українського Визвольного Фронту

Б. ОЗЕРСЬКИЙ

ПРОТИ ЗНЕСЛАВЛЮВАННЯ УКРАЇНЦІВ

До модерного типу ведення війни належить психологічна війна. Її метою є розкласти ворога з середини, демобілізувати його, послаблювати його моральну силу, знецінювати його національні традиції, релігійні цінності, культ його героїв, волю до боротьби, плекати пацифізм, ідейне і моральне роззброєння, — постійно загрожувати термоядерним знищенням. Інфільтровані масові середники комунікації мають завдання нехтувати героїкою нації, викпивати собі з її великих постатей, вишукуючи в їх фальшованій звичайно біографії темні плями еротичного чи егоїстичного характеру, включно з неіснуючою корупцією, стягати їх з п'єдесталу героїв у низину морального декаденсу малої людини. Усуваючи релігію з системи виховання, позбавляють молодь не лише моральних основ, але залишають її на примітивному розумінні питання існування Бога. Модерна технологія, електроніка, досягнення людиною інших планет дають стільки нових аргументів на існування Бога для сучасної подекуди розложеної діалектичним і філософічним матеріалізмом та марксизмом молоді, що треба в інтересі Людини, створеної на образ і подобу Божу, тільки це їй заінтерпретувати, вказуючи на причиновість явищ і прапричину всього буття. Об'їжджаючи кількакратно різні країни світу, ми мали нагоду бачити чуда природи, зокрема чудесні квіти. Їх неперевершена різноманітна краса найглибше укріплює в нас віру в Бога. Чи краса може сама із себе повстати?!

За щоденною метушнею — сексуальними і кримінальними телевізійними чи кінофільмовими передачами — без культу героїки боротьби за націю, величі людини, величі мученицького християнства — приходить релігійна і моральна розтіч, егоїзм, життєвий матеріалізм і гедонізм, упадок людини, а з нею нації. Окрім світу волі і добробуту є ще світ страждань і щоденного ризику життям за велику ідею Бога і Батьківщини. Є афганські муджахедини. Є Українська Катакомбна Церква з її безчисленними мучениками. Є Литовська Церква. Є іслам переслідуваний в країнах опанованих комунізмом. Національно-патріотична і релігійна ідея з'єднані в одне нерозривне. Сучасній людині необхідно йти шляхом героїв, щоб зберегти себе перед большевицьким потопом. Яка

безприкладна в історії людства героїчна постать Юрія Шухевича, який понад 30 років карається в тюрмах і концтаборах, свідчать такі його слова:

«Доля не була для мене дуже ласкавою. Все це закінчилося тим, що я втратив зір. Але я не шкодую, що сталося так, нікому не завидую. Бо я мав щастя бачити таке піднесення мого народу, такий Злет, що за це можна поплатитися не одним зором. Може і позбавив мене Господь зору за те, що я бачив те, що далеко не всім щастить бачити. І ще я не дуже шкодую за своїм зором тому, що по тому прекрасному, що я бачив, не хочеться дивитися на ту всю нищість і нікчемність, що розпаношилася тепер. То так як було з Едісоном. Коли він був вже знаменитим, то один кореспондент запитав старого, чи йому не перешкаджала в досягненні мети його глухота? Едісон відповів, що навпаки. Завдяки глухоті він не чув маси дурних порад, які йому подавали. Так і я не бачу того, що і бачити не хочу!»

Йти шляхом героя означає виконати прірву між бажаним і реальним. Ю. Шухевич став совершенною людиною.

Президент Р. Реґан вичув велич тієї Людини (з великої літери), коли назвав його самотнім героєм — ув'язненим українським патріотом — у своїй проклямації з нагоди Тижня Поневолених Народів 1984 року.

Р. Реґан зрозумів теж суть відродження нації, апелюючи до героїчних національних традицій, моралі людини, сили і величі американського народу, його національної гідності і цим здобув величезну частину молоді, для якої Юрій Шухевич є символом і прикладом, коли десятки років відмовляється заперечити ідеї свого батька, всенационального героя України — Головного Командира УПА і лідера ОУН.

Р. Реґан збагнув теж суть національної ідеї, коли 1983 року в роковини 40-ліття АБН і 25-ліття Закону 80-96 з 1959 року про поневолені нації заявив: *«Ваша боротьба — це наша боротьба. Ваша мрія — це наша мрія. Ви є сумлінням вільного світу. Ви теж колись будете вільними!»*. А перед тим згадав Україну на першому місці.

Це викликало такий переляк у Москві, що Політбюро розпльнувало велику диверсійну акцію в різних країнах світу, зокрема в США і Канаді, проти української, литовської, лотиської, естонської, білоруської й інших націй, зокрема проти національно-визвольних рухів, щоб не допустити до закріплення зміни американської політики в нашу користь. Москва зрозуміла важли-

вість національного питання у міжнародніх відносинах, коли б на нього пішла ставка США. Тому так сильно реагує. Більше того, граючи на емоціях жидівської спільноти, яка страшно потерпіла від злочинного нацизму, намагається включити її у свій диверсійний табір, а навіть польську еміграцію. Суть не у протиставленні шуканню воєнних злочинців, бо їх ніхто не обороняє, а кожний чесний вимагає засудження, але мета Москви у тому, щоб пропагувати збірну відповідальність:

а) створити серед американських громадян взаємогризню, руїнний фермент, дисінтеграцію, роздвоєння;

б) відвернути увагу від російського геноцидного тоталітизму й імперіялізму, який на наших очах мордує по варварському дітей і жінок в Афганістані та борців за волю муджагедінів. З рук російського тоталітаризму загинуло за час большевизму в Україні 20 мільйонів людей;

в) здискредитувати борців за розвал російської імперії і знищення комуністичної системи в очах Заходу, як нацистських коляборантів, коли є атаковані навіть довголітні в'язні нацистських концтаборів, яким КГБ закидає коляборацію з нацизмом;

г) безпека держави США теж на цьому терпить, коли акцептується свідчення і документи ворога США, який мордує невинні жертви корейського цивільного літака, чи американського майора Нікольсона. Вірити ворогові — це демобілізувати самого себе. Не вже кремлівські тирані є далі союзниками США?

Важливо підкреслити, що 40 років бюро Візенталя ждало зі своїми оскарженнями. І ще цікавіше, що його увага концентрується на оскарженню означених націй, зокрема тих, які вели двофронтову війну проти большевизму і нацизму — Україну і Литву, де ця збройна боротьба тривала найдовше. В Україні 10 літ діяла УПА і збройне підпілля ОУН. І вони, змінивши методи боротьби, продовжують діяти! Чи треба їх дискредитувати? Чи сьогоднішні американські катони були б згодні, коли б їм були прикладені «свідки» Гестапо або СД чи їхні «документи» і на основі яких вони мали б виносити над жидами присуди? Чи вже призабули сфабриковані Гайдріхом, шефом Гестапо, «документи» і предложені через Бенеша Сталінові в справі Тухачевського? Ми за карання нацистських злочинців, але не на основі свідчень і документів КГБ. Пам'ятаємо «каяття» Бухаріна, Зіновієва, Каменєва і тисячів інших, яких потім Хрущови реабілітували. Чи це свідчить про віродостойність «свідчень» і доказів ГПУ-НКВД-КГБ Ягоди, Єжова чи Андропова?

Конгрес США повинен припинити цю кампанію знеславлювання народів і роблення з них жертвних козлів психологічної війни Кремля проти найпевніших союзників Заходу, за поміччю яких Захід міг перемогти і націонал-соціалізм, і большевизм, якщо б був поставив ставку на двофронтову війну проти обидвох тоталітаризмів і імперіялізмів.

Це чинили ОУН-УПА, литовська повстанська армія й інші народи, організуючи АБН, закликали альянтів 21-го листопада 1943 року з лісів Житомирщини в Україні на своїй Конференції представників революційно-визвольних організацій і повстанських формацій 13-ти поневолених народів Східної Європи і Азії, протиставитися також і Москві, гнобителів цих же народів.

Якщо б цей апель Захід був послухав, сьогодні царював би у світі справедливий мир на руїнах російської комуністичної імперії і нацистської німецької імперії при відновлених самостійних національних демократичних державах поневолених ними народів.

І нарешті, чи не були найбільшими воєнними злочинцями-коляборантами Гітлера Сталін, Молотов і вся КПСС, яка вможливила злочинцеві Гітлерові почати Другу світову війну? Чи два роки не помагала Москва нацистам мордувати жидів, поляків, французів, чехів, бельгійців й інші європейські народи? Чи не вносив Сталін тосту на честь свого злочинного партнера після пакту Молотова-Ріббентропа? «Я знаю, як німецький нарід любить свого фюрера і я вношу тост на його здоров'я!» — пеан Сталіна на прославу Гітлера.

Ані Степан Бандера, ані Роман Шухевич, ані Ярослав Стецько, які відкинули ультимат Гітлера розв'язати УДП і відкликати Акт з 30-го червня 1941 року про відновлення державности проти волі Німеччини, не «пили» за здоров'я Гітлера! А робив це союзник Заходу, провокатор другої світової війни, союзник Гітлера — Сталін, Москва! Чи не завдяки Пактові неагресії і всебічної допомоги Сталіна Гітлерові не загинули десятки тисяч жорстоко бомблених британців, і чому за це не судять як кримінальних злочинців Молотова і компанію КПСС?

Чи в той час за допомогою Москви не мордували нацисти жидівських й інших в'язнів по кацетах? Чи не видавав Сталін Гітлерові німецьких комуністичних втікачів? Це був період дружби Гітлера у боротьбі проти «західних плутократів», а його спомагав Сталін, як він казав, «проти західних капіталістів». Чому КПСС за злочини коляборації з Гітлером не є визнана як кримінальна організація, яка співвинна в голокості жидів, французів, бельгійців й інших борців за свободу? А чи за голодовий геноцид в

Україні, коли згинуло 7 мільйонів українців, визнано російський уряд і КПСС, ГПУ й НКВД кримінальними організаціями? Чому сьогодні вільний світ коляборує з народовбивцями? А морди дітей і жінок в Афганістані — це кримінальні злочини і Голокост! Закид, що українці, литовці чи білоруси вітали німецьку армію як нацистську, є фальшивим; бо не нацистів вітали, а вітали Окцидент — націю Гете і Канта, а не Геббельса і Розенберга. Коли Чемберлен і Даладіє верталися після Мюнхену додів, заявляючи про досягнення тривалого миру, їх вітали тисячі: Чи Чемберлен і Даладіє не знали про нацистські концентраційні табори?! Чи можна закидати соціалістично-демократичному урядові Фінляндії коляборантство, який у боротьбі з Москвою співпрацював з Німеччиною з примусу обставин?

В обличчі тисячів трупів найкращих синів і дочок поневолених народів, помордованих по большевицьких тюрмах, розп'ятих, повішених, жінок і священиків, борців за волю — вітали на початку вмаршу німецьких військ не нацизм — дегенерацію Окциденту, але сам Окцидент як символ свободи.

Українці чи литовці за кілька днів пізнали ворога, нового окупанта і почали двофронтову боротьбу. І нарешті скільки нацистських злочинців знайшли певне пристановище в російській колонії Гонекера? Де є список цих злочинців, які є в державних структурах «Німецької Демократичної Республіки»?

Теперішнє оскаржування цілих народів, як коляборантів нацистів — це нова большевицька провокація, щоб відвернути увагу від безпереривно триваючого большевицького ґеноциду в поневолених країнах, зокрема в Україні й Афганістані.

THE UKRAINIAN REVIEW

Англомовний кварталник, що появляється заходами СУБ В. Б., ООЧСУ (ЗСА) і ЛВУ (Канада).

Передплачуйте, читайте, поповнюйте міські бібліотеки, поручайте англомовним приятелям і політичним діячам, рекомендуйте українській молоді, зокрема тим, які не знають української мови.

Степан ОСІНСЬКИЙ

ВІД ІМПЕРІЇ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

В 60-их роках США втратили шанс бути потугою число один. Доказом цього є Куба. Для усунення большевицької небезпеки з цього острова вислали 3,000 кубинських борців і залишили їх на програну. В 1962 році не використали кризи з приводу заінсталювання ракет СССР на Кубі, не добилися навіть нейтральності Куби і виходу СССР з Карібського району.

Коли москалі почали масове вже в той час стратегічне зброєння, США не виявили волі бути сильними. В'єтнам був програний тому, що США не були рішені воювати, а вибрали середину — етапне енгажування і зброю заступили доляром. СССР натомість поширив завдяки Кубі свої впливи у Третньому світі, бо США лякалися збройно ліквідувати комунізм на маленькому острові. Західна Європа 80-их років непомітно поступово уникає конфлікту СССР — США, а сателіти не мають шансів методами еволюціонізму на незалежнення. Польща ледве чи зискає покращення своєї ситуації.

Близький Схід житиме у постійній кризі, з трудностю можуть перетривати уряди Єгипту, Йорданії, а навіть Савді Арабії, коли тиснутимуть радикалізм і шіїтизм. А ситуація у Мехіко загрожує теж вибухом з огляду на соціальну кризу, внутрішні конфлікти, ісход сотень тисяч до США, де добилися двомовности, мовної автономії, а теж з огляду на історичну пам'ять територіяльних претенсій до США. Атомну зброю можуть легко випродувати малі держави, які можуть їх вживати в льокальних конфліктах. З того погляду Ізраїль буде в центрі уваги. Демократія і вбогість не легко ідуть впарі, а Мехіко, Бразилія, Італія, Польща чи Нігерія — це теж джерела конфліктів, хоча це країни різних систем. Не є можлива ніяка збірна контроля супроти гльобальних змін, які йдуть. Система монетарна теж буде розхитана. СССР не має жодних шансів бути тривалою світовою потугою в економічному чи політичному аспекті. Є можлива анархія в Третньому світі, а в комплексі СССР — дезінтеграція імперії стане на порядку дня. Конфлікти в Латинській Америці вимагають розв'язки на базі ліквідації внутрішніх безпорядків і несправедливостей соціального порядку, які дають підґрунтя для комунізму. Самоусвідомлен-

ня національної єдності дасть основу для розв'язки. Націоналізм як ідея єднання і соціальна система єднання в середині нації єдино інтегруюча нарід. США мусять розбудити свою волю потуги проти більшовизму. 25% участі США у світовому доході (Джі-ен-Пі) бруто є понад два рази більшим від наступної по черзі держави. Американська технологічна перевага і її можливості, зокрема застосування мікроелектроніки в технології зброї змінюють якість актуальну бойову рівновагу США і ССРС. Видатки на досліді і розвій забезпечують перевагу США на довгі роки. А проблема прохачування при надзвичайній продуктивності американського хліборобства дає велику додаткову силу США для пресії. . .

Для США Західна Європа, мабуть, відходитиме на дальший плян, а новий трикутник Америка-Японія-Китай гратиме більшу роль як НАТО.

ССРС стоїть перед великими національними і соціальними потрясіннями наприкінці десятиліття, які можуть стати початком кінця імперії.

Від того, чи США зрозуміють суть великих революційних зривів і будуть їм сприяти, залежить дальший розвиток. США будуть зосереджуватися, мабуть, не лише з погляду економічного, але й політичного на Паціфіку.

Деякі американські політики (Бжезінські) вже відписують Західну Європу як першорядного партнера США, говорячи про творення нового європейського і ширшого міжнародного ладу і пропагуючи т. зв. конструктивний гльобалізм в американській політиці. Для цього, — уважає Бжезінські, — повинна Америка заступити елемент нерішучості вітальністю і контролею над світовою ситуацією. Не будучи нацією імперіяльною з огляду на свої національні традиції, проте ж США мусять, — він думає, — з огляду на скалю сили і життєву залежність американських інтересів від гльобальної стабільности — зберегти активну поставу супроти світових проблем, занехуючи протекціонізм. Це відома концепція поділу світу між суперпотугами.

Загранична політика США, на думку Бжезінського, має бути спрямована на витворення нового післяєвропейського і ширшого міжнародного ладу.

Але найважливішого він не узглядає: світ іде від імперії до національних держав. ССРС, як російсько-комуністична імперія, є загрозою для всього світу і розвал її є в інтересі теж США. Центральною проблемою не є ті чи інші трикутники, але розв'язання

вибухової енергії сотень мільйонів уярмлених, десятків націй під російським і комуністичним ярмом. Суттю є визвольна революція народів — національна і соціальна. Під їх знаком стоятимуть вісімдесяти роки і кінець цього століття. Можливо, що починаю для цього зриву буде Українське Тисячоліття. Усі медитації про мікроелектроніку в технології зброєнь добрі і доцільні, але найважливіше ДУХ ЛЮДИНИ І НАЦІЇ, бо в їхніх руках вся техніка, яку людина розв'язує, будує або нищить.

Усі мрії про стабільність — це ідея фікс, це ідентичне з тривалим уярмленням десятків націй. Стабільність — це статус кво, закріплення російської імперії і системи тоталітаризму й комунізму. Уроєний страх перед балканізацією — стара пісня усіх противників національної ідеї!

Якщо світ не піде по шляху національної ідеї і героїчного християнства, порине у провалля большевизму. Символом цього глобального думання не є ідея стабільности, але ідея Києва проти Москви, св. Софії і св. Юра проти Кремля і Загорська. Визвольний націоналізм проти імперіялізму, віра в Бога і християнської етики проти воюючого безбожництва, права людини як богоподібної істоти, нерозривної частини нації проти тоталітаризму.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

«ГОМІН УКРАЇНИ»

Видає Видавнича Спілка «Гомін України» з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т.д.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Василь ЛИТВИН

МАЙБУТНІСТЬ СИБІРУ

Сибір «неісходимая» простягається від Уралу до Пацифіку і займає простір 10,951.400 кв. км. Поверхня Сибіру є майже 2 рази більша від США, півтора рази більша від Європи. Північна частина покрита тундрою і мохом, багниста, покрита снігом, 8-9 місяців непридатна до життя людини. Урожайний чорнозем є в Південно-західній Сибірі. Сибір є багатий на ріки, найбільші з них — Об, Єнісей, Лена, Амур і всі вони сплавні.

Людність Сибіру — це справжня мозаїка племен, рас, народів: тунгузи, буріяти, самоеди, якути, остіяки, татари, башкіри, слов'яни та інші. Згідно з советською статистикою з 1956 р., людність Сибіру була подана на 29,195.000; але ця цифра є невірна. Вона не обіймає політичних в'язнів і вояків, які служать в армії, так що вірніша була б цифра около 40 міл. Релігія — буддизм і православ'є.

Окупація Сибіру почалася з мисливських виправ по дорозі хутра. Перші офіційні кроки в цім напрямі взяв цар Іван Грозний. Він доручив багатій родині Строганових опанувати ханат Сибіру силою. Він надав їм адміністраційні права, право виконувати судівництво, стягати податки і т.п. При допомозі козаків Ярмака Строганови здобули ханат Сибіру в 1581 р., і з того часу датується офіційна окупація Сибіру Москвою. Уряд висилає військо, головно козаків, вони будують над ріками фортеці, т. зв. остроги, і звідтам підбій іде далі на схід. Місцеві племена тунгузи, буріяти і татари обороняли свою свободу перед напасниками, але їх примітивне озброєння не могло встоятись проти пальної зброї царських військ. В 1607 р. окупанти дійшли до Єнісею, в 1632 до Лени; в долині Амуру москалі стрінулися з опором китайців і договір в Нерчинську припинив наразі дальші підбої. Але в 1858 р. договором в Айгум Китай віддав Росії усю територію на лівім березі ріки Амур.

Колонізація Сибіру

В міру того, як поступало завоювання щораз то нових просторів, зростала потреба їх колонізації. Царський уряд вислав колонізаційний елемент «по визову і по прибору», були це царські чиновники, які мали адмініструвати колосальні області Сибіру і

московські мужики, які шукали кращих умовин до життя, тим більше, що там не було панщини і уряд давав значні полегші для добровільних поселенців. Крім добровільних були і примусові поселенці. Були це воєннополонені, революціонери і т. зв. старовіри, які противилися церковним реформам патріярха Нікона, що підчиняв православну церкву імперіяльній політиці царя. Цар Петро I завів каторгу — дармову, невідільничу працю політичних в'язнів, яких затрудиювано при будові каналів — Волга-Нева, Порт Азов, Петербург. При цих будовах затрудиювано наших козаків, з яких тисячі погинули від тяжкої праці і нелюдських умовин. Каторги перенесено згодом на Сибір, де вони стали передвісником пізніших концтаборів.

З відкриттям багатих мінеральних покладів, затрудиювано дармову працю в'язнів в копальнях заліза, цинку, срібла і міді. Всі ті копальні проголошено власністю царської родини. Большевики удосконалили каторгу системою концентраційних таборів, в яких затрудиюють мільйони політичних в'язнів. Дармова праця сучасних невідільників є підставою советської економіки. Маркіз де Кюстін так писав про Сибір: «За кожним кроком, який я тут роблю, я бачу привид Сибіру, і я міркую про все, що означає ім'я цієї політичної пустелі, цієї безодні терпінь, цього цвинтаря живучих, світу казкових страждань, землі, заселеної гидкими злочинцями та шляхетними героями тієї колонії, без якої ця імперія була б недовершена, наче палац без підземелля». Культурний світ засудив і заборонив невідільництво понад 100 років тому. Тільки у варварській російській тюрмі народів воно далі практикується, як ганьба XX стол., як ятріюча рана на організмі вільного світу.

Мінеральні ресурси Сибіру

Сибір називають країною майбутности. Він криє у своїх надрах великі мінеральні багатства. Сибір має 75% резерв вугілля цілого ССРСР, чотири п'ятих лісу, великі резерви рідкісних металів, заліза, міді, нафти та інше. З рідкісних металів там є: нікель, кобальт, магнезія, золото, титаній, міка, діаманти, срібло, плятина. Більшість з тих багатств є невикористані через технічну відсталість ССРСР, брак фахівців з різних ділянок і потрібного капіталу. Запаси вугілля є такі колосальні, що можуть вистачити для цілого світу на 300 років. Найбільший вугільний басейн знаходиться в Кузбасі, другий в околицях Іркутська, Єнісею та багато інших, досі невикористаних. З вугіллям зв'язана є хемічна індустрія, рівно ж мало використана.

Важливим джерелом енергетики є газ, який знаходиться в Західньому Сибірі. Минулого року закінчилася будова газового руротягу до Західньої Європи, виконана невідільничою працею в'яз-

нів Гулагу, при допомозі європейської технології (турбіни). Річна консумція сибірського газу в Європі принесе Москві около 10 міль. дол. доходу, які вона зужие на деструктивні цілі проти Європи. Проти того остерігав Європу президент Реган, але даремно. Дурні телята вибирають собі самі різників.

Великим багатством Сибіру є нафта. Великі поклади нафти знаходяться на Сахаліні, в околиці Іркутська, та інші ще невикористані. Советський Союз не тільки покриває свої запотребування сибірською нафтою, але доставляє її усім своїм сателітам, що робить їх у великій мірі залежними від СССР економічно, а вслід за тим і політично. Електрифікація краю залежить від великих сплавних рік. Великі гідроелектростанції побудовано вздовж ріки Ангари і Єнісею, з видатністю 10-20 міль. кіловат. До багатств Сибіру належать також безмежні ліси з різномірними деревами. До вирубу лісу затруднюють в'язнів, яким визначають високі норми; хто не виконає приписаної норми, тому зменшують і так мізерні рації поживи. Віддати той край американцям або японцям, то зроблять з нього рай, а москалі зробили з нього пекло на землі.

Великим недомаганням для сибірської економіки є брак залізнодорожного транспорту. Одинокі залізничні магістри ведуть з Челябінська до Владивостоку. В будові є друга магістрала, що веде від Байкальського озера до ріки Амур — БАМ. Є кілька менших ліній, що йдуть з півночі на південь; Свердловськ-Омськ, Красноярськ-Іркутськ, Чіта-Хабаровськ і Китайська Східна залізниця (захід-схід). Великим відтяженням для залізниць є водний транспорт. Сибір є багатий на великі сплавні ріки, що пливають з півдня до Північного Льодового океану.

Проблема державної незалежності Сибіру

Рух за незалежність Сибіру, який почався в половині XIX стол., зріс на силі після революції 1905 р., а особливо після упадку царського режиму в березні 1917 року. Дня 2-го серпня 1917 року відбулася в Томську Всесибірська конференція, на якій створено уряд незалежного Сибіру. На тій конференції схвалено дві головні резолюції: а) про незалежність Сибіру, б) про скликання Всесибірського Конгресу. Вже під час першої сесії згаданої конференції перший раз в історії Сибіру вивішено біло-зелений національний прапор (біле символізувало сніг, а зелене ліс). Пізніше сибірські патріоти боролися під цим прапором за свою незалежність.

Перший Всесибірський Конгрес зібрався 8.10.1917 в залі університету в Томську, із 169 делегатами, з різних провінцій Сибіру. Конгрес ухвалив конституцію, яка постановляла, що законодавча влада належить Сибірській Районовій Думі, а виконавча влада кабінетові міністрів, відповідальному перед Думою.

В обличчі загрози поширення комунізму в Сибірі, скликано Надзвичайний Сибірський Конгрес, в яким взяли участь 155 делегатів. Конгрес вибрав 7-членну Сибірську Регіональну Раду під проводом Г. Н. Потаніна, яка стала провізійним урядом Сибіру. В міжчасі большевики перебрали владу і їх вплив почав зростати в місцевостях вздовж Транссибірської залізниці. Ніччю 25-го січня 1918 року большевики виарештували в Томську членів Сибірської думи, а також деяких членів Провізійного Уряду. Ті члени Думи, які уникнули арешту, скликали засідання, на яким створено новий сибірський уряд під проводом П. Дербера.

Уряд проголосив програму, яка постановляла, — установлення публічного порядку, забезпечення непорушності особи і власності, активний спротив большевизмові, оборона політичної, економічної і територіальної незалежності Сибіру, скликання Сибірської Конституанти, нав'язання дипломатичних взаємин із західними альянтами, встановлення приязних відносин із сусідніми народами. Для виконання цих завдань уряд попросив про допомогу альянтів. Ситуація постійно погіршувалася, вплив большевиків зростав, тому уряд і члени Думи перенеслися до Харбіну.

Великою допомогою для уряду був чеський легіон, який начислав около 50.000 вояків і був розкинений вздовж Транссибірської залізниці. разом з добровольчою сибірською армією вони взяли за очищення Сибіру від большевицьких банд і з кінцем травня 1918 року здобули від большевиків ряд важливих міст — Омськ, Томськ, Семипалатинськ, Ново-Ніколаєвськ та інші.

Ситуація була непевна, сибірські самостійники мусіли боротися на кілька фронтів — проти большевиків, монархістів та анархістичного елементу, що в хаосі революції радий був поживитися грабунками мирного населення. В січні 1918 року Дума вибрала новий сибірський уряд під проводом П. Вологодського. На чолі збройних сил, які начисляли біля 200.000 вояків, стояв здібний ген. Грішін-Алмазов. В липні 1918 року Дума і уряд проголосили знову незалежність Сибіру від Уралу до Пацифіку.

Події мінялися з калейдоскопійною скорістю, подібно як в Україні, а в парі з цим мінялися уряди. В Самарі над Волгою створився новий уряд, а в Уфі відбулася нова конференція, в якій взяли участь представники альянтів і чеського легіону. По довгих і бурхливих нарадах покликано до життя Директоріят, зложений з п'яти членів, що мав виконувати функції всесибірського уряду. Але й цей Директоріят не прожив довго. Монархісти під проводом Колчака зробили переворот, повалили Директоріят і перебрали владу у свої руки.

Колчак встановив диктаторську владу, що своїм терором не уступала большевикам. Найменший опір здушував жорстоко, накладав великі контрибуції, привернув старі царські закони, гонив

водку, з продажі якої тягнув великі зиски. За час свого кількомісячного панування перетворив на горілку мільйон бушлів збіжжя, в той час, як населення терпіло голод. Президент сибірської Думи, І. Якушев, видав 5-го вересня 1919 року маніфест, закликаючи населення об'єднатися коло Думи, що є самотнім правним репрезентантом Сибіру. В міжчасі армії Колчака були розбиті на Уралі. Частина недобитків перейшла до большевиків, а сам Колчак утік до Іркутська, де був арештований місцевим большевицьким комітетом і розстріляний.

Большевики зайняли без спротиву західню частину Сибіру, по Байкальське озеро. Вони здержалися, покищо, від дальшого походу, бо в Східній Сибірі були американські і японські війська, які забезпечували чеському легіонові відворот до Владивостоку. Під їх охороною утворився східньо-сибірський уряд, який проголосив 6.4.1920 року незалежну Східню Сибірську Республіку, яка обіймала Трансбайкалію, Амур, Приморську провінцію, північну частину Сахаліну і зону Східньої Китайської залізниці. Українці Зеленого Клину нав'язали контакти з окупаційною японською армією і почали організувати своє національне і культурне життя. Цікаві відомості про українсько-японські відносини подав був Іван Світ у серії статей, що були публіковані у «Визвольнім Шляху».

Уряд СРСР визнав 14-го травня 1920 року Східню Сибірську Республіку, виявляючи бажання нав'язати з її урядом дипломатичні, економічні і торговельні взаємини. Два місяці пізніше, 15-го липня 1920 р., на конференції в Гонготі большевицька делегація заявила урочисто, що советські армії не порушать інтегральності територій Східньої Республіки, а п'ять місяців пізніше підписано договір про усталення границь між двома державами. З советської сторони договір підписав Чічерін, комісар закордонних справ СРСР.

Ті всі договори і декларації були нещирі, і большевики не думали їх додержуватися. Підписуючи договори, вони висилали рівночасно банди вишколених пропагандистів і диверсантів, які організували комуністичні партії, виконували саботажі, підбурювали населення проти уряду, щоб не допустити до стабілізації відносин і підготувати ґрунт для пізнішої агресії. Все це нагадує подібну большевицьку тактику в Україні. Большевицький уряд визнав незалежну Українську Республіку 17.12.1917, а рівночасно вислав до Харкова підготований у Москві червоний «уряд», який під охороною большевицьких багнетів проголосив 29.12.1917 року Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Большевики зразу заявили повну піддержку «братній республіці» в її боротьбі з Центральною Радою і вислали свої банди на підбій України.

Провізійний уряд скликав 12.2.1921 р. установчі збори для

ухвалення конституції та інших потрібних законів. На 351 делегатів 75% становили селяни, які зорганізувалися в один блок — Селянська більшість.

В січні 1920 року американський експедиційний корпус покинув Сибір, а вкоротці потім і японці, під пресією альянтів, відтягнули свої армії. Опуштена всіми Східня республіка не була в силі встоятися перед переважаючими большевицькими силами і 17-го листопада 1922 року перестала існувати і зістала прилучена до нової тюрми народів під назвою — СССР.

Справа Сибіру мусить бути трактована під кутом самовизначення народів, як країна поневолена імперіялістичним мосоквсько-большевицьким режимим. Народи Сибіру самовизначилися в час революції 1917-1920, вони пізнали колоніяльне московське панування — в минулому царське, а в сучасному большевицьке, і напевно в майбутньому не схотять вертатися під це ярмо, а будуть стриміти до створення власної незалежної держави. В Сибірі живе велика кількість наших братів, які колонізували ті простори своїм потом і кров'ю і їхня доля не може бути нам байдужою. Крім того, Москва позбавлена Сибіру, України та інших поневолених країн, зійде до ряду друго- або й третьорядних держав і не буде більше нікому загрожувати.

Сибір стоїть сьогодні перед такою історичною перспективою, як Америка у XVIII стол., де англійські й інші колоністи, протиставившись своїй європейській метрополії, створили на місцевій базі свій власний державний твір — США. Усамостійнення Сибіру лежить в інтересі України та інших поневолених народів, бо чим більше буде мати Москва проблем і фронтів, тим легшою буде боротьба України за її визволення.

В тім напрямі слід нам сьогодні працювати і скріплювати спільний антиросійський фронт поневолених народів, об'єднаних в АБН. На місці знищеної російської імперії постане ряд незалежних національних держав, а спільність інтересів політичних, економічних і культурних забезпечить лад і мир у Східній Європі і в цілому світі.

Я. ГАЙВАС

УПАДОК І ВІДРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ
THE EDUCATION OF A TRUE BELIEVER

by

Lev Kopelev. Translated from the Russian by Gary Kern,
Harper & Row, Publishers, New York, 1980, 328 pp.

Серед книжок, що їх написали й видали у вільному світі ново-прибулі з Советського Союзу автори, без сумніву на одному з перших місць треба поставити Лева Копелева «Сотворіл себе куміра», що вийшла в 1978 році, а відтак два роки пізніше появився її англійський переклад "The Education of a True Believer". Книжка ця, мабуть, з усіх видаваних дотепер подібними авторами, являє собою найбільше зацікавлення для українського читача, бо вона зв'язана з Україною в її найтрагічнішому періоді між двома світовими війнами. Це був час, коли російсько-советський імперіалізм устатілізувався на Україні і приступив до послідовного винищування, або вірніше — виривання з корінням усього українського національного і народного. Та хоч ця книжка органічно пов'язана з Україною і її народом, вона відбиває ті самі процеси також на всьому просторі СРСР. Це тим більше підносить її вагу й значення.

Копелеву довелося взяти участь і пережити пекло на землі. Він, один із нечисленних, розказав про нього. Як хлопчина, він переживав і вживався в большевицьку дійсність. Як жид, що з роду в рід жив серед українського народу, він зблизька бачив і вклонював у себе те, чим жив той народ, а з другого боку був настільки інший від нього, що міг об'єктивно до якоїсь міри обсервувати його. Талановитий і працьовитий, дві прикмети, що плодять великі успіхи, він стрімко підносився по ступенях советської кар'єри і могло здаватися, що йому усміхаються советські вершини, що Копелеву суджено вийти на советський Парнас. Одначе, не так сталося, як гадалося. Копелев мав один із найбільших «недоліків», які у советській дійсності доводять до катастроф. Він виробляв собі свою власну думку і не лише тримався її, але й дозволяв собі висловлювати її. Хоч може у замкненому крузі, але советський «старший брат» проникає і туди. І вже в березні 1929 року Копелев попадає на короткий час у советську тюрму, запі-

дозревший у найбільшому на той час у Советському Союзі злочині — троцькізмі. Цей неприємний припадок не «навчив його розуму» як безчисленних інших і він, хоч ставав «справжнім вірним», але своїх «екстратур» не залишив, за що йому прийшлося перебути 9 років у советських концтаборах, а частину їх у «шарашці». У «шарашці»-спецтаборі для вчених і різних спеців він зблизився, між іншим, з Александром Солженіциним, про що той дещо більше пише у своєму «Першому колі», представляючи Копелева під криптонімом Лев Рубін. В 1979 році в слід за своїм приятелем Солженіциним, Копелев разом зі своєю дружиною Раїсою Орловою, яка останнім часом видала вельми цікаву книжку спогадів «Воспоминания о непрошедшем времени», що вийшла в англійській мові п.з. «Memoirs». Прибувши до Західної Німеччини на запрошення відомого німецького письменника Гайнріха Белля, там оселився на постійно і прийняв пост професора на одному з німецьких університетів.

Довга й складна дорога, а при тому виїнятково повчаючи від малого, цікавого хлопчини з доброї і добре соціально та економічно поставленої родини, почерез переконаного сталінця, який виправдує, а навіть сам бере участь у нелюдських злочинах советської системи, аж до справжнього гуманіста. Власне участь у большевицьких злочинах (власне, Копелев сам не прикладав рук до знущань і фізичного нищення людей, але це спостерігав), стала ґрунтом, на якому виросло його моральне відродження.

Загублення Бога

«Аж до шести років я вірив у Православного Бога моєї няньки Поліни Максимівної. Чотири роки пізніше я вірив у Лютеранського Бога, євангельського Христа, якого визнавала Єлена Францівна і її наслідники. Але я ніколи не додумався вірити в Жидівського Бога моїх бабусі і дідуся» (стор. 42).

Мабуть у цьому факті, який так образowo з'ясував Копелев, є коріння його майбутнього тотального загублення віри в Бога. Віра в Бога, особливо в молодій людини, а тим більше дитини, пов'язана глибоко з родинним гніздом, з матір'ю і бабунею найбільше. Щойно зі зростом свідомості дитини і поширення її кругозору на громаду, мешканців села-міста, народ, релігійне життя молодій людини узагальнюється. У Копелева не було, або вірніше — було зірване те первісне, можна сказати кровне пов'язання у релігійних почуваннях і він мусів ствердити:

«Тому Бог наших родичів, Бог тих старожилів з бородами в довгих халатах-плащах, які товпилися навколо синагоги, го-

ворили співучо і розмахували їхніми руками, не здобув моєї любови, ані респекту» (стор. 45).

Це, очевидно, створило плідний ґрунт під дальший крок до тотального загублення віри в Бога, яка була позбавлена наперед родинних, а відтак національних коренів. Але до цього ще була чимала дорога, бо в нього були моральні вартості, які навіть у пізнішому часі, коли він став «справжнім віруючим», відданим Сталінові та його злочинній політиці, проявляли себе й накінець перемогли. Копелев так виловив це:

«Я все ще не міг вірити в правдивого Жидівського Бога. І якось непомітно переріс величність, пишність Православного Бога. Але Лютеранський Бог, менше плюшовий (прикрашений), зате більше поблажливий, майже родинний «любий Боже», справився гарно з цією сяючою, безособовою релігією добре, лекції якої Лідія Лазарівна і Ілія Володимирович вселяли в мене.

І коли я вперше прочитав Шіллера «Оду до радості»,

«Браття, понад зоряною скатертю

Мусить любий Батько жити»,

І це я зрозумів, як тріумфуюча правда, як вислів найвищого значіння життя» (стор. 49).

Національне

Загально вважають, що Мойсееве віровизнання — це найбільш вагома частина, чи навіть підстава приналежності до жидівського народу. Хоч воно так у великій мірі є, але від цього є чималі вийнятки. Одним із них є Купелев. Бо Купелев з одного боку відчував, чим для жидівської людини, затраченої в чужому морю, може бути втрата віри Мойсея, а з другого свідомість приналежності до жидівського народу залишилася в нього жива й активна. Про втрату Бога він сказав словами Шевченка, подаючи це моттом до вступу «Загублення Бога»:

«А то... нема тепер нічого —

Ні Бога навіть, ні пів-Бога»...

(Т. Шевченко) [стор. 42]

А про свою приналежність до жидівського народу він сказав не менш виразно:

«Питання національної ідентичності вперше постало переді мною, коли я отримав мій перший паспорт, як 21-річний член Комсомолу. Відтоді я ставив це питання під час кількох випадків. І кожного разу я відчував, що я повинен відповісти «жид». Просто тому, що багато людей біля мене так мене розцінюють,

що я жид. Якщо б я назвав себе росіянином, дехто міг би це трактувати, як безкорінне приставання, а інші як малодушний втікач, а обидва вони разом, як самонамагання пристосуватися до домінуючої нації. На запитнику під «рідна мова» я написав би «російська», «українська», але під національність: «жид». Я не бачив чогось злого в цих відповідях. Я не бачив чогось не натурального в цих питаннях» (стор. 102).

На іншому місці Копелев підкреслює, що це не є особиста примха чи індивідуальна постава, зумовлена одноразовими умовами, а загальний стан, виникаючий з існуючих законів природи:

«Живі рослини ростуть природньо, а це означає, що вони ростуть вільно і згідно їхніх власних законів-правил, а не правил піддатливих раціональним плянам, вони ростуть, як гілля дерев, коріння яких є сховане в глибині національної почви-грунту чи підгрунтя» (стор. 102).

Структура кожного народу має в собі різні елементи. Ті елементи не раз протилежні та негармонійні, але є глибокі вузли, які, не зважаючи на те все і понад ним творять один національний організм. Автор розказує про один дуже характеристичний випадок, коли різні соціальні умови, різний побут, навіть очевидна чужість між собою різних складових частин народу, не заперечують одности народу:

«Вертаючи з подорожі в неділю, наші вози зупинилися в малім містечку. Старші пішли по склепах, залишивши нас дітей на вулиці, нас обступили босоногі хлопці в кашкетах з полома-ними дашками, або пом'ятими малими капелюхами зі звисаючими пейсами біля їхніх вух. Вони кричали і сміялися, штуркали нас своїми пальцями. Мої короткі до колін штанці без сумніву їх смішили. Всі вони носили манжети або три-чверткові дитячі штанці, як їх носили сільські або з рафінерій хлопці. Оклики «Кірце кхазелех» (короткі штанці) мали саркастичне звучання. Я пробував розмовляти з ними українською і німецькою мовами, змінюючи вимову «а» на «о» так, щоб це більше виглядало на «їдіш», польською і російсько-українськими словами. Не було між ними пастухів. Коли я сказав їм, що я також жид, вони зчинили недовірчий злосливий галас. Їхні найголосніші і найбільш часті слова були «кхарзр» (поросся, свиня), *апікойрес* (невіруючий) і «мамзр» (байструк). Один кучерявий з великими очима молодець у великому пом'ятому капелюсі в'їдливо запитав: «Чи панич їсть кхазр — свинину»? Я ствердив, що так, і старався пояснити старинну заборону, яка відповідала гарячій Палестині, але ось тут свинина не є небезпечною. . .

Кілька голосів вибухло: «Ти свиня сам. . . кхазр. . . мамзр. . . (стор. 39).

На таких фундаментах розвинувся цілий світогляд Копелева в національностевій проблематиці. Згідно з тими фундаментами він дає відповіді на різні складові елементи тієї проблематики. В советській дійсності на кожному кроці кричиться про інтернаціоналізм, бо це найкращий і найвигідніший засіб для втягання чужих сил у фарватер російського імперіялізму. Коли з уст советського пропагандиста, чи навіть науковця, чи державного мужа паде слово «інтернаціоналізм», то ми знаємо, що мова йде про російсько-советський імперіялізм, якого ширмою є інтернаціоналізм, чи «пролетарський інтернаціоналізм». Копелев бачить справжнє відношення національного до інтернаціонального і їхнє пов'язання:

«Мрія про ненаціональну братерськість є утопією. Відкинення чиеїсь нації є нереальним так, як звільнення від земельного притягання. Безваговість космонавта є коротка, штучна «свобода» від землі. Але не менше радісним є поворот до натурального відчуття ваги, земельного притягання, земельного тяжіння» (стор. 120).

Світове жидівство, тобто жидівська діяспора, частиною якої є жиди в ССРСР та в Україні, сьогодні зовсім в новій ситуації. Голокост, вчинений жидам гітлерівською Німеччиною, зростаючий антисемітизм в Советському Союзі, який покищо в основному обмежений до постави й політики урядових і партійних чинників, але є небезпека, що тим чинникам удасться заразити ним якусь частину населення ССРСР, перемога національної ідеї в світі та перебудова світу на її базі, врешті створення суверенної держави Ізраїля — завдали смертельний удар національній індіферентності та асиміляційним течіям серед жидівських мас діяспори. Як у світі, так і серед жидів діяспори, як пише Копелев,

«Після закінчення війни, питання національної ідентичності почало досягати все більшого значіння і часто страшенної натури» (стор. 120).

Як кожен глибокий масовий рух, це почуття національної ідентичності може в неодному випадку викликати небажані наслідки, але така вже є людська природа. І тому він так формулює остаточно своє кредо:

«Я відчував голос моєї пам'яті. А в пам'яті серця віджили мої дідусь, бабуся і тета, яких розстріляли в Києві, в Бабиному Ярі, тому, що вони були жидами. В пам'яті мого серця живуть мої мати, батько і кривні, які вважали себе жидами до їхнього останнього віддиху. Відмовитися від них означало б зневажати (осквернити) їхні могили. Юліян Тувім писав про кровне братерство: це не є кров «у твоїх жилах, але кров впливаюча із твоїх жил» (стор. 103).

Ставання «справжнього віруючого»

Ідеться про «віруючого» в комуністичну доктрину і в те все, що вона зі собою принесла. А принесла вона зі собою Сталіна, сталінізм і його епоху, найбільш злочинну в новочасній історії світу. Чи був це припадок, що владу захопив Сталін і завів такі нелюдські умови та довів до таких злочинів, що в них навіть їхні очевидці не хотять вірити? Післясталінська доба в СРСР доказує, що Сталін і сталінізм, всі злочини й неймовірні надужиття влади російсько-советською системою — це не припадок.

При кожному наслідникові Сталіна — Хрущову, Брежнєву, Андропову, Черненкові, а тепер Горбачову відразу створено всі передумови, щоб будь-котрий із них, якщо тільки знайде потреба, як це було за Сталіна, став Сталіном. Кожного із них система і російський народ, який є головним фундаментом, творцем і захисником тієї системи, зразу роблять «вождем», непомильним, всевидючим і поза всякою критикою. А саме це є та атмосфера, в якій родяться і діють сталіни. В слід за тим «мудра комуністична партія» і її кадри готові такому непомильному «вождеві» служити беззастережно і виконувати його найбільш жорстокі й дурні доручення. Оце вже понад 60 років комуністичної системи на терені «щостої частини світу» і дотепер немає сил, які вказали б на очевидні нісенітниці, що їх проповідує «мудра партія» і її кожночасний «вождь» та на практиці безглузді потягнення. Знищення села, продуцента харчевих засобів, це до сьогодні «найбільший здобуток советської системи»; підкорення творчих енергій людини партійним бюрократам і кар'єристам, а в слід за цим постійні недоліки в індустрії, та взагалі в економіці країни — такий самий здобуток; наложення намордника культурним процесам і постійне зіштовхування культурної творчости до ролі агітпропа монопартії — те саме; нищення народу і народів, російщення і зводження їх до ролі погною для російського «старшого брата» — це так само «історичний здобуток соціалізму». Таких «здобутків» безліч в кожній царині життя. Все це творить найкращий ґрунт для приходу нового Сталіна. І він безумовно прийде, якщо людям і народам не вдасться знищити самої системи, тобто ґрунту, який родить таких потвор.

І неправдою є, що Сталін сам чинив злочини. Ні! Копелев показує, що Сталін мав охочих співробітників на всіх життєвих площинах, не лише вгорі серед своїх «соратників», але і відданих співробітників і виконавців волі «вождя» на рівні колгоспу, фабрики, міського кварталу, на університетській кафедрі й в найскладніших дослідчих інститутах. Про збройні сили, державний апарат нічого й говорити. Ті завжди в Росії та в СРСР виконували

послушно волю його царського, чи його комуністичного «велічества». Зі сторінок обговорюваної книжки Копелева різьчить ясно, як падала підсовєтська людина, як щораз сліпіше ставала вона послухним знаряддям у руках вбивці Сталіна і наскрізь злочинної компартії. Аж дійшла до стану, який Копелев характеризує як ось:

«Ми були виховані, як фанатичні адепти нової віри, дійсно правдивої *релігії* наукового соціалізму. Партія сталася для нас нашою церквою воюючою, передаючи людству вічний порятунок, вічний мир і щастя земного раю. Вона переможно переборола всі інші церкви, схизми і ересі. Праці Маркса, Енгельса і Леніна були прийняті, як святе письмо, а Сталін був непомильним високим священиком.

Фабрики, копальні, домни, льокомотиви, трактори, станки, турбіни були перетворені в предмети культу, священні предмети благословлені з висот. «Технологія розв'язує все!» Людина приклонилась тим предметам в поезії, прозі, малярстві, фільмах, музиці. . .» (стор. 249).

Власне великою заслугою Копелева є те, що він не шукає дешевого виправдання для себе і для сотень тисяч інших, які стали тим «гвинтиком», що про нього мріяв і говорив Сталін. Ставали тим послухним «гвинтиком» не лише звичайні люди, але люди інтелектуально непересічні, ознайомлені зі світовими здобутками культури, чулі на моральні імпульси, такі, як Копелев. Не зважаючи на це все, ті люди губили особисте й людське, як оце про себе і про них він пише:

«Навіть у моїх найглибших думках я ідентифікував себе з партією, якої я все ще не був членом. І я був готовий піддатися їй найгострішій дисципліні, найбільш причепливій цензурі. Хоч без цього, я можливо працював би багато краще і з більшою користю для самої партії. Моя сліпа готовість до самозаперечення, для безумовної слухняності, моя відмова від всіх (зречення) свобод, кінець кінцем довели мене до важкого внутрішнього конфлікту, мучила боротьба з моєю свідомістю. . . (стор. 197). Дехто повинувався без хвилинної надуми. «Раз така директива є дана, нашим ділом є її виконувати. Руки по швам! Так, пане! Виконуй твої накази! Там на верху товариші є проворніші за нас. Вони передумали все серйозно до кінця. Так давайте революційну пильність!» (стор. 207).

Наслідки такого стану були численні й різносторонні, але насамперед вони нівечили людську гідність і самопошану. А це власне основна ціль комунізму: позбавити людину її моральної відповідальності й достоїнства, зробити її нічим в обличчі всемогучої, «мудрої» і якої хоче партії та її «вождів». А тоді все мо-

жна робити з нею, що захоче партійний апарат і державна бюрократія. Саме цим засобом послуговуються по мистецьки органи советської безпеки, КГБ, міліція тощо. Перші допити йдуть на знищення людської гідності й самопошани одиниці, а коли органам вдасться досягнути того, тоді вже легка дорога до зізнань, шукань милостині в них, зради других, винних чи невинних:

«Підпорядкування всеохоплюючій партійній гегемонії не тільки скаструвало думки і душі льояльним партії, але в останній аналізі doprowadило до зникнення самої партії» (стор. 197).

Однаке керівникам КПСС зовсім не залежить на тому, щоб компартія була автономна, свідомо своїх завдань інституція. Їм потрібна партія, як інструмент в їх руках, як знаряддя для втримування влади над народом. І цього вони добилися і це ніколи не зміниться. Комуністична партія є засобом для утривалення влади центральних чинників та осіб над усім советським суспільством, а менших кациків над їхніми областями, районами, чи колгоспами. В такій ситуації став можливим той найбільш неймовірний злочин людської історії — виморення голодом понад сім мільйонів людей в Україні.

Голод в Україні 1932-33

Ті, які поширювали матеріали й інформації про голод в Україні в 1932-1933 рр. серед західних суспільств, часто зустрічали сумніви й недовіря. Людям бо тяжко повірити, що політична партія, в даному разі Комуністична Партія Советського Союзу, та державний уряд, тобто уряд ССРСР, могли пляново організувати й переводити голод з метою знищити мільйони людей. І тому тим більш вартісні й важливі свідчення Л. Копелева в обговорюваній на цьому місці книжці, в якій він говорить про голод не лише як наочний свідок, але як один із тих, які на наказ партії та уряду брали активну участь у підготові та переведенні цього голоду.

Дотепер ми не маємо багато таких безпосередніх свідчень. Копелев один із перших може найкраще й найповніше представив як влада свідомо спричинила голод, як вона формальними законами й практичними заходами загострювала його і робила все можливе, щоб люди не мали змоги рятуватися, роз'їжджаючи в пошукуванні за харчами для себе і своїх умираючих родин в околицях поза Україною, де голоду не було. Копелев бачив і глибоко переживав, як активний працівник советської системи і один із тих, чийм завданням було голодом знищити мільйони людей, причини голоду та його наслідки. Таких, як Копелев, остання хвиля еміграції з ССРСР викинула більше на береги вільних країн. До

них українські чинники мусять знайти дороги і зробити все можливе, щоб дістати і від них подібні свідчення очевидців, як це нам дав Копелев.

Копелев не має ілюзій. Він знає, він бачив, що голод в Україні 1932-33 рр. — це не припадок, це не наслідки стихійної катастрофи, чи помилок, навіть не колективізації, а політична міра, політична, точніше — національно-політична боротьба московського центру з українським народом, а в першу чергу з українським селянином. Копелев стверджує:

«Боротьба за зерно була чисто політичною боротьбою, і чи це уявляли собі звичайні рядові учасники чи ні... (стор. 261). В лютому 1933 р. я захворів. Товариші, які прийшли мене відвідати, говорили, що залізничні стації набиті товпами (гурмами) селян. Цілі родини з дітьми і старшими намагалися десь виїхати, втекти від голоду. Багато з них тинялося вулицями просячи милостині. Кожної ночі грузовики накриті брезентами підбирували тіла (стор. 267). Отже боротьба за зерно, війна влади проти селянства, перетворилася в криваве самознищення (стор. 264). В 1930 р., щось почалося, чого ми насправді не збагнули в тому часі: *винищування селянства* — це перевернути національно історичний спосіб життя. Рівночасно ідеологічні коновали намагалися скаструвати, чи пак вилічити «пережитки» і живучі коріння національної культури» (стор. 114).

Голод був і в деяких околицях Росії, особливо в районах над Волгою. Але те, що діялося в Україні та на Кубані, перейшло своїми розмірами та наслідками всі жорстокості, що їх може створити людська уява.

«Боротьба за зерно почалася в 1932 році стратегічним відворотом. Така ситуація була в травні і червні.

Але в серпні круто повернено. Держава розпочала гарячково безладну повну атаку.

Всі засоби пропаганди, всі сили місцевої (регіональної) адміністрації, партія і комсомол, апаратчики, суди, прокурори, ГПУ і міліція були завербовані в досягненні цілі — здобування зерна.

Наша мандрівна газета була одною з безчисленних чисел на скору руку змобілізованих військових частин (одиниць) — або краще підвідділів — панічним зерновим фронтом.

В січні 1933 р. сам головнокомандуючий заговорив.

Було скликано Пленум Центрального Комітету. Сталін зачитав звіт. Він не сказав і слова про загрозу голоду. Замість того, він наголосив ще раз клясову боротьбу і її посилення, а тих, які були «включені в контрреволюційну теорію слабнення в клясовій боротьбі... були дегенератами і дволич-

ними, які повинні були бути викинені з партії». Насправді, одиноке заключення з його звідомлення можна було зробити — це «революційна бдітьність» (стор. 259).

Москва розгортала свій наступ крок за кроком, замикаючи селянам усі можливості зберегти себе:

«7-го грудня, Центральний Виконавчий Комітет СРСР рішив усунути з юрисдикції сільських судів усі справи за «крадіж соціалістичної власності». Сільські суди задержали право судити тільки за малі крадіжки (на суму не більше як 50 рублів) і тільки особистої власності.

Це був ніби запізнiлий додаток до Сталінського закону з 7-го серпня. Сільські суди не могли видавати смертних присудів або довігоченцевих тюремних реченців. Але кожна особа, яка увійшла на державну чи колгоспну власність — по зерно! — була кандидатом на смертний вирок.

10-го грудня Політбюро Всесоюзної Компартії (б) опублікувало його рішення про чистку в партії і в тому часі не припинати нових кандидатів в партію.

27-го грудня, ЦВК видав закон про паспорти: які мали бути уведіні по містах, щоб улегшити «обрахування населення, скинути тягар з міст і очистити їх від кулацьких кримінальних елементів.

Але насправді, паспортна метода поклала адміністративний і юридичний наріжний камінь під нове кріпацтво; вона заклала підвалини під нечуваний державний тоталітаризм. «Кулачні елементи», які повинні бути вичищені з міст, показали, що це всі селяни, які залишили села без дозволу місцевих властей» (стор. 258).

Замкнувши таким чином село залізним обручем тотальної облоги, комуністична партія і уряд кинули на село розпалілу тічну міського шумовиння, 25-тисячників і наших власних селянських виродків і душогубів. Як серед кожного народу, не бракувало й у нас соціальних покидьків і національних зрадників, які пішли проти власного народу та проти найближчих людей. Ось як описує Копелев «операції» таких злочинців:

«Група, яка складалася з кількох молодих колгоспників і членів сільської ради, ведених як правило самим Ващенком, перешукувала по хатах, клунях, подвірях, і забирали все посіве зерно, виводили корів, коней і свиней.

В деяких випадках вони були ласкавішими і оставляли дещо бараболі, гороху і збіжжя для прогодування родини. Але гостріші із них вимітали все. Вони не тільки забирали харчі і худобу, але також «всі дороговітності і надвишку одягу», включно з іконами і їхніми рамами, самоварами, фарбованими

диванами, а навіть забирали кухонне начиння, яке могло бути срібним. Також якінебудь гроші, які були заховані. Спеціальні інструкції наказували усунення золота, срібла і грошей. В кількох випадках знайдено царські золоті монети — п'ятирублівки і десятирублівки. Але переважно скрите багатство виявлялось в папері: старі векслі з Петром і Катериною, збляклі банкноти Кренеського, Гетьмана і Петлюри «ходяки», Денікінські «лопатки» і т.п. советські «лемончики» (мільйон рублів) і «лемонарди» (білйон рублів). Вони також знайшли советські срібні рублі, піврублі і навіть мідяні п'ятикопійки. «Карбовані монети легальні перед колгоспами».

Кілька разів Володька і я були присутніми під час таких грабіжницьких наскоків. Ми навіть брали участь: нам довірено зробити список сконфіскованого майна.

«Товариші керівники з Харкова можуть зробити перевірку, чи все є так як повино бути. Давай вагу. Ми переважимо всю пшеницю у фунтах. Ми не візьмемо ані зерна пшениці для себе».

Жінки плакали гістерично, держачись мішків. . . (стор. 234).

Грабовані селяни здавали собі справу, що тут рішається їхня доля, життя їхнє і їхніх дітей. І до того безмежного горя ще тільки долучувався може найболючіший факт, що серед комуністичних грабіжників були односельчани Ващенко, Чередниченко, Фрид та інші. Доведеним до розпачу батькам не ставало сліз, не ставало слів:

«Ой, це останнє, що ми маємо! Це на кашу для дітей! На милість Божу, діти будуть голодувати!

Вони ридали, падаючи на їхні мішки:

«Ой, та ж це пам'ятка від моєї померлої мами! Люди прийдіть мені на допомогу, це мое придане, навіть його не мала на собі!»

Їх наслідували діти вереском, які душилися від кашлю, плачу і крику. І я бачив вигляд чоловіків: перестрашені, намагались заступатися, дивилися з огидою, в імпасі, повні відчаю-розпачі, а чи спалаху напівбожевілля, або безстрашної люто-сти.

«Бери! Забирай! Забирай все. Он там ще є горщик борщу в печі. Це чистий, без м'яса. Але все ще має буряки, і *шматочки* капуста. І він посолений! Краще візьміть це, товариші громадяни! Ай, заждіть, я зніму свої черевики. Вони полатані і перелатані, можливо що вони матимуть якусь вартість для пролетаріату, для нашої дорогої советської влади».

Це було мукою-катуванням дивитися і чути це все. А ще гірше, брати в тому участь. Ні, ще гірше, бути присутнім і не брати участі, коли хтось намагався когось переконати, щось

вияснити... І я переконав себе, вияснив собі. В мене не сміє бути слабости і жалю. Ми реалізуємо історичну потребу-задоволення. Ми сповняємо наш революційний обов'язок. Ми здобуваємо зерно для соціалістичної батьківщини» (стор. 235).

От, які були причини, справжні причини голоду!

А коли майже вимерло село й за рік прийшлося тим, що залишилися в живих, знову виходити на зарослу буряном ниву, щоб орати, сіяти, а відтак збирати жнива, нещасні не могли забути пережитого, втраченого. Хай Копелев скаже за них:

«Що це, добрі жінки товаришки? Що злого? Хто вас засмутив? Ми намагаємося робити діла більш веселими».

Плач жінок переривається криком:

«Не ви, не ви! Ой, добрі люди! Це ми самі. Ми вже ніколи не будемо співати... Ох, як ми колись співали! Ми не чуємо тих пісень, навіть в нашому сні... Ми закопали все... Ми самі вже мертві... Ох, мамусю рідненька, де твої кости? Ох, дітоньки маленькі, мої власні діти дороженькі, я не заплакала над вашими маленькими могилками... Я віддала вас чужому поховати вас без трун».

Інші, і ще інші починали пронизливо кричати, ляментувати...

Співачки згуртувалися разом. Кілька з молодих жінок з віночками почали вголос плакати.

Директор підбіг до бригадира, що стояв осторонь з шоферами, які привезли гостей. Чоловіки курили скрути і дивилися вбік. Кухарка сиділа на землі, накривши її лице хусточкою. Її рамена здригалися.

Бригадир, широкий, майже квадратний чоловік з червонавою бородою, якої кілька днів не голив, і яка виставала на його висках, махнув злуро рукою:

«Помаленьки, дорогий товаришу... Хай жінки виплачуться... Їм сльози назбиралися... Вони плачуть тепер за кожним. Не перешкоджай! Вони виплачуться і діло піде легше...» (стор. 286).

Злочини советсько-російського імперіялізму не знають меж. Москва не лише нищить поневолені народи, але вона деправує власних російських людей. Бо сотні тисяч катів, які взяли участь у знищенні голодом мільйонів людей в Україні, на Сибірі, муками й розстрілами в катівнях ЧеКа-КГБ, у Вінниці, Катині і в сотнях інших проклятих місцях — не лише самі сконали, затративши людське лице й людську душу, але цю заразу рознесли серед російського народу, серед свого оточення. І доки не буде суду, не буде самоочищення. Таких злочинів, що їх поповнила червона Москва, не можна ані забути, ані прикрити.

Людське перемагає

Напевно багато елементів зложилося на те, що Копелев не потону в советській безодні. Він пройшов через її дно, він своєю участю в грабіжницьких виправах на українське село доторкнувся того зла, але добро в ньому перемогло. Навіть у найгірших моментах він зупинявся над краєм безодні. І сьогодні, у вільному світі, він з піднесеним чолом може стати перед людьми й сказати своє слово. Людське завжди перемагало в ньому й остаточно перемогло. З перспективи довгого півстоліття він може, дивлячися людям у вічі, сказати:

«Я завжди пам'ятаю зиму останнього збирання зерна, тижні великого голоду. І я завжди про це говорив. Але писати про це я почав багато пізніше.

Під час писання, свіжі згадки впливали наверх. Раптом, забуті особи появлялися, давно замовклі голоси починали говорити. Ткані лінійки в дивовижну сітку витягали з темної глибини пам'яті черепки затопленого життя. Певні люди витягали інших. Болі і радість, що замерли, почали відживати. А разом з тим свіжі думки викльовувалися.

І коли я написав згрубша чернетку і прочитав її своїм товаришам, тоді повстали питання. Старі питання, здавалося б притоптані назавжди з відповіддями, вставали з низу, як плаваючий запальник міни з Першої світової війни — заржавлений, але все ще небезпечний. І зовсім нові питання підпливуть неочікувано. Питання до історії, я сьогодні ставлю сам.

Як це все могло статися?

Хто винен за голод, який знищив мільйони?

Як міг я брати в ньому участь?» (стор. 248).

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Орест ПИТЛЯР

ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ І МОЖЛИВОСТІ ТРИВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Вступ. Цю доповідь було зачитано під час наукової конференції на тему українського поселення в Австралії, влаштованої австралійським Науковим товариством ім. Шевченка і мельбурнським Університетом ім. Монаша, в квітні 1985 р., в Австралії. Алеж тема цієї доповіді може бути цікавою і для українців в інших країнах нашої світової діаспори — бо наші можливості тривання як окремої національної групи на чужині залежать великою мірою не лиш від нашого власного наставлення й відпорности, але й від відношення до нас наших країн-господарів і їхніх урядів. Власне цю залежність обговорює автор доповіді, колишній мешканець Австралії, нині в США.

* * *

Можна прийняти, що з погляду демографічного розпросторення, нації діляться в основному на три категорії:

1. *експансивні*, які намагаються поширити власний життєвий простір, підкорюючи сусідські землі, або колонізуючи порожні чи рідко заселені простори на власних окраїнах — як москалі, китайці й араби.

2. *колонізаційні*, що здобувають і заселяють далекі, заморські країни — як англійці чи еспанці.

3. *еміграційні*, які поселюються відорваними від рідного материка групами серед чужого етнічного довкілля і намагаються, більш чи менш успішно, втримати власну національну ідентичність — як жиди, ірландці, італійці, чи німці.

З погляду цього розподілу українська нація як цілість належить виразно до першої, експансивної, категорії, бо вона ще від раннього історичного часу підбивала південні — степові й частково балканські — і північні — лісові, фінськокомвні — простори і їх колонізувала. Хоч нашу експансію на південь перервала татарська навала, а північна колонізація створила для нас самих смертельно загрозливого сусіда й ворога, то все таки, при всіх на-

ших історичних катастрофах, ми потрапили поширити нашу суцільну етнічну територію від княжого часу вдвоє, а то й утрое.

Лише західні, межові області України — Галичина, Закарпаття й частково Буковина й Волинь — які не мали навколо себе ані порожніх, ані політично слабших просторів, були примушені стати на шлях еміграції (бо навіть масові добровільні переселення східньо-українських селян за царського російського панування східньо- й центрально-азійські простори були фактично експансивним, а не еміграційним рухом, хоч не в національних, а в російсько-імперіальних рамках).

Розкинена по широкому світі ота західньо-українська еміграція від ще довоєнного часу опинилася віч-на-віч із проблемою втримання власної ідентичности, яка була навіть для мало свідомих заробітчан така ж природна й конечна, як і для пізніших політичних емігрантів і для всіх інших емігрантів світу. Можливість цього втримання залежала, очевидно, від двох факторів — власної національної й плеємінної відпорности на чужі впливи, а також від наставлення чужого докїлля, в тому також від етнічної політики урядів-господарів у країнах поселення. І власне на цьому останньому аспекті я хочу сьогодні зупинитися.

Дещо схематизуючи, цю етнічну політику урядів країн-господарів можна подїлити знову на три діаметрально різні системи чи категорїї:

1. *полїтика відокремлення*. Її найяскравїшим прикладом була англїйська політика в стосунку до чужинецьких емігрантів. Їх не сприймали як рівних, від них відмежовувалися, вважаючи їх не лише інакшими, але й гіршими, просто нецікавими ("lesser breed"). Тут характеристичний опис у Джона Гелсуортї чужинецького кварталу в Лондонї — Сого. Воно «брудне, повне греків, мусулман, котів, італїйців, помідорів, ресторанів, пестрих одягів, дивних привищ, людей, які заглядають крізь вікна». Словом — людей інакших, від яких краще триматися здалеку. Навіть у теперїшньому, зміненому англїйському суспільствї післявоєнного й післяімперїального часу, суспільствї, яке начебто вийшло з ізоляції, з'єдналося з Європейською Спільнотою, допустило мільйони чужинецьких робїтників — далї пишеться з гордістю про англїйський "non-melting pot". Цю саму політику відокремлення стосували зрештою всі країни християнського Заходу до одної емігрантської групи — жидів, а Туреччина — до розкинутих вірменських і грецьких колонїй Малої Азїї. І, як знаємо, власне така етнічна політика народів-господарів допомогла втриматися на протязї довгих столїть жидам і вірменам, і грекам — як окремим, мїцно об'єднаним, національним громадам у світовому розсіянні;

2. Політика *“melting-pot”*, себто політика посиленої денационалізації й розплинення в місцевій етнічній масі. Цю політику найбільше вживали під тією самою немилозвучною назвою й під демократичною ширмою в Сполучених Штатах Америки. У висліді — майже всіх емігрантів (з деякими винятками «впертих» етнічних груп, нащадків історично пригнічених націй — як жиди, вірмени, частково українці й греки) було позбавлено дуже швидко, бо вже в другому поколінню, всякого власного національного обличчя, мови, культури, традиції. Створено безкорінну людську масу без традиції, культури й ідеї, яка мріє лише про матеріальні користі й особисті приємності, здобуті байдуже якими, хай і злочинними, засобами.

3. Тому модною стала останнім часом політика *«багатокультурності»* (*“multiculturalism”*), яка витворилася насамперед у Канаді під проводом тамошнього довголітнього змагання двох «основних націй» — англійської й французької. Вона була подекуди синтезом двох перших, полярно протилежних концепцій — британського ізоляціонізму й американського *“melting pot”*. І, як кожна синтетична система, вона виявляє деякі питоменні слабості, дарма, що на перший погляд вона виглядає найбільш демократичною і людяною. Для держави й народу-господаря вона може включати виразні небезпеки там, де деякі з *«багатокультурних»* груп виявляють деструктивні тенденції — як негри, порторіканці чи мекіканці в США. Вони, користуючись власною багатодітністю й масовою нелегальною імміграцією, захоплюють американські міста, створюють у них хаос і шантажують усі політичні партії власними виборчими голосами. А для еміграційних груп — чи велика від цієї політики користь прийшла? Характеристичне, що в Канаді, де в колишній добі британського ізоляціонізму затрималася найвиразніше й найдовше українська етнічна ідентичність, найбільше посилення мовної, культурної й релігійної асиміляції прийшло якраз останніми десятиріччями, з настанням *«багатокультурності»*. За останніми обчисленнями, тепер лише шість відсотків українських людей у Канаді вживає вдома українську розмовіру мову, лиш менше як половина їх належить до двох традиційних українських Церков.

Можливості сповидної *«багатокультурності»* для національної асиміляції добре зрозуміла колись московська советська імперія. За часів Сталіна в Україні були українські школи, газети й книжки, а проте національна свідомість була приспана і на вулицях Києва, так же само, як тепер, було чути лише московську мову. У відсутності конфронтації, з притушкуванням національного конфлікту, вже тоді відбувалося *«злиття націй»*, про яке нині од-

верто говориться, а люди в своїй масі не протестують, бо вже привикли.

А яка ж ситуація з погляду цих трьох можливих концепцій етнічної політики була для нас в Австралії? Тут, як і в багатьох інших ділянках, Австралія зразу не мала ніякої виразної системи, а лише досить випадково наслідувала інших.

Зразу, коли ми приїхали до Австралії наприкінці 40-их років, з нами «не знали, що діяти». Характерне, що ініціаторами цієї першої великої «чужинецької», себто не-англомовної хвилі імміграції були лейбористські політики ірландського роду, які мали мабуть більш чи менш ясне бажання еманципуватися з-під впливу англійської “Mother country” і створити нове, незалежне суспільство, етнічно мішане, на подібну американського. Алеж австралійська народна маса, включаючи і лейбористських робітників, і ірландських католиків, зайняла до нас виразно «англійське» становище, незацікавлення, погорди й ізоляції. Для них ми були “bloody Balts”, трохи кращі від середземноморських «дейго», але безконечно гірші від людей британського роду (звичайно, в цьому загальному наставленні до нас були й шляхетні винятки). Коли ж іде мова про офіційну політику, то характеристичне, що всіх нас у наших документах окреслено як некваліфікованих робітників (у чоловіків — “labourers”, у жінок — “domestics”) — і нас призначувано з правила на «роботи неатрактивні для австралійських працівників». Навіть до наших прийдешніх нащадків не було зацікавлення — бо спроваджувано майже бездітні подружжя і зараз же в Австралії було розділено чоловіків від жінок. Жити нам тоді було труднувато. А все ж таки, треба признати, що якраз тоді, у цьому першому періоді, ми найкраще трималися, ми тягнулися, мов ті жиди, «до своїх», до українського сусідства, до громади й до церкви, наші діти й не думали розмовляти між собою неукраїнською мовою, або одружуватися з чужинцями. Зрештою, ця австралійська політика відокремлення не тривала довго — поперше тому, що “Balts” виявили себе культурнішими й спритнішими від досить мало культурного доквілля, а по-друге також і тому, що Австралія почала тоді досить швидко — на добре чи на зле — американізуватися.

Політика уряду Австралії виразно змінилася в 50-их роках, приймаючи за зразок американську концепцію “melting pot”. Розрахунок був на те, що в новому, приємному, заможному австралійському житті ми «забудемо давні країни» й станемо добрими австралійцями, як усі, а ні — то вимremo, а молода й тут народжена генерація австралізується без труднощів і перешкод. Натиск був не особливо гострий, бо ж Австралія — демократична країна, а австралійці — по суті добрячий і людяний народ. В австралійсь-

ких крамницях ніколи не було написів, таких популярних колись у Нью-Йорку чи Чикаго — “this is America, talk English” і лише зрідка схвильовані чи п’яні австралійці сварилися, коли ми на вулицях говорили рідною мовою. Але все таки, навіть під тим «лагідним» натиском деякі наші, навіть колись громадсько активні люди, тоді «загубилися», відійшли від громади, відчужилися в товариському житті, чи навіть у сімейному побуті.

І от, наприкінці 70-их років, мабуть за канадським прикладом, а також приглянувшись ближче до негативних наслідків традиційної американської етнічної політики, уряд Австралії станув виразно на позицію «багатокультурності». В 1977 році було створено при міністерстві Іміграції «Австралійську Раду Етнічних Справ», яка, в свою чергу, заснувала «Комітет Багатокультурної Освіти». Признано, правда досить невеликі фонди на підтримку «етнічних» шкіл і на створення університетських катедр для навчання «меншинних» мов, навіть такої екзотичної як «Піджанджаджара». Цілу нову соціо-культурну концепцію австралійського суспільства було виложено в таких брошурах, як “Australia as a Multicultural Society” і “Multiculturalism and its Implications for Immigration Policy”, виданих «Радою Етнічних Справ» і «Радою Людності й Іміграції».

Чи нова політика принесе реальні висліди й користі для австралійської національної й державної справи — нині важко передбачити. Мені здається все таки, що допущення не-європейських елементів в австралійську іміграцію може в майбутньому довести до створення тих самих расових проблем в Австралії, від яких нині страждають Сполучені Штати Америки, а меншою мірою Канада і Британія.

Але які наслідки принесе нова етнічна політика для української громади в Австралії? Можна радіти з того, що наші англо-австралійські господарі врешті визнали нас рівними і повновартними громадянами, не зважаючи на культурні різниці. Але — чи це визнання, по суті лише символічне, декларативне, спричиниться до довгого й солідарного тривання української еміграції в Австралії як міцної й об’єднаної національної групи? Це, на мою думку, непевне. За приклад може служити нам, знову ж таки, Канада, де, скажімо, справа українського шкільництва з колишньої захопливої національної ідеї перемінюється в буденщину провінційних бюджетів і навчальних плянів і де, зрештою, великі й успішні імпрези узабезпечуються великою мірою від державних і провінційних дотацій. Чи це не створить в Австралії — як у Канаді створило — деяке збайдужіння до справи національної окремішності і не промостить шляху до мовної асиміляції й розплинення у чужому довір’ї? Адже завданням нової австралійської «багатокуль-

турної» політики, як це підкреслюють обидві згадані брошури, є "integration of migrants into the Australian community". А відомо, що інтеграція — це поняття небезпечніше для втримання національної відрубної ідентичності, ніж асиміляція. Наприклад, жиди вже від тисячоліть асимілюються мовно («їдиш»), культурно, навіть расово, до чужих народів-господарів, але вони ніколи не стали *інтегральною* частиною нежидівського суспільства й тому вони затримали дуже виразну власну національну ідентичність.

Тому, хоч ми з вдовolenням можемо користуватися позитивами нової австралійської етнічної політики — почуттям власної, індивідуальної й національної рівновартості, допомогою для розбудови наших культурних надбань — ми все таки не можемо приспати нашої національної чуйності, відректися почуття окремішності і нашої традиційної «політики власних сил» — від цього найбільше залежатимуть реальні можливості тривання української спільноти в Австралії.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайти в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

С. МЕЧНИК

АФЕРА СОВЕТСЬКОГО АГЕНТА В. П. ПЕТРОВА

(Уривок із агентурної справи, недрукованої праці С. Мечника)

Про справу советського агента проф. Віктора Петрова списано багато паперу. Так само довкруги зникнення В. Петрова роблено багато провокацій і обвинувачень революційній ОУН, бо, мовляв, бандерівська Служба Безпеки знищила проф. Петрова. Про справу В. Петрова я писав у своїй праці «У боротьбі проти московської агентури» на стор. 114 дуже коротко, а саме, що В. Петров був советським агентом, потайки зник з ФР-Німеччини, жив у Києві і був нагороджений советським урядом за заслуги у розвідничій роботі. Я не мав ні охоти, ані потреби знову розписуватися про Петрова. Але...

У Києві виходить журнал п.з. «Київ», і саме в цьому журналі ч. 12 за 1984 рік, за підписом Зіновії Франко, була поміщена 4-сторінкова стаття під назвою: «Він не встиг написати мемуарів — слово про розвідника, вченого, В. П. Петрова». Згадана стаття про Петрова викликала серед еміграції знову зацікавлення і пригадала його зникнення з Німеччини в минулому і знову викликала запити до тих, що так рішуче твердили, покликаючись ніби на «докази», що «В. П. Петрова вбили бандерівці». Не всі, що поширювали проти бандерівців провокаційні вістки, сьогодні живуть, а ці панове, що ще живуть, сьогодні вперто мовчать, так, якби ця афера їм не була відома, та з нею вони не мають нічого спільного.

Поява статті в журналі «Київ» ч. 12 з 1984 р. показує, що з нашої сторони треба цю аферу, підготовану ворожою таємною службою, ширше висвітлити.

Правда, з огляду на давній час, не маємо змоги зібрати тих всіх писань, що появились були в «обороні» вченого проф. Петрова. Уважаємо, що афера Петрова є сьогодні показовою лекцією, як діє підступно проти нас ворожа тайна служба і дезінформація КГБ. Цікаве в цій справі ще й те, що люди, чуттєві й наївні, поширювали підсунені їм провокації. Нікому з цих людей не прийшло на думку запитати, а який доказ існує для їхнього твердження, що Петрова знищено. На мою думку, агент Петров під час свого побуту на еміграції не зробив їй великої шкоди. Маю підстави твердити, що він і в часі своєї діяльності під гітлерівсь-

кою окупацією України не належав до тих, що чимось відзначилися.

На доручення партії, про розвідників в Україні писалося багато, але про Петрова і його розвідчу службу не написано нічого. Щойно таємне відкликання агента Петрова принесло для чекістів користь. Начальники агента Петрова зрозуміли, що він не зробить блискучої кар'єри розвідника, тому його потайки відкликали і дали доручення своїй агентурі поширити дезінформацію, що бандерівці вбили вченого професора, щоб тим способом створити серед еміграції ворожнечу і постійне напруження. Твердження про вбивство Петрова агентура КГБ пустила в обіг, а політичні противники і різні наївняки далі це поширювали.

Як виглядав розвиток цієї афери: у квітні 1949 року рознеслася вістка, що десь пропав проф. Віктор Петров. Хто перший зробив це відкриття, не було можливо ствердити. Рівночасно говорилося, що Петрова знищила бандерівська Служба Безпеки. Ця провокація блискавично поширилася по всіх українських скупченнях-таборах по всій Німеччині. Поширення цієї вістки по всіх закутинах наводило думку, що це робиться вміло, організовано, тому постала потреба в'яснити, хто це робить і що в дійсності сталося з проф. Петровим.

Петров був в Мюнхені професором Богословської Академії УАПЦ. Декілька його статей були поміщені у пресі під псевдом Віктор Бер. В. Петров не мав жодного відношення до політичного життя, а тим більше до бандерівців. Члени рев. ОУН почали збирати інформації про Петрова. Зібрані відомості виказували, що Петров 14-го квітня 1948 року гостив у себе двох письменників: Юрія Косача й Ігоря Костецького. За приготованою перекускою, вони прочитували свої твори, потім усі три в доброму гуморі пішли на Елізабетплянц до кіна на фільм «Ес вар айнмаль»... Від 14-го квітня не було відомо, хто заходив до Петрова, але було стверджено, що 18-го квітня він вийшов з дому до поїзду. Журнал «Сурма», Видання Закордонних Частин ОУН, з 15-го червня, 1949 р., число 8, на сторінці 4-тій помістив наступне:

РОЗШУК!

Прохаємо всіх, хто знав би щонебудь про долю відомого проф. д-ра Віктора Петрова, повідомити листовно Редакцію нашого часопису. Проф. ВІКТОР ПЕТРОВ вийшов дня 18-го квітня 1949 р. в год. 19,30 зі свого мешкання при вул. Файлічштр. ч. 12/II в Мюнхені до поїзду на Міттенвальд. В таборі Міттенвальд, куди він вибирався, його немає».

Провокації проти СБ і бандерівців набирали гостроти, говорилося про бандерівський терор і тим способом затруювано атмосферу і створювано напруження в таборах. Почали множитися постійно

нові вістки, в яких говорилося, що проф. Петров — замордований у Міттенвальді. Почався також наступ на тих науковців, що були прихильниками рев. ОУН. Наприклад, поширилася провокація, що до Міттенвальду заманив Петрова проф. В. Державин і сам стояв на стійці, як Петрова допитували і мордували. Усі ці злобні провокації заставили наших членів і прихильників збирати інформації про Петрова. До нас зголосилося кілька людей із цінними інформаціями, а серед них і такі, що знали Петрова з Києва.

Зібрані інформації нам виявляли: ряд осіб уважала В. Петрова за сексота НКВД. Він належав до українських неоклясиків, яких НКВД зліквідував разом з проф. Зеровим. З цієї групи ніхто, крім Петрова, не залишився при життю. Петров працював на відповідальних постах. До війни він був працівником в Археологічному Інституті Академії Наук УРСР в Києві, у відділі дослідів над первісним суспільством, досліджуючи головно поля похоронень наших далеких предків. Ніхто не знав соціального походження Петрова, а він оминав розмови про своє минуле.

Петров не скривався перед відступом Червоної Армії з Києва, але виїхав враз із партійним апаратом. Тут були деякі суперечності в інформаціях: одні твердили, що Петров був виїхав за Урал, до Уфи, інші, що він був призначений до військової контррозвідки (особого отдела), де працював як перекладач при допитах німецьких полонених. Не було точних інформацій — де й коли він опинився на німецькій стороні та як він виїхав на Захід. Після капітуляції Німеччини Петров деякий час перебував у Фюрті біля Нюрнбергу. Там він і зустрічався з тими людьми, що як свідки приїздили із СРСР на процес воєнних злочинців. Серед свідків був теж письменник Юрій Яновський. Також в Мюнхені Петров ніколи не нарікав, ані не критикував большевицької партії та її господарки в Україні, чи політики проти українського народу.

Спочатку в нас бралось під увагу можливість нещасливого випадку. Однак зібрані нами вище подані інформації переконали нас, що проф. Петров був советським сексотом, який у своїм духовім естві не мав нічого українського. Ми постійно твердили, що Петров виїхав до СРСР.

У березні 1950 року розіслано поштою без зворотної адреси 15-сторінкову брошулку, де писалося: «Кожний українець мусить прочитати, П. Яровий: «Моя відповідь Крижанівським і всім іншим». На стор. 10-ій тієї брошури писалося ясно, що «бандерівське СБ» знищило проф. Петрова. Ця масово поширювана брошулка скріпила активність нападів на ОУН і дала нову причину до різних вигадок. Автор брошури під псевдом «Яровий» був Петро Яблонь, родом із села Яргорів, Бучацького повіту. П. Яблонь не був членом ОУН. Він лише деякий час співпрацював із виданнями ЗЧ ОУН. В 1948 р. створилася в ОУН опозиція й запанувало постійне внутрішнє напруження. Вдалося ствердити, що саме й

до цього напруження багато оливи доливав Яблонь, який, ніби довірочно, переказував одним і другим, що про них говорять і думають. Тоді почали ближче придивлятися до Яблоня і стверджено його зв'язки з різними підозрілими людьми. Почали говорити, що Яблонь займається провокаціями. Невідомо докладніше, як Яблонь знайшов дорогу до УРДП в Новому Ульмі, де себе подав за члена ОУН і домовився, що УРДП видрукує проти бандерівців його брошуру. Друкарня УРДП в Новому Ульмі цю брошуру й видрукувала, не подавши, однак, згідно із урядовим приписом, адреси друкарні. УРДП вірило, що таким чином вона завдасть удару політичним противникам. УРДП не застановлялася над тим, хто є П. Яблонь і чому він ховається за псевдонімом «Яровий». За рік часу, в червні 1951 року, Яблонь-Яровий вже писав проти самостійности України в журналі російських меншовиків «Соціалістический Вестник». Згодом Яблонь-Яровий був всіми розпізнаний як провокатор і зник з політичного життя. Треба ще згадати, що коли було стверджено, що Яблонь займається провокаціями, тоді він у газеті «Неділя» з 11.9.1949 р. помістив заяву, що він не є більше членом ЗЧ ОУН. Як вже попередньо було згадано, Яблонь-Яровий ніколи членом ОУН не був.

Після цих провокативних писань Ярового-Яблоня, орган ЗЧ ОУН «Український Самостійник» із 2-го квітня 1950 року помістив статтю: «Так діє МГБ — сторінка з діяльності большевицької агентури серед української еміграції».

Справа Петрова не притихала, а стала щоденною темою, бо, мовляв, бандерівці знищили вченого-патріота. В писаннях про Петрова говорилося тільки про його вбивство, але не писалося ясно, хто його вбив, робилося натяки, але шептана пропаганда поширювала, що він став жертвою Служби безпеки.

Журнал «Україна»

Під такою назвою виходив у Парижі в 50-их роках журнал, якого видавцем і редактором був Ілько Борщак, що жив у Парижі ще до Другої світової війни і був світоглядowo лівих поглядів. У журналі «Україна» із червня 1951 року була поміщена 10-сторінкова стаття Юрія Шереха п.з. «Пам'яті Віктора Петрова». Редакція журналу «Україна» подала від себе таку замітку: «18 квітня 1949 р. таємно зник визначний український науковець Віктор Петров. Є всі підстави вважати, що він загинув. З цієї сумної нагоди «Україна» присвячує його пам'яті подані нижче матеріали: стаття Юрія Шереха, що добре знав небіжчика. Редакція «України» пише, «що є всі підстави припускати, що він загинув», але не подає ані однієї із цих усіх «підстав» до відома читача. Писати, що є підстави, а їх не назвати, є поважним недотягненням журналу, коли йдеться про таку серйозну проблему. Однак треба допускати,

що всі ці «підстави» редакції «України» переказав, чи передав разом із статтею Юрій Шерех.

Немає потреби на цьому місці переписувати статтю Юрія Шереха. Подаю тільки кілька заголовків цієї звеличувальної статті: «Петров — одна з найбільших постатей серед української еміграції»; «Широчінь наукових зацікавлень Петрова»; «В. Петров — мовознавець».

Юрій Шерех так розхвалив проф. Петрова, начебто більшого науковця і вченого мовознавця серед української еміграції вже й не було. Юрій Шерех все описав і все передбачив, але поминув, що про В. Петрова говорили у той час, коли він писав статтю, як про сексота НКВД і його ганебну роль у відношенні до неокласиків. Він не доглянув в особі Петрова агента МГБ на еміграції. Ю. Шерех на вступі своєї статті «Віктор Петров — як я його бачив», пише таке: «Народився 10 жовтня 1894 р. і зник 18 квітня 1949 р. Чи його вбито того ж дня, чи пізніше, цього ми не знаємо і ледви чи знатимемо колись». Так намагався Ю. Шерех вмовляти, що Петрова вбито, і висловив тривогу, що «ледви чи знатимемо колись».

Точні докази маємо вже давно, а найточніші дані подає про Петрова журнал «Київ» ч. 12 із 1984 р.

Юрій Шерех мовчить, немов би він у своєму житті до справи В. Петрова не мав жодного відношення, а своїм говорінням і писанням не заподіяв нікому кривди, ані образи. Свою статтю звеличчування ворога Ю. Шерех закінчує так: «Петров зник безслідно, його твори не зібрані, і не перевидані, його рукописи ніким не розглянені й не вивчені, його пам'ять занедбана і зневажена намулом дрібних і брудних політикантських провокацій».

Так, це правда, що фабриковано бруди і поширювано провокації проти політичного середовища, однак тепер, коли все стало документально доказане, то елементарні закони честі вимагають від Юрія Шереха забрати слово вибачитися за наклепи і поширювану провокацію.

Юрій Шерех подає, що В. Петров народився 10 жовтня 1894 р., але промовчує, що Петров є сином священика, тобто, є він сином, згідно із советськими законами, клясового ворога. Ю. Шерех повинен знати про ці обмеження в СРСР стосовно дітей священиків. А якщо хтонебудь із них робив у згадані роки під советами кар'єру, то Ю. Шерех, мабуть, знає, якою ціною і чийм коштом це діялося.

В журналі «Київ», де Зіновія Франко розхвалює В. Петрова, як вченого лицаря і партизанського провідника, подається як дату його народження не 10-го жовтня, як це подав Ю. Шерех, а 23-го жовтня 1894 р.

З Дому Неволі

«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ» Ч. 6
(Видає Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні)
(Закінчення)

ХОМЕНКО: Ми це візьмемо до уваги, навіть якщо ми не дійдемо згоди в основному. Такі випадки потрібно приборкати, це не по-державному. Не думайте, що ми, комуністи, тільки те й робимо, що нищимо церкви та хочемо знищити віру. Ні! Основна наша робота, так це — перевиховання і стремління до того, щоб робітник та селянин добре жили.

ТЕРЕЛЯ: Вас послухати, то нема на Україні ні таборів, ні психотюрем, ані бідності — не йде люта русифікація. Москаль робить на Україні все, що захоче, а ви, уряд, мовчите. Раз мовчить уряд, то тоді будемо говорити ми — ось для того і створено Гельсінську Ініціативну групу захисту прав віруючих та Церкви на Україні, це означає, що офіційна громадсько-релігійна Гельсінська група має можливість виступити із високої трибуни ОН. А щодо виховання, то скільки партія комуністів збирається перевиховувати, і чи хоче народ отого «перевиховання»? Того до уваги ніхто не бере.

Підполк. М. ДЗЯМКО: Я Михайловича знаю не один рік, багато неприємностей він нам приніс, але я на нього не «в обиді», як би сказав москаль. То все було, від сьогодні потрібно переходити до якоїсь співпраці всім нам — у нас є тверді відомості, що Китай має таємну спілку з США. І тому потрібно об'єднати всі здорові сили, а не роз'єднуватися, це на руку сіонізму та сил, що за ним стоять.

Безперечно, що важко забути все те, що було в тюрмах та таборах. Але таки треба все забути і почати все спочатку.

ТЕРЕЛЯ: То виходить, що ми, українці, повинні бути гарматним м'ясом для Москви у її майбутньому конфлікті із Китаєм? А що ми за це маємо: русифікацію та геноцид?! Я особисто проти китайського католика не підніму зброї ніколи. А росіянам нема чого боятися Китаю — для цього потрібно віддати захоплені в китайців їх землі.

ХОМЕНКО: Це набагато серйозніше, ніж ви думаєте, ви ж бачите, що ми йдемо, правда з однією умовою, на відновлення УКЦ. Є шанс — більше такого не буде. Якщо б уряд ішов на терор проти вашої Церкви, ми б з вами не розмовляли. Вірте, все, що робиться, — це необдумані дії місцевих органів, які провокують ненависть проти влади, тільки так можна рахувати окремі дії окремих керівників. А щодо Китаю, то ви помиляєтеся: уряд Китаю тримає у тюрмах та таборах виключно всіх католиків. Про це пише навіть західна преса.

Я читав три номери «Хроніки католицької церкви на Україні», що її видає Ініціативна група. Багато слушного, але ви таки дещо висвітлюєте досить однобоко, з позицій клерикалів, а на Україні є й атеїсти — потім, оці закиди на «москаля». Не це тепер на часі. Ви прохали уряд про дозвіл на випуск журналу «Бойківщина» в Ужгороді під егідою СПУ. Це питання буде розв'язане позитивно — не смійтесь, я даю вам слово комуніста. Щодо пропозиції про автокефалію УКЦ, порадьтеся із своїми вірними та клиром. Я б не радив вам виступати із заявами у західній пресі — це може негативно вплинути на справи Церкви. Для декого на Заході конче потрібний конфлікт, саме між урядом та УКЦ. Заява Ініціативної групи про звільнення певної частини державних злочинців розглядається, і бути цим людям на волі чи ні, залежить від вас, адже там і ваші друзі. Якщо ми не підемо один другому на поступки, то що тоді ми за діячі? Потім, ви у гіршому становищі — ми влада, а ви меншість, адже не всі так міркують, як ви, навіть серед ваших однодумців. Всі зачинені церкви за період 83-84 рр. будуть передані вам (католикам) у користування в разі позитивного вирішення даної проблеми. Думайте, але час не чекає. І останнє: в разі ви відкинете пропозицію уряду, моя вам порада — їдьте, куди хочете, терпеливість уряду може і спинитися.

М. ДЗЯМКО: В разі якихось неув'язок із місцевими властями — дзвонить або заходьте до мене, або ось до тов. секретаря СЕМЕНЮКА. І не думайте, що вас лякають чи, боронь Боже, попереджають. І ще, я б вам порадив розірвати будь-які зв'язки із БУДЗІНСЬКИМ.

ТЕРЕЛЯ: Краще нам не зустрічатися. І правда, нам потрібно піти на поступки обоюдно, але як це зробити?

Далі розмова носила пустопорожні домагання з боку начальників, щоб ТЕРЕЛЯ дав якусь інформацію щодо о. Григорія БУДЗІНСЬКОГО та інших близьких друзів. На тім і сталося.

*

Голові Военної Комісії Народної
Політично-Консультативної Ради Китаю

Д'єн Сяопіну

Пане Голово!

Міжнародня ситуація така, що ніхто не має права стояти осторонь подій, які мають місце в сучасному світі. Після Гельсінських угод, на які були великі надії, нічого не змінилось. . . Змінилось тільки одно — світ побачив, яку загрозу представляє собою СССР для всіх наступних поколінь, живучих на землі. Була допущена одна помилка — великий Китай не був учасником тих домовлень. Україна опинилася в такій ситуації, в якій був Китай після смерті Сун Ятсена. І все це ізза чужоземного вмішування. У 1927 році був потрібний геній генералісімуса Чян Кай-шека,

щоб на час устabilізувати положення в країні, а опісля Китай стояв сам-на-сам проти двох великих держав. . . І Китай з честю вийшов побідником з тих ускладнень керований генієм Мао Тседуна.

В даний час московський шовінізм дійшов до свого найвищого перед соконом тиску на поневолені народи отої величезної соцімперії. Москва відкрито проголосила своєю політикою неморальність законним способом попірати всі існуючі норми людського співжиття. Псевдогуманізм, повна безпринциповість в здійснюванні своїх егоїстичних інтересів, аморальні засоби для досягнення шовіністичних цілей Москви — ось основні ознаки сучасних керівників Кремля. У Москви немає поняття, що то «вдячність».

Афганська авантюра — це продумана акція загарбництва чужих територій під маскою неіснуючого комуністичного братерства і дружності. . . Ця держава взагалі не має поняття про якунебудь людську дружність. . .

Польські події настільки настрашили керівників Кремля, що вони рішили відкрито піти на розрив з цілим світом, тільки щоб зберегти імперію якиминибудь засобами, любыми методами, а методи придусень у Москви ніколи не мінялися. В 1904 році відступаюча російська армія пограбувала Китайський Національний Банк в Пекіні, і то без будь яких мотивів. . . Грабунок — це принцип існування соцімперії. Ані один сучасний злочинець, військовий авантюрист не поповнив — та йому й не прийшло б до голови — такого злочину, як сучасна Москва — розстріл мирного корейського літака.

Рівно місяць тому назад Москва рішила виселити з гірських районів України більше трьох мільйонів українців, а на їх місце переселити з Уралу правдивих росіян. . . Чому? Ясно одне, що Москва боїться нових забурень на Україні у зв'язку з наступом шовінізму на наші права, нашу культуру. Якщо світ не стане одною стіною проти зазіхань Москви, завтра буде запізно. Україна розірвана на п'ять кусків, Україна ніби суверенна держава, але не має ні одного свого посольства. Ми безголосі. Нам грозить повне знищення з рук московських окупантів. Об'єднані Нації жодних заходів не застосовують, начебто України зовсім немає в цьому світі. На мій погляд, було б потрібним, ба навіть необхідним перенести резиденцію ОН в Москву — нехай би побачили наочно і зрозуміли, що таке Москва. . .

Пане Голово, думаю, що великий Китай подасть допоміжну руку Україні — ми в небезпеці! Нам грозить знищення! Я, представник 50-мільйонного народу, прошу Вас від імени мого народу і мого власного підняти свій голос в захист мого народу.

Прощу Вас і Китай у Вашій особі піднести свій голос з високої трибуни ОН про сучасне положення на Україні. Український народ вміє бути вдячним своїм друзям, але й добре пам'ятає своїх ворогів. Геноцид проти нашого народу розв'язаний керівниками Кремля, не пройде їм безслідно. Ми ніколи не забудемо десятки мільйонів українців, знищених комуністами Москви. Життя або смерть! Боротьба або вічне рабство і повне знищення як нації. І ми вибрали перше!

Вільний світ, а в тому числі і великий Китай, повинні постійно вміщуватися в любові починання Кремля, скеровані на утвердження своєї гегемонії на маленькій планеті Земля.

Я вірю, що вже недалекий той день, коли вільні народи, тепер поневолені Москвою, будуть судити світового агресора Москву за вчинення нею злочинів проти людства.

Зі щирою повагою до Вас і Вашого Народу

Йосип Тереля
Голова ЦКУК, член Ініціативної
Групи захисту Прав Віруючих
на Україні

21.5.1984 р.

Довге, Закарпатська Україна

Ярославу ШАБАТІ, Оте ШИКУ, Зденеку МЛИНАЖУ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ
від голови ЦКУК Йосипа ТЕРЕЛІ

Друзі!

Ми сусіди, сусіди близькі, але розділені колючими дротами, які московський окупант зробив мірилом власних ідей і вчинків.

Минуле постійно і завжди на місці, але воно має продовження в майбутньому, і все, що ми маємо сьогодні, — то «продовження минулого». Буття породжує всякі житейські вчинки. В даному випадку життя заставляє нас думати і — що головне — не мовчати.

Не так давно наші народи разом будували своє майбутнє, ми були горами однієї держави ЧСР. Але остання війна і вслід за нею події внесли свої поправки, і ми стали рабами Москви. . . В цьому є частка вини вільного світу, який віддав нас на поталу кремлівським тиранам; наші народи були поставлені перед дилемою — бути чи не бути? У ката є надія, що його жертви не піднімуться, не виступлять з обвинуваченням, тому що вони мертві. І тим не менше, ми надіємося, що наше майбутнє буде іншим, чим сьогоднішній день, — ми надіємося на Суд історії.

Москва потоптала всіх і все, що було і є святе для народів землі, проголосила своїм вірую — загарбання і поневолення. В них не було і немає ніякого поняття о простій людській дружбі, про добросусідство і взаєморозуміння. . . Після подій у 1956 році в Малярщині, а також після подій 1968 року в Чехо-Словаччині, Москва зрозуміла, що її вчинки беззаконні — хоч світ zareagував на ті події не зовсім по-християнськи. . .

Об'єднані Нації зовсім не сповнили своєї місії в даному питанні. Окупація ЧССР і не проголошена війна проти народів республіки так і не були осуджені з високої трибуни ООН — не було сказано ваговитого слова проти агресора. . .

Правозахисний рух в поневоленім секторі Східньої і Центральної Європи настрахав керівників Москви — їм не коряться! Для чого ж тоді Москва підписувала Гельсінські умови? Ясне одне — з ціллю дезінформації, але ж правителі Кремля не сподівалися, що від них почнуть вимагати виконання підписаного. . . Що і чого домоглися правозахисні групи України у своїх мирних просьбах у московських правителів? Практично нічого. За це, ми передали привселюдно на широкій міжнародній арені факти кричущих порушень прав людини в ССРСР. Не слід попадати в зневіру — легальний правозахисний рух за права національні, економічні, політичні потрібен хоч би для того, щоб показати світові лице Москви. Суть московського експансіонізму — поневолення чужих народів.

В 1982 році я хотів поїхати до родичів в ЧССР і вияснити обставини вбивства мого брата Михайла ТЕРЕЛІ в 1967 році в Празі, де брат мав квартиру на Градчанах. Перед тим я написав офіційне зголошення міністрові внутрішніх справ ЧССР; місцеві органи КГБ нібито не були проти моєї поїздки до родичів. . . Але я таки не одержав дозволу на поїздку, так і не згодився «помогти» органам відвідати деяких правозахисників в ЧССР, а насправді спровокувати останніх. В свою чергу, офіційні органи, з якими я вів переписку з приводу смерті мого брата в ЧССР, також припинили «розвідування». . . Та й що було шукати, коли чеське кагебе вбило брата? . . Кого карати?

Мій старший брат Михайло *Тереля*, монах-василіянин, в 1945 році був скерований у Пряшівську єпархію для праці, де пропрацював у єпархії до 1963 року в чині священика; після 1963 року вибув із священничого стану і поступив на старшинську школу в м. Празі. Спершу жив у сестри на Кобилиці, а опісля одержав квартиру в Градчанах, де в 1967 році був убитий органами КГБ ЧССР. В цій операції брав участь і мій рідний дядько *Юрій Тереля*, який працює в органах кагебе, спершу як начальник застави на Шумаві (чеські гори на границі з Баварією), а тепер в Празі, — кров племінника лежить і на ньому особисто. . . Брата звинувачували в тому, що він нібито був агентом ЦРУ. . . (Центральне Розвідочне Управління — Ред.). Це звичайний стереотип, коли треба обвинуватити і розправитися з небажаними. . .

У нас, українців і чехів, а також словаків давні традиції зв'язків, починаючи з минулого століття і по сьогоднішній день, і тому було б доцільно на цій підставі вести правозахисний рух, скерований проти зазіхань Москви. . . Ми повинні разом виявляти і передавати прилюдності факти порушення прав чоловіків як в ССРСР, так і в ЧССР — адже по суті вони солідарні в методах придушення інакшесмислячих. Комуністи тут і там одні. . . «Хартія 77» також ненависна Москві, як і *Гусакові*.

Москва, як видно, забула лекції історії, вона думає, що її жертви навіть замовчать — але воно не так. Вся повнота відповідальности за тяжкі

проступки супроти наших народів лежить на керівниках Москви. А ми не замовчимо ніколи, і ніякі репресії не знищать правозахисного руху ні у вас, ні у нас на Україні.

Йосип ТЕРЕЛІЯ

Довге, Закарпатська Україна

21.5.1984

*

ПОСТАНОВА

секретно

обласного комітету КП України Закарпатської обл.
і обласної Ради народніх депутатів по удосконаленні
методів боротьби з проявами націоналізму та сіонізму

Ужгород, 3-го липня 1984 р.

В останній час західня пропаганда посилила свою антирадянську агітацію та пропаганду. В першу чергу імперіялізм США робить ставку на бандерівське охвістя та підпільну так звану УКЦ. На жаль, парторганізація області вела неефективну боротьбу з проявами буржуазного націоналізму та сіонізму на території обл. Це в рівній мірі відноситься і до антикатолицької пропаганди та бойового атеїстичного виховання молоді в дусі ленінського інтернаціоналізму та вірності Партії. Тільки за останні півроку католицьке підпілля активізувало свої дії в бік так званої легалізації Церкви; під прикриттям віри активісти УКЦ посилили антирадянську агітацію, це використали наші вороги за кордоном. КГБ має інформацію, що бандерівське підпілля під прикриттям нової вивіски Українського Національного Фронту вчинило ряд акцій — наслідки вже обговорювалися на травневому бюрі Обкому 1981 р. та в жовтні 1982 року.

Так, в селі Мужієве Берегівського р-ну 24-го травня 81 року терористична банда «Чорного» пустила під укіс військовий ешелон, на платформі якого перевозився радар з Вілокської військової бази; це затримало «польську акцію» на дев'ять місяців. В місті Мукачеві на єврейському цвинтарі під час будівництва було віднайдено склад з антирадянською сіоністською літературою та вибуховими тротильовими шашками. Це тільки поодинокі факти активізації бандерівських та сіоністських груп.

Бескидська операція 82 року по ліквідації терористично-диверсійної групи в Лавочному та Волівці була доведена не до кінця — бандитська група «Чорного» не була ліквідована повністю; товариші з КГБ на сьогоднішній день так і не розкрили винуватців пограбування двох інкасаторів на території нашої обл., по сьогодні так і не виявлено осіб, що вивезли 10.000 патронів та 99 гранат із військової частини в м. Мукачеві —

недоліків багато, можна перелічувати ще низку неприємних випадків, але й попри всі явні недоліки КГБ добилося і якісних наслідків у своїй роботі — так було ліквідовано члена бандитської групи «Чорного» Бориса Михайловича ТЕРЕЛЮ, на жаль, із смертю бандита обірвалася нитка його зв'язків з бандерівським охвістям на території сусідньої обл. В Іршавському р-ні проведено вдалу операцію по ліквідації підпільної католицької та баптистських друкарень, було вилучено до 1.000 примірників клерикальної літератури.

Все це вимагає від нас постійної напруги та чітких дій в ліквідації найменших проявів націоналізму та сіонізму на території області, а тому, виходячи із світла рішень 26 з'їзду КПСС, наступних Пленумів ЦК, виступів Генерального секретаря ЦК КПСС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша К. К. ЧЕРНЕНКА, Обком партії КП України та обласна Рада народніх депутатів ухвалили:

- а) посилити антинаціоналістичну пропаганду в пресі, при цьому розкривати всю негативність буржуазного націоналізму та сіонізму, використовуючи розкаяння бувших дисидентів та клерикалів-антирадянщиків;
- б) партійна організація зобов'язує Облвиконком відкрити при обласній психіатричній лікарні відділення для примусового лікування до вже існуючого — доцільно дві треті активістів УКЦ направляти на примусове лікування, розгляд судових справ над українськими католиками недоцільний; при обласному слідчому ізоляторі виділити приміщення для 250 осіб, що відбуватимуть примусове лікування — підібрати кадри із провірених товаришів медичного обслуговування з числа п'яти лікарів та 60 санітарних працівників;
- в) в селах, де позиції УКЦ сильні, потрібно діяти обережно — під час обшуків та затримань не реквізувати біблій, молитвенників та іншої церковної літератури, що може негативно вплинути на відносини між віруючими та державними органами, по можливості уникати політичного розголосу справ над католиками, доцільно застосовувати по відношенні до УКЦ кримінальні засуди, які б дискредитували Церкву та її членів. Особливо це стосується по відношенні до активу, широко застосовувати розкаяння бувших політ. в'язнів перед населенням області, прилюдно в сільських клубах та міських будинках культури;
- г) заборонити недільні богослужіння, мотивуючи літнім періодом, гарячою порою для колгоспів та радгоспів області. До «крикунів» застосовувати адміністративні покарання: штрафи, позбавлення премій, тринадцятих зарплат, влаштування дітей в дитячі ясла, садки та школи-інтернати, до особливо активних застосовувати примусове лікування;

- д) до членів католицького активу, що входять до Центрального комітету українських католиків, та членів так званої «Ініціативної групи захисту прав віруючих та Церкви», застосовувати права, що викладені в Інструкції № 81 від 28 травня 1984 року.

Копії даної ухвали направити в районні управління КГБ та міліції для ознайомлення.

3-го липня, 1984 року

Підписи:

БАНДРОВСЬКИЙ
ВОЛОЩУК

*

Постановою Львівського облвиконкому про ліквідацію єврейського цвинтаря та використання надгробних плит у «будівництві» закінчилася акція по знищенню пам'яток старовини у нашому місті. . .

Ні один будівельний майданчик надгробкові плити не прийняв, тоді міськрада надала їх у розпорядження начальника тюрми. І. . . о, диво! У тюрмі знайшлося місце для древніх надгробних плит — ними вимощено двір тюрми, тепер вони у повній «сохранности». Так комуністи засадили тіні померлих євреїв до советської тюрми — воістину, юдофобству нема ні рамок, ні спину. . .

*

У місті Болехові із єврейської синагоги (архітектурна пам'ятка України кінця 17 стол.) зробили кузню. . .

*

У місті Долина синагога служить місцевим начальникам за пекарню. . . Гортаємо «Історію архітектури Росії» Ігора ГРАБАРА, відділ «Україна» — синагога в Долині: 18-те стол.

«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ» Ч. 7

(Видає Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні)

З нами Бог, з нами Правда!

Восьмого травня вбито в пермських таборах одного з основників Української Гельсінської групи Олексу Тихого. Вбито його пляново і продумано. . . На що розчислювали правителі Москви, коли вони дали свою згоду на вбивство українського правозахисника? Ціль одна — застрашити, показати, що вони не підвладні ніяким судам, ніяким осудженням. . .¹

Українці! Олекс Тихий і його товариші не брали в руки зброї, не закликали до усунення влади, а тільки вказували властям на порушення прав громадян і вимагали по змозі направити ті порушення. . . Комуністи не потребують поправлення їх вказівок, їх безумств — вони хочуть володіти самі. . .

Тепер нависла аналогічна загроза над українським католиком Павлом Камповим, який відбуває свій незаконний реченець в Росії. П. Кампов хворий, він майже цілковито осліп, таборове начальство дістало накази зробити все, що потрібно для повного фізичного знищення П. Кампова — в одній із «бесід» сказав київський катєбіст до Йосипа Терелі: «Ми вас знищимо один за одним, на Заході трохи пошумлять і на тому все скінчиться — зрозумійте, ми дамо Заходові все, що йому потрібно, а вони, ті гендлярі зречуться від будь-яких угод. . .»

Ми з вами знаємо тільки про «двох» сліпців-українців, які відбувають реченці в московських концтаборах лишень за те, що вони українці — але їх є багато більше, тих безіменних «зеків» (в'язнів — примітка ВЗР) про яких знають тільки їх кати. . .

В концтраційний табір ВЛ-315/30 м. Львова переведено із тюрми довголітнього в'язня сумління, колишнього стрільця УПА Василя Підгородського. . .

Не втихає хвиля репресій проти християн на Україні, так 14-го квітня 84 р. в домі мешканця І. М. ГЕЦКА с. Кушниця, Закарпатської області, зібралися віруючі — п'ятидесятники для проведення молитовного зібрання. . . По короткому часі наскочила на дім облава, яка складалася з місцевих «атеїстів» і районної міліції. Начальство вело себе брутально і самопевно — були списані всі зібрані, відібрано всі Біблії, всю духовну літературу, а господаря покарано на 50 карбованців.

П'ятого травня вірні зібралися в домі віруючого Ю. М. Палька, де повторилася ситуація 14-го квітня: кара — 50 карбованців, попередження про судову відповідальність перед советським «законом». . .

1. Сьоме і восьме числа «Хроніки. . .» передруковуємо зі сторінок «Вістей з Риму», що їх видає Українське Пресове Бюро, включно з поясненнями в підвалі. Редакція «Визвольного Шляху».

Районне начальство постійно переслідує громаду п'ятидесятників села Кушниця, і так, по цей раз було викликано в районну прокуратуру пресвітера села Дмитра Юрієвича Продана, де районний прокурор С. Браїла офіційно попередив Ю. Продана, що він буде притягнений до суду якщо не перестане займати «обманом населення, бож всім відомо, що Бога немає. . . а ми не будемо терпіти, щоб в нашій районі поширювалася загроза релігійного фанатизму». . .

25-го червня була створена «громадська» комісія, яка, покликавши Д. Ю. Продана на «розмову», попередила його, що супроти нього застосуються насильні методи, якщо він не відкажеться від віри. . . а вже третього липня появилася стаття в місцевій газеті «Нове життя», що треба вважати сигналом до узаконених переслідувань. . .

В Перемишлянському районі Львівської області в селі Пнятин — ніччю 21 червня відділ міліції і КГБ увірвавшись в село, як в минулому німецькі каральні загони, окружили місцеву католицьку церкву і впродовж трьох годин її зруйнували. Вогнем спалено всю церковну утвар. Так власті розправились із селянами за те, що люди не хотіли прийняти до села московського батюшку. . .

Відділ КГБ і спеціальні відділи міліції призначені для поборення «безпорядків» вже давно ведуть себе на Україні як окупанти-наїзники! Нема нічого святого для тих «слуг народу, вірних лєнінців» — вони служать вірою і правдою за кусок кінської ковбаси московському окупантові нищачи рідну віру, культуру, мову. . .

22-го червня був покликаний на «розмову» предсідник «Ініціативної групи захисту прав віруючих і Церкви» на Україні Василь Кобрин. «Розмова» відбулася на вул. Підвальный міста Львова, де його прийняли Предсідник Ради Церков при Раді Міністрів УССР Решетило і його заступник Савчук, а третій «співбесідник» свого прізвища не подав, ясно що то був кагебіст.

Начальство вело себе зухвало: погрози і шантаж; після того, бачачи, що погрозами не дійдуть до нічого, Решетило дав підписати В. Кобринові постанову, що його попереджають за його правозахисну діяльність, тому що будь-яка католицька діяльність вважається в СССР антисоветською. В. Кобрин постанови не підписав.

Решетило заявив, що цього разу вони покінчать з «Ініціативною групою» — хто з Римом, той проти нас — закінчив советський начальник. . .

В Україні під сучасну пору знаходиться понад 200 концентраційних таборів, в яких знаходиться 390 тисяч ув'язнених, до того слід додати 10.000 в'язнів у 29-ох психіатричних лікарнях і одній спец-тюрмі в місті Дніпропетровськ. Півтора мільйона ув'язнених працюють на будовах «народного господарства» — дійсно партія і уряд є одної думки коли йдеться про перевиховання мас. Вийшов наказ про повне введення російської мови в системі УМВД (Українське Міністерство Внутрішніх Діл — примітка ВЗР). Всі мають перейти на «загальносоюзну мову», так як висло-

вився заступник політрука концтабору ВЛ-315/30 Кінажай. Капітан Кінажай ніяк не міг пояснити, що це за загальносоюзна нація?

5-го травня цього року на Білорусі, в селі Олекшицях, Гродненського району, переведено обшук у місцевих католиків. КГБ шукало «підригну» католицьку літературу. В останньому часі власті почали кампанію настрашування білоруських католиків. . .

Білоруська Католицька Церква східного обряду була майже повністю зліквідована московськими наїзниками, однак починаючи з останніми роками 70-их років до Білорусі поїхало п'ять українських католицьких священників, які почали тяжку місіонерську працю в підпільних умовах — відроджено три деканати і кількадесят окремих парафій. Білорусини не забули рідної віри, ні того, що вони білорусини. Моліться за Білорусь, за її мученичу католицьку Церкву! Українці! Католики! Помагайте ділом і молитвою в справі відродження Білоруської Католицької Церкви. БОГ з нами. Нехай Його любов світить вам і всім тим, що горять бажанням бути правдивими членами живої Церкви Ісуса.

Прибутки для Москви — втрати для України.

Так виглядає «союз» двох рівноправних республік в афганській війні. . . Останнього часу побільшилося число похоронів упавших закарпатців в Афганістані. Отак 3-го червня відбулися похорони в селі Ільница і в селі Білка. . . На могили, разом з хрестами, поставлено від держави надгробники з червоними зірками. Вечером, офіцер, який привіз труни у п'яному стані проговорився, що не знає в якій домовині хто знаходиться. . . в деяких тільки нога або кусок згорілого тіла, і то не завжди з тіла погіблого. От чому — він каже — не можна відкривати труни.

З Іршавського району загинуло в Афганістані 111 мужчин; тяжкораних — 45 мужчин; легкораних, приморожених — 91 мужчин. Із Свалявського району вбито — 52 мужчин. З Мукачівського району вбито — 122 мужчин; тяжкораних — 145 мужчин і тільки десять з них дістають пенсію від 35 до 54 карбованців, а решта — на догляд батьків. . .

В місяцях травні і червні, останній раз 7-го червня «невідомі» побили вікна в помешканню українського художника Панаса Заливахи, який живе на вул. Олега Кошового в місті Івано-Франківськ. Плянове викінчування і виснажування нервів художника і його родини мають за мету відізолювати його від усіх друзів, а рівнож і те, щоб мистець не міг нічого творити а був у постійному страху за свої картини. Час до часу катєбісти врываються до хати і забирають те, що їм подобається. . .

*

Михайло Ількович Винницький народився 14-го жовтня 1926 року в селі Чайковичі Самбірського району. В своєму рідному селі вступив до народної школи, де він виявився дуже здібним у науці. З часом батько віддав сина до львівської гімназії. Михайло за один рік здав дві гімназій-

ні кляси; після успішного навчання в гімназії Михайло вступив до монастиря отців редemptористів, який знаходився у Львові. А було Михайлові тоді 18 літ. Своєю побожністю і стремлінням до науки молодий монах викликавав подив у всіх. . . одначе прийшла неочікувана советська окупація, а з нею і нова кров і сльози для нашого народу. Батька М. Винницького прикликали в армію і пігнали на фронт, де його вбито в боях за Берлін. Родина осталася без батька, а 1946 року померла і його мати. . .

Тоді вже був знищений і монастир отців редemptористів — почалися переслідування, які фактично не переставали відколи прийшли росіяни. . . Михайла Винницького покликано до армії, а в 1950 році був демобілізований, однак в дорозі додому арештувало його МГБ — судила М. Винницького всім знана (тройка) — вирок: 10 років концтаборів; так чисто по-російськи, використавши його в армії як раба до всіляко можливих будов і чищень, Винницького арештують лишень за те, що він не зрікся Бога. . .

В 1955 році після смерті тирана Сталіна М. Винницького звільнено. А в 1957 році єпископ Миколай Чарнецький висвятив монаха редemptориста Михайла Винницького в сан священника. Отець Михайло Винницький виявив себе ревним католиком і слугою Божим — і це явно не подобалося атеїстам, які є при владі в СССР в період нової хвилі переслідувань за віру. Під час періоду панування Хрущова, о. Винницького знову арештують і судять — вирок: три з половиною років табору і п'ять літ заслання. Після відбуття «кари» за віру і за те, що український священник не перейшов на «прадідівську» російську віру, о. Винницький вернувся до рідного Львова. Довгий час він не міг дістати приписки (право побуту — примітка ВЗР), врешті все є за ним і він працює, влаштувався в аптекарському управлінні як заготовлювач лікарських трав. Та це не входило в пляни КГБ — він же католик! Отож він повинен мучитися і жити в постійному страху, що завтра заберуть — це рахунок правильний, страх і розпука, не мати ґрунту під ногами — це основне кредо комуністів.

Благочестивий муж, що боїться БОГА! Отець Винницький живе як належить справжньому християнинові-монахові: скрайня вбогість і для всіх вірних відкрите серце, готове відгукнутися на кожну несправедливу кривду, на кожну криваву рану. Тверда віра і вірність Апостольському Престолові, Христовим намісникам не подобається окупантам. 17-го січня 1975 року в день підпису Гельсінських угод о. Михайла Винницького арештовано і засуджено на основі зфабрикованої справи. Вирок: п'ять років концтабору і три роки заслання. (о. Винницького арештовано 17 січня 1975 р., засуджено 31 липня 1975 р., — див. «Архів Саміздата» ч. 5337. Також Гельсінські угоди були підписані в липні 1975 р. — примітка ВЗР).

Заслання відбув в тій самій місцевості, що і Данило Шумук. Після суду над священником появилася стаття прокурора Антоненка під назвою «Бульварна релігія», в якій на католицького священника виллято відра

помий і брехні. Влада вміє так все описати, що читач не знає про що ідеться, але щоб твердо знав: він проти влади, значить вічна каторга, вічне безправ'я. . .

В 1983-му році о. Винницького звільнили, і хоч в нього родина — рідні брати мають свою хату й частину цього дому належить о. Михайлові, йому відмовлено право побуту. От уже півтора року о. Михайло без права побуту. Тому рік йому вдалося найти працю кочегара в дитячому садку, однак КГБ довідалося, що священник має роботу і кусок хліба. . . прикликали директорку дитячого садка Черник Марію Степанівну на «розмову» і спитали зі здивуванням чому о. Винницький працює? Так ніби якби працювати було сором або недозволено. Директорка заявила, що священник працює добре і вона ним задоволена. Тоді КГБ наказало звільнити з праці о. Винницького, на що директорка заявила, що вона християнка і того не зробить. Тоді кагебісти заявили, що в такому разі виженуть її з праці, що і сталося! Священникові грозить новий вирок, а КГБ найде як і за що тим більше, що тепер іде «кампанія» на знищення УКЦ. . .

5 липня, 1984 р.

Виготовив Василь Кобрин

ЧИ СОВЕТСЬКА ІМПЕРІЯ ЩЕ ПРОІСНУЄ 300 РОКІВ?

Проіснує якщо:

це буде вигідно закордонному капіталові. Моя думка така: закордонному капіталові вигідно мати такого партнера як СССР, який не може конкурувати із Заходом через свою зруйновану економіку, нерентабельність, нездібність вести будь-яку господарську працю. . .²

Воно вигідно мати вічного довжника.

Маленький приклад: в 21-му році комуністи передали нафту в Баку англійцям; згідно з концесіями англійці мали право тримати навіть власну міліцію. . . яка проіснувала до 27-го року.

Комуністи готові продати всю імперію частинами і в роздріб, щоб тільки врятувати свою владу. Правда, під сучасну пору нема тих комуністів, що були зобов'язані чужоземному капіталові за те, що той привів їх до влади. . . Ті пішли в забуття.

Проіснує якщо:

ми, націоналісти, будемо надіятися на переродження імперії, — такого не буде ніколи. Російський шовінізм виріс на власному ґрунті, на великоросійському, на ґрунті вибраности російського народу, без якого не може існувати ні один з поміж народів цієї незмірної імпе-

2. Наголовок і зміст тієї нотатки суттєво відрізняються від усіх матеріалів «Хроніки». Припускаємо, що цей розділ написаний у поспіші, або по дорозі підправлений. Чому 300 років? — Редакція «Визвольного Шляху».

рії... Особлива живучість московського імперіялізму є в його жорстоко-сті і неповазі для поневолених народів, і його безпардонність в міжнарод-ній політиці, його нахабне розуміння, що він потрібний!

Проіснує якщо:

ми, націоналісти, не використаємо афганської авантю-ри. Як? Ця авантюра (ми не будемо говорити про цілі і завдання Москви) нав'язана в безпосередній близькості до кордонів ССРСР. На території Аф-ганістану живуть нації, що замешкують ССРСР, а що своє матірнє тіло мають під московським окупантом, — воно ясне, що якщо розпочнуться партизанські дії на території цих республік, то росіянам прийдеться вою-вати на багатьох фронтах. Ми, українці, не можемо стояти осторонь від боротьби народів за своє визволення — це значить, що ми повинні актив-но брати якнайживучішу участь у всіх рухах.

В Європі є тільки чотири нації здібні тривало, і то навіть поодиночі, вести збройну боротьбу проти Москви. Ці нації стикаються між собою і мають спільні інтереси, — це: поляки, українці, литовці і словаки — всі ці чотири нації мають спільну релігію, — вони католики. Я зумисне не говорю про українців православних: такої Церкви на Україні нема, є московська так звана Російська православна церква.

Цілий протиросійський рух, що його у наш час веде Україна, пов'яза-ний з Українською Католицькою Церквою; окремі спонтанні групи і ін-дивідуальні виступи з правила не були пов'язані з будь-якою Церквою, а що мали місце на землях Східної України. Якщо говорити про віру взагалі, то на цих землях церковне життя давно придушене і перервало своє існування, а з цим треба рахуватися в майбутньому. Декілька десят-ків католицьких священиків, що місіонують на Східній Україні, ведуть дуже важку і героїчну, повну подвижництва, працю на не зовсім вдячно-му ґрунті... .

Тому національна ідея краще прищепилася за останніх десять років на наших східних землях, — це ясно промовляє про те, що християнство зобов'язує до окреслених норм життя, до служіння і прощення. Будь-який національний рух засуджений на неуспіх якщо він не має за свою основу Церкву.

І це слід враховувати! З правила люди, що приєднуються до національ-ної ідеї стають з часом віруючими.

Чим може допомогти (свій) метрополії українська й інші національні діаспори? Об'єднанням і спільним виступом проти будь-яких починань Кремля. Під сучасну пору Москва боїться перевибрання Регана на нову каденцію президентом, — а це значить, що вся еміграція повинна віддати свої голоси за пана Регана, це в наших інтересах. Більше контактуватися зі світовою людською спільнотою, розкриваючи перед світом обличчя найстрашнішої з поміж імперій, які будь-коли існували. Найспівчутливі-ше відноситься до поневоленої України німецька нація, особливо ж гаря-че сприймають наше горе католики Австрії, такі речі не забуваються ні-коли. На сході наші симпатии — це нарід Японії. Я мав розмову з

японським економістом, що був у Москві в 81-му році як представник однієї з торговельних фірм Японії, і він сказав мені таке: «Якщо Україна здобуде свою незалежність, ми будемо свідками другого економічного чуда в світовій економіці». Я спитав: «А хто перший?» — Відповідь: «Ми, японці». Я спитав, чому він каже: «здобудете; а може росіяни самі дадуть нам свободу, так як це зробили англійці й інші нації, що мали колонії?» Відповідь: «Ніколи! Росіян слід поставити перед фактом, але тоді отримаєте лиш те, що їм не потрібне. Скажіть, Йосипе Михайловичу, чого практично добилися українці віддавши свої найкращі сили в дисидентський рух пацифістів, цебто що дала вам Москва на ваші прохання, що ви отримали?» Відповідь: «Ніщо». «Ми ворогували з великим Китаєм, а тепер ми дружимо; чому ви не шукаєте приятелів на Сході? Це може довести до конкретних вислідів у вашій боротьбі. Та ж Захід ніколи, повторюю, ніколи нічим конкретним вам не допоможе за винятком декількох націй, які подадуть вам моральну допомогу, та й то не завжди. . . Та ж те, що Україна — це колонія Москви не надто зворушує тих, хто свободу має. Скажіть, що Ви знаєте про Японію? А про Китай? І ще про низку країн Сходу?» Я відповів, що практично нічого, цебто, що те, що ми знаємо — це дуже мало. «А то ви пізнавайте, шукайте аналогій, ще пригодиться в майбутньому».

Проіснує якщо:

ми не захочемо приспівити подій, які не завжди бувають на нашу користь. А для такого слід працювати і, що головне, не роз'єднуватися, — ті, хто роз'єднує націю, під будь-якою притокою, — це наші вороги, смертельні вороги.

Проіснує якщо:

ми не об'єднаємося на еміграції, якщо не буде об'єднання на релігійному чи на будь-якому іншому ґрунті. Бо якщо ми в митрополії (на рідних землях — примітка ВЗР) творимо майже єдине тіло, що стоїть на одних ногах, то діаспора, на жаль, роз'єднана. Навіть у нашій УКЦ не всі виявляють послух супроти глави Церкви, а це може довести до небажаних наслідків, — і ще — слід пам'ятати тим, хто насмілювався на непослух Патріярхові Йосифові І, — ми того не розуміємо, а якщо так, то люди, які йдуть проти об'єднання будуть безжалісно викреслені з НАЦІЇ. Дорога на Україну для таких буде навіки закритою. Ці люди нічим, я повторюю, нічим не причинилися у справі визволення України, — чим могли, шкодили і продовжують шкодити. . . Деколи ми думаємо, що то агенти Москви. . .

Проіснує якщо:

ми не об'єднаємося з польськими патріотами; слід забути все те, що нас роз'єднувало, в нас аж надто достатньо є того, що нас об'єднує.

Проіснує якщо:

ми не нав'яжемо тісніших дружніх зв'язків з німецькою нацією — не слід забувати, що первісні німецькі землі тепер під Москвою (Німецька Демократична Республіка — примітка ВЗР).

Проіснує якщо:

ми не об'єднаємося із здоровими російськими національними силами, яким чужі шовінізм і великодержавні стремління.

Проіснує якщо:

ми забудемо про понад двадцять мільйонів українців, що загинули від голоду і від фізичних репресій.

В сучасну пору на Україні проходить дика русифікація. Що це таке? Думаю, що це провокація. Москва жде спонтанних виступів, ба і сама їх готує, на те, щоб розправитися з правозахисним рухом і раз на завжди покінчити з націоналізмом. . .

Під час мого побуту в Янівському концтаборі приїхав лектор політуправління з Києва. Лекцію читано на тему: «Зовнішні вороги». Він почав від Китаю і при тому заявив, що на випадок війни «зеків» (в'язнів — примітка ВЗР) братимуть на фронт, а на що заля зареагувала свистом. . . Опісля лектор перейшов на Польщу і при тому заявив таке: «Войтила після війни побудував понад 10.000 костелів, до війни їх було в Польщі 7.000. Поляки готуються до війни з ССРСР. . .» При тому він ставив наго-лос на тому, що поляки не давали українцям розвиватися національно, а тепер росіяни підняли нам культуру. . . Після того патетично вигукнув: «Держава пам'ятає про вас, ви є передовим загоном робітників, яких пра-ця ціниться; нехай вороги не думають, що їм вдасться роз'єднати наше суспільство. Ми розглядаємо питання про те, щоб реченець відбування кар зараховувався у трудовий стаж. Не вірте дисидентам!» Про націоналістів ані слова, бо знав, що в зоні їх було декілька сотень.

Чому ці «вербувальники» нараз пригадали собі, що і «зеки» (в'язні — примітка ВЗР) це люди? Стало погано, в Афганістані неуспіхи, от і про-бують вербувати зроспачених хлопців в концтаборах і одночасно прові-рити настрої «зеків».

27.7.1984 р.

Довге, Закарпатська Україна

*

ВІДПОВІДЬ УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИКА

советсько-російському чиновникові, членові так званого Республіканського комітету для захисту миру, докторові філософічних наук, професорові (РАТАУ³) В. Косолапову

Товаришу комуністе, захиснику миру Косолапове!

У своїй статті з 15 червня цього року під наголовком: «Соціалізм і мир» Ви подали по-перше, по-друге, по-третє. . . ясно і чітко позицію советсь-кої п'латформи миру, яка склалась з вини. . . всіх американців, німців, англійців, неофашистів і всяких ворожих сил, які тільки і чекають якби

3. РАТАУ означає: Радіо-Телеграфічне Агенство України — примітка ВЗР.

то піти на вашу «мирну» соціалістичну державу нічим іншим, як війною. . .

Що таке воєнна загроза? Це — коли державні діячі не можуть, не здібні накормити власний народ, коли керівники прагнуть чужих земель, коли бояться власного народу, коли війна їм потрібна на те, щоб відвернути увагу від усіх щоденних проблем, які виникли в їх державі.

А тепер поглянемо, товаришу комуністе, що Ви несете перед собою як щит (щит комунізму) — це роззброєння. Знаючи Вас як воюючого безбожника, я радію, що Ви хочете роззброєння; якщо пригланутися збоку, то Ви майже віруючий (дехто не згодиться і скаже, що Ви справді Віруючий, цебто вірите, що соціалізм-побудований, це раз; а що комунізм наступить, це два). При соціалізмі ваша держава купує від 70 до 80 мільйонів тонн хліба у поганих і ворожих таборів (не мішати з концтабором) соціалізму американців. . . А наскільки тонн Ви розраховуєте при комунізмі, якщо це не державна тайна? Я думаю, що американцям війна не є вигідною з чисто економічних причин: тоді не буде куди продавати надвишок свого хліба. А далі християни бачачи, що Ви прямуєте всіма можливостями до комунізму, дають Вам цю змогу, при тім підготовують Вас, щоб Ви, не дай БОЖЕ, не впали на такому відповідальному шляху, — ідіть, будьте відважні.

Роззброєння — це гарно. Але я дозволю собі Вас спитати, хто пічне перший? І чому Ви роззброюєте лиш Європу і США, а як же в тій справі Азія? Але. . . головне, що Ви рішилися, глупий приклад заражує, і ану ж Вас не послухають (тому, що не знають російської народної казки «Вовк і ягнята») — головне хотіти.

Ви дуже гарно сказали про мирне співіснування (не будемо говорити про війну в Афганістані, щоб Вас не збити з толку) — співіснування це дуже непристойне слово, «існувати» значить «не жити». . . Значить не мати життєвої плятформи (відразу видно, що я довгий час живу під керівництвом вашої рідної партії, термінологія моя, як глядіти на вас, — казньона, по-справжньому соціалістична, — Ви мені вибачите: я советських вищих шкіл не кінчав, — за чим не жалкую, — Вас і вашої партії ніколи не любив, — ми співіснували: я по ваших концтаборах, а Ви — своїй стихії. . . Але я не хочу існувати, я хочу жити, — Ви ж для мене і мого народу даєте тільки існування, іншим теж таке саме. Ваше «по-друге» — це демагогія, якою США дає в заміну вашим потугам (змогу говорити — додаток ВЗР) про мир. Правда ваша, демагогію треба лишити і чесно, як Ви пишете, братися за розумне. «По-третє» — це згідно з Вашим писанням «широко і різносторонньо пояснювати внутрішню політику і діяльність КПСС. . .» І це правильно, ану пояснюймо і поправляймо один одного. Цілі вашої партійної політики ясні, далі нема куди — русифікація; України нема, не було і не буде; збільшення тюрм, таборів, знищення нашої культури і т.д.

І Ви закінчуєте чудовими словами: «Одною з умов реалізації цієї можливості є своєчасне здійснення по вище названих причинах миру і його

насадження в чуже середовище скерованих на стримання провокацій імперіалізму до локальних воєнних конфліктів». Краще і не скажеш: ясно і вичерпно. Ви хочете «мирно» знищити націю лиш за те, що вона хоче жити. Мир для вас необхідний, без миру вам не виконати даних зобов'язань партії, для вашої незмірної батьківщини.

Вперед, Косолапове! А як завоюєте мир по всьому світі, то і мені дещо перепаде з того вашого (на американському хлібі печеного) пиріжка. Та ж Ви віруюча людина, цебто ми — союзники. . . Подавши руку дружби українському народові Ви і прийшли з мирними замірами на Україну, треба ж навчити тих хахлів як творити мир, Косолапове. А що якщо Ви і ще 14 мільйонів ваших мирників, що то непростеними прийшли на Україну, повернуться у рідну для їх серця Росію і там піchnуть будувати мир і існувати скільки їм в душу влізе. . .

Увага!**Увага!**

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спільноті в Лондоні, Англія, щойно появилася праця Степана Говерлі п. з.

ГРАНІ КУЛЬТУРИ

(До серії: Політичні Лекції для Української Молоді)

Вступне слово написав — Богдан Стебельський, а мистецьке оформлення — Ростислав Глукко.

«Грані Культури» є найбільш зрілим політичним документом українського руху спротиву, а через те книжка ця повинна знайти якнайширший розголос серед української читацької публіки.

Книга має 184 сторінки друку на добірному папері, у твердій обкладинці зі сорочинкою. Її можна набути в українських книгарнях або Видавництві по таких цінах: Бельгія — 500 б.ф.; Велика Британія — 6 ф.; Німеччина — 25 н.м.; Франція — 75 ф.ф.; Австралія — 10 австр. дол.; Канада — 12 канад. дол.; США — 10 ам. доларів.

Адреса Видавництва:

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ» Ч. 8

(Видає Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні)

Комітет Р. Валенберга,
поштова скринька 16076,
10322 Стокгольм, Швеція.

Друзі!

Божим провидінням доля перестерегла мій шлях, яким я мусів іти довгих двадцять років по велетенському радянському концтаборі.

Вперше я звільнився в 1976 р. і тоді вперше я почув, що справу Рауля Валенберга піднесено із тьми забуття. Про Р. Валенберга я в таборах нічого не чув. Одного разу, то було в Мордовії, в центральній лікарні привезено із міжнародної політичної зони «зека» (в'язня — примітка ВЗР) на прізвище Воробей, громадянин Польщі, що в своїм минулім був радянським агентом — він переводив радянську агентуру на польську сторону, однак після низки невдач, хазяї викликали свого агента назад в СРСР, де його 1934 р. засуджено на 10 років таборів. Отже той Воробей казав, що в 1947 році стрічав шофера Р. Валенберга, де воно було, я тепер не пам'ятаю, а тоді я не думав, що та історія буде колись мати якийсь зв'язок з моїми пошуками в майбутньому. В 1973 р. у Сичовці, в спеціальному концтаборі для психічно хворих, де були ув'язнені також і політичні в'язні, я стрінув литовського патріота Богданаса, громадянина Німеччини. Під час війни Богданас був офіцером Вермахту, і 1945 року був арештований радянською контррозвідкою і поміщений в табір де були ув'язнені лише чужинці, — то було в Норильських зонах, там Богданас стрінувся із Валенбергом, і далша доля їх разом зв'язала на довгі роки. Після «норильського повстання» в 1951 р. (це помилка, бо «норильське повстання» відбулося в 1953 р. — примітка ВЗР), всіх живих чужинців звезли в малу шосту зону, а із 7.000 осталося їх при житті 420 людей. В 1953 р. Р. Валенберг разом із Богданасом був відправлений етапом у спец-тюрму в місто Казань. Р. Валенберга почали лічити від самого себе, — його діагноза звучала: «Манія величності — неначе видає себе за шведського дипломата». . . В 1962 р. Богданаса вивезли із Казані і про Валенберга більше ніхто нічого не чув. А все те, що говорилося в останній час не відповідає дійсності тому, що ніхто правильно не характеризував Р. Валенберга.

На тім можна би скінчити, але випадок велів, що мені довелося в 1976 р. створити Український комітет в справі Р. Валенберга. Почалося воно з того, що з Мадярищини в 75-му році приїхала моя родичка Гобія Сікло-Кальман, тоді я був ще в концтаборі, — і вона просила, щоб я довідався чи немає десь в політичних зонах Р. Валенберга. Але та інформація не дійшла до мене. . .

Моя сестра (тіточна — примітка ВЗР) шукала фотографії Валенберга, які повинні були бути в моєї тети Анни Майоренко, що в минулому називалася Анна Сікло. Справа в тому, що моя тета, рідна сестра моєї матері, вийшла була заміж за Дюло Сікло, що працював у Будапештському Мадярському національному банку, був він одночасно власником уділів, — рід Сікло — це старий аристократичний рід, вони так же само як і рід мого діда Фалес Івана були легітимістами (габсбурзькими — примітка ВЗР). В Будапешті після німецької окупації монархії збиралися півлегально у різних мешканнях; було відомо, що Гестапо дало наказ вести списки багатих євреїв, — вони збирались і в моїх родичів і там познайомився Рауль Валенберг з моєю тіткою і її чоловіком. Дюло Сікло і його брат Іштван мали справи з другими країнами, часто відвідували своїх родичів у Карлових Варах і Кошицях, їхали в Новий Сад, і мабуть то давало їм під час контактів з Валенбергом змогу якось помагати євреям, які діставали документи на виїзд. Про ці справи я знаю мало і вони до нашої справи не мають основного значення.

Цікавим є те, що моя тітка, як греко-католичка, ждала на 14-го Р. Валенберга на свято Нового року, а 9-го він дзвонив, що прийде, — Будапешт був розбитий і в місті відчувався голод, советські війська займалися загальною грабіжжю, щоб дістати кусок конини треба було бути щасливцем. . . Однак 14-го Рауль так і не прийшов. . .

Тоді думали, що він згинув, — навіть коли поставлено Валенбергові пам'ятник, ніхто не знав, що він живий.

Знаючи приблизно дату «вбивства», ми почали пошуки, що тягнулися довгих вісім літ, і мабуть були б нічого не нашли якщо би не випадок. В 1981 р. у Мадярщині в місті Печ сестра випадково не¹ зустріла чоловіка, що був свідком арешту Рауля Валенберга! З того моменту пошуки пішли в зовсім інший напрям.

А в 1982 р. найшовся ще один свідок, советський офіцер, що був учасником арешту Валенберга, — той чоловік з часом став глибоко віруючою людиною і покався перед своїм духовником. І так було конкретно стверджено, що Рауль Валенберг був арештований без відома вищого командування, він був арештований на основі прямого наказу Брежнєва, капітан брежнєвської охорони ограбив Валенберга, йому забрали дипломатичне авто, — Валенберг вимагав авто назад і то тільки своє (авто — примітка ВЗР), а Брежнєв це авто вже був подарував вище. . . Знаючи, що Валенберг звернеться безпосередньо до маршала Малиновського, Брежнєв рішився заарештувати шведського дипломата. Валенберг і його шофер були арештовані як німецькі шпигуни, що не мають «документів», відправлені в Ужгородську тюрму, а звідтам в Норильськ, куди совети звозили квіт Європи, де їх намовляли до співпраці зі советською розвідкою. . .

Є два живих свідків, які дадуть докази, якщо це буде потрібно, перед будь-якою міжнародньою комісією у справі Валенберга; однак патріоти

1. В оригіналі поставлено «не зустріла», мабуть «не» попало через помилку. — Примітка ВЗР.

розчисляють на «тиху дипломатію». Вказуючи на вище описані події, уряд Швеції може домовитися з урядом СРСР про видачу Р. Валенберга, якщо він ще живе. . . Ми думаємо, що Валенберг помер, а живе його шофер, однак навіть тіло дипломата повинно вернутися на батьківщину. . . Так мародери спрятали людину, що була незрівняно великою, скромною і мужньою, а водночас дуже нещасливою. . .

Що мене чекає, не трудно передбачити. . . Дві дочки народилися без мене: в 77-му дочка Маріяна, а в 83-му дочка Калина-Тереза. Тепер правдоподібно росіяни заарештують мене знову, а жду арешту, жду найгіршого. . . І третя дитина, що повинна народитися за два місяці мене не побачить, — вони вміють мститися. . .

Цей мій лист — це мій передсмертний крик, я це відчуваю, — вони мені не грозили, ні — вони мене попередили: «Валенбергом не займатися, — не лізь у чужі, не свої сани, тебе не рахують — мовчи!» Що буде зі мною, з моїми дітьми, з дружиною, тяжко сказати, однак визов кинений, з нами БОГ!

9.7.84 р.

295212, Закарпатська обл.,
Іршавський р-н, с. Довге, вул. 1 травня, 9,
Тереля Йосип Михайлович

*

Президії Верховної Ради УРСР
Голові панові Ватченкові

ЗАЯВА²

Я у свій час піднімав питання про доцільність випуску на Закарпатській Україні часопису (літературно-етнографічного). До приєднання східного Закарпаття до матері-України у нас було більше ніж 15 різних часописів, на сьогодні не маємо ні одного. Думаю, що такий стан української карпатської літератури є не дуже відрадним.

Хто тому винен не буду вдаватися в пояснення, але випуск часопису дав би можливість нормальному розвитку літератури на Закарпатті. За сорок років радянської влади не знайшлося ні одного комуніста, який би мав сміливість прохати в уряді УРСР випуск часопису на Закарпатті — до моря тих заяв, що я у свій час писав у різні установи УРСР та СРСР, ця мені не зашкодить. Сам факт того, що на Закарпатті нема друкованого органу СПУ³ говорить сам за себе. І справа не в тім, що мене націоналіста там ніколи не будуть друкувати — справа стоїть на тому, що ми маємо мати свій часопис. А потім мені цікаво почути відповідь уряду УРСР, мотиви — чому ми, закарпатці, не маємо права на друкуван-

2. Ця «Заява» є писана по українськи і ми її друкуємо без ніяких змін — примітка ВЗР.

3. СПУ означає: Спілка Письменників України — примітка ВЗР.

ня і випуск українських часописів, у той час як всякий останній москаль (а їх ненавижу з дитинства, на що маю право гарантоване конституцією СРСР — бути чи не бути разом), — має море російськомовних часописів по всій Україні, які перевищують україномовні. Я б міг написати більш різку заяву, та ви тоді не дасте відповіді, а я б хотів почути оте обґрунтування — чому нам, паріям, на власній землі заборонено мати свій друкований орган. . .

12.7.84 р.

Йосип ТЕРЕЛЯ, с. Довге,
Іршавський р-н, Закарпатська обл.

*

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

до приятелів України в Китаю, а теж до газети «Женьмінь жібао»

Друзі!

В останній час агітатори Москви проводять «акцію» в ділянці пропаганди серед населення про ніби то ворожість китайського народу супроти СРСР; влада заявляє, мовляв, Китай готується до війни з СРСР, мовляв, Китай заключив тайний договір зі США і т.д.

Дійшло до того, що росіяни почали «вербувати» майбутніх добровольців по тюрмах і таборах серед «зеків» (в'язнів — примітка ВЗР) — при чому вихваляється армію із карних батальйонів Рокосовського, явно впроваджуючи в заблуд довірливих людей. По-перше сам маршал Рокосовський був ув'язненим, по-друге це те, що такої армії не було ніколи, а була всього одна дивізія — ч. 93 і окремі карні батальйони: Москва боялася зосереджувати більше чило «зеків» (в'язнів — примітка ВЗР) в одне місце. Україна є колонією Москви, ми позбавлені всього того, що мають вільні нації. Оце вже впродовж 60-ти років українські національні сили ведуть вперту боротьбу з найстрашнішим окупантом — московським соцімперіялізмом. Після здушення останнього збройного повстання під керівництвом Головної Визвольної Ради України, ми були репресовані з особливою жорстокістю і ненавистю; а тепер росіяни забувши недавні події, ведуть пропаганду серед українців проти КНР (Китайської Народної республіки — примітка ВЗР). Що це: забудуватість чи безоглядна нахабність і розрахунок, що ми забули про долю своїх рідних і близьких, які загинули в нерівних боях у лавах УПА з московським наїзником?

Україна з Китаєм не межує, Китай Україні ніколи не загрожував, український письменник — сліпець Василь Ярошенко був і клясиком китайської літератури, — він був замучений сталіністами в концтаборі, а його літературна спадщина була skonфіскована і спалена. За мого побуту, коли я проживав у Києві, де вчилися китайські студенти, ми мали зв'язки з цими студентами, за що були репресовані владою, а це йшов 62-ий рік. . . Українці ніколи не підіймуть зброї проти Китаю, його наро-

ду, проти тих, хто ніколи нічого поганого українцям не вчинив. Зруйнувавши давню імперську машину, ніби-комуністи Москви тим самим відrekliся імперської політики царської Росії; а тоді чому ж Москва не віддала КНР її споконвічних земель? Чому не виявила ділом братерства і солідарності з поневоленими народами? Сьогодні український національний рух під керівництвом Українського Національного Фронту проводить велику працю для створення незалежної Української держави; це в основному рух з-поміж католиків — ми пам'ятаємо, що і в Китаю є брати по вірі, тому жодна дезінформація не перешкодить нам відноситися до КНР як до приятеля. Бажаючи заколотити симпатії українців до КНР, московський окупант іде на все; отак у низці розмов особисто зі мною та з іншими лідерами католицького руху (наша Церква знаходиться в підпіллі), влада неоднократно заявляла, мовляв, в Китаю всі католики в тюрмах і в таборах, основна маса розстріляна, а якщо китайці придуть сюди (цебто на Україну), тоді і всіх нас жде доля китайських католиків. . . Ці і подібні заяви сіють дезінформацію серед населення, людей лякають неіснуючою небезпекою, а власне найстрашнішою небезпекою є те, що нам грозить знищення як нації з рук Москви, а не від далекого Китаю. У програмі УНФ (Українського Національного Фронту — примітка ВЗР) стоїть ясна і недвозначна точка: «Всі, власне всі чужі території насильно окуповані Москвою, будуть повернені їх справжнім власникам, — всі народи, що заселяють велетенську імперію, повинні бути вільні!» Нам було дуже прикро, що Найсвятіший Отець апостольського престолу в Римі не був допущений у КНР, — це лиш на руку Москві, яка використовує всякі роздори на свою користь. Для мене було б великим щастям, якщо б я мав змогу відвідати КНР, зустрітися з китайськими католиками, помолитися разом за Ваш і наш народи, за вічну дружбу поміж Україною і Великим Китаєм.

Предсідник Центрального Комітету
Українських Католиків
Йосип ТЕРЕЛЯ, Україна, Закарпатська обл.,
Іршавський р-н, с, Довге,
вул. 1-го травня, 9.

*

ЗАЯВА⁴

28 серпня 1983 року минуло тридцять літ, як Закарпаття облетіла сумна вістка, що в селі Заріччя, Іршавського району, деś коло 3-ої години ранку був убитий о. Петро Орос, один з найкращих синів нашої маленької країни.

Святих, правдиво святих людей є мало, но о. Петро був дійсно святим

4. Цей документ поміщуємо без ніяких змін, не зважаючи на його мовні недостачі — примітка ВЗР.

у повному розумінні слова. Всі, що його знали ближче не могли надивуватись його лагідному, а при тому розважному поступованню. Його ревності для Божої слави не було кінця. Де б він не появлявся, там він полонив всіх своєю радісною, лагідною усьмішкою. З нього без слова всюди випромінювала радісна вістка Євангелії, а його любов до людей була така горяча і особиста, що кождий уважав його своїм особистим приятелем, і хто раз з ним стрінувся, не міг його вже ніколи забути. Для нього мовби не існували ніяке горе, ні хвороба, ні терпіння. Він все був веселий і повний довіря як дитина. Для політичних справ у нього мовби не було чуття, крім Божих справ його нічого не цікавило. Поки інші переповідали різні вісті, він вже в думці готовив розповісти якусь милу історію з Євангелії і пов'язував її з переживанням теперішньої хвили.

Коли настало відкрите переслідування греко-католицького віроісповідання, він вів себе так, якби нічого не сталося і завтра — післязавтра все стане на своєму місці, все виясниться, всяка ненависть перестане і люди і далі без жодної нестачі — шкоди будуть могли визнавати свою віру. Покинути свою віру, зокрема під тиском для нього було неуявимо. Вірникам весь час він поясняв лиш одно, як треба любити і цінити свою віру, бути вірним у всіх обставинах життя а при тому поважати всіх людей, що живуть згідно свого переконання.

Після закриття гр-католицького храму в Білках 1949 року де він був парохом після свого служіння у Великих Комятах він став відвідувати монастирську церкву в Імстичові. Приходив ранками і цілі години він промовився на колінах, до початку Богослужень. Ніхто цього не знав і нікому він не жалівся, що він вже тоді не мав жодного пристанища, бо в нього жодної родини не було, а з тої хати, де він жив, його вигнали. Одного дня на полі коло річки роздалися постріли. Оказалось, що вже тоді за ним ганялись і хотіли зловити. Так почалось чотиролітнє перебування о. Петра в підпіллі.

Властиво тоді відкрилось для нього множество домів, які дуже радо його витали і з великою жертвенністю проводили з ним на молитві цілі ночі. До нього долучились ще товариші його долі і начавсь найбільш героїчний час його життя. Він не забував ні про кого, передавав маленькі писемця, в яких заохочував до витривалости у вірі і терпеливості.

На початку 1953 р. робітники МДБ вислідили місце, де він найчастіше перебував в Білках і там його зловили. Перебув в Ужгороді в тюрмі на слідстві пару тижнів. По його словах відношення до нього було дуже стримане і привітне. Йому порадили виробити документи і стати на будь-яку роботу. Після його виходу на волю, його так радісно витали, зокрема діти, які виходили йому назустріч з квітами, що це напевно могло насторожити декого, що знова відродиться «заборонена» віра. З виробленням документів затягалось все більше і більше і він не знав, що робити, зіставитись на волі, чи продовжати свою роботу. І він знова зачав проводити з народом цілонічні молитви.

У вечір перед самим Успенням 1953 р. він провів Богослуження в В. Комятах, де були певно присутні і ті, які йшли всюди за ним стопами.

Коло півночі йдучи з одною жінкою з Комят до Сільця, вони побачили, що хтось їх на дорозі обігнав.

Коли на станції в Сільці о. Петро пішов помолитись в самотній товарний вагон, в приміщення чекальні зайшов міліціонер і питає, де знаходиться Орос та прекинув в сумочці їх речі. Вона відповіла: Не знаю. До міліціонера підійшов стрілочник, на ім'я Капіч і показав, де молиться о. Петро. Міліціонер на ім'я Повшик з Богаревиці забрав о. Петра і жінку і заставив їх йти з собою в с. Заріччя. В Заріччю недалеко великого камяного хреста о. Петро звернувся до міліціонера з такими словами: «Будьте добрі, відпустіть нас». На це міліціонер вистрілив з пістолета раз попри ніг о. Петра. Постріл сильно сапнув вогнем. Другий постріл він направив прямо в підборідок о. Петра і той впав на вулицю і конав. Жінка забігла в першу придорожню хату і заговорила до господаря, який вже і так від пострілів збудився: «Будьте добрі, ходіть, міліціонер вбив священика». Господар побіг за головою сільради, а коли той прийшов з іншими, о. Петро був мертвий. В той час прийшов з вантажною машиною з колгоспу і сам Повшик і заставляв когось піднімати тіло вбитого на машину. Голова сказав до него: «Свине, що ти зробив». Він відмовив: «Мовчіть, а то і з вами то саме зроблю».

Тіло без жодної одежі пролежало в трупарні мабуть два дні, бо його не хотіла приймати обласна лікарня в анатомічний корпус. Народ тимчасом зачав приходити з усіх кінців району і області до Іршави. Були визвані додаткові наряди міліції. На просьбу більшан, щоб дали його похоронити там де він служив, їм відповіли: «Он ви хотіли б поховати по своєму, щоби ходити йому на гріб кланятись як святому. Собаці собача смерть, ми його поховемо по своєму».

І справді ночью його відвезли і поховали в яру між кущами недалеко Богаревиці. Могили знайшли пастухи і вже декотрі вірники готовились його перевести в цвинтар, як знова його тіло звідти забрано і поховано в більш секретному місці.

Знакомий Повшика хотів вивідатись від нього хто стоїть за тою справою і заговорив до нього такими словами: «Піп є піп. . . а ти не будеш мати за те біди?» Той відповів: «Яку біду, я ще дістав 500 карбованців».

Все таки мабуть Повшика гидились і інші, бо його дали з центра в найбільш віддалене село, де однак він теж довго не побув, бо його переслідували постійні страхи. Виїхав у східні області, де його слід пропав. Подібно сталося і з районним начальником МДБ — Подлесним.

Хоч ціла ця справа вже сталась по смерті Сталіна, коли вже всюди оживала надія на більш гуманні відносини між людьми, все ж ненависті ще все було предостаточно і вона чогось все обрушувалась на найбільш невинних і безборонних людей. По вбивстві хтось з начальства такими словами звернувся до робітників міліції: «Товариші, ви знаєте, що сталося. В будуччині так треба з ними всіми, щоб знали, що таке власть».

Тридцять літ — немалий відрізок часу. . . І за той час можна було много дечого навчитись. Одно певно, що о. Петра ніколи не забудуть і з покоління на покоління будуть передавати теплі слова про його вірність, лю-

бов, доброту, но ганебним вчинком вбивства не захоче хвалитись ніхто, придумуючи на нього різні фальшиві пояснення як приміром те, яке заставив підписати Подлесний жінку, самотнього живого свідка всього: «Міліціонер вбивав у самообороні».

*

У К Р А Ї Н Ц І !

У зв'язку із конфіскацією зібраних матеріалів та фотодокументів, та двох друкарських машинок «Хроніка К.Ц.» тимчасово припиняє виходити.

Це вже третій погром редакції «Х.К.Ц.». Настільки важко тримати зібраний матеріял, що під час друкування немає часу навіть правити матеріяли.

Просимо вірників подаючи ту або іншу інформацію уточнювати місце подій та прізвища осіб, в разі, якщо се може зашкодити, то просимо точно подавати час і місце, а прізвища полишати.

Часто маємо таке: прізвище начальника відсутнє, а його жертва є. Прізвища начальників подавати обов'язково.

По селах і містах бродять «підпільні групи» КГБ видаючи себе за активістів УКЦ. Просимо, не знаючи людини не приводити на сповіді до священиків та на спільні богослуження. Будьте обережні!

Член «Ін. груп. захст. п.в. та Церкви»
Й. Т.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Ще один із моїх друзів, з яким я сидів у хрущовських концтаборах, заарештований; відійшли Брежнев, Андропов, Черненко, але нічого не міняється, сталінські часи продовжуються.

Василь Долішній, борець за незалежність України від Советського Союзу поневолених націй, борець за честь і гідність українця у ворожому оточенні, знову, вже третій раз, арештований.

А крім того прийшли вістки про те, що знову заарештовані в тюрми націоналісти теж з інших республік ССРСР; наприклад, у Прибалтиці заарештовані Март Ніклаус і Гунар Астра, мої друзі в таборах ще в 1963 році.

Ще в таборах, а теж після відбуття безпощадних тюремних засудів, ми не раз дискутували з друзями-українцями. Вони подивлялися відкрито, офіційну боротьбу євреїв за національну гідність

й оповідали мені, як в минулому українці вже не раз боролись з комуністичною владою зі зброєю в руках. Але тоді ще не було в народі повної єдності, яка виходила б зі зрозуміння національної мети.

Мої друзі-українці, вийшовши на волю із советських таборів, знову віддавали свої сили і набутий досвід для того, щоб вся Україна, а не тільки її західні області, перейнялась ідеєю боротьби за незалежність.

І вони виграли цю битву: сьогодні робітництво, селянство й інтелігенція по всій Україні однаково розуміють, що лише незалежність від ССРСР принесе їм щасливе і безпечне життя вільних людей.

І саме тому, що бій за душі українців сьогодні вже виграний українським націоналізмом, саме тому така безпощадна загибаюча тиранія комуністів, і якраз через це продовжуються все нові і нові арешти.

І одною із жертв у цій війні за вільну Україну — є мій друг Василь Долішній.

Слава Богу, я вже закінчив мою тернисту дорогу, але багато моїх друзів, з якими я сидів у советських таборах, а між ними націоналісти різних «республік» ССРСР: українці, литовці, лотиши, естонці, білоруси, молдаване, казахи, кіргізи, таджики, узбеки, німці, татари і багато других ще й сьогодні у концтаборах. І, очевидно, євреї, з якими советська влада розправляється сьогодні можливо, найбільш жорстоко.

Це, що советська влада запроторює націоналістів у концтабори і психіатричні тюрми, є свідомим живучості цих народів, які борються за звільнення себе від смертельних «братерських обіймів» комуністів ССРСР. В цьому теж початок остаточної загибелі комуністів: націоналізм похоронить гнилу тиранію советської влади, народи здобудуть свободу, а в день розвалу ССРСР весь світ знову вільно віддихне.

Волю тобі, Василю Долішній, волю тобі, Україно, волю вам, мої тюремні друзі!

Ізраїль, квітень 1985 р.

Авраам Шіфрін

Наука, дослід

Лев ШАНКОВСЬКИЙ

кол. голова Ініціативного Комітету
для створення УГВР

ІНІЦІАТИВНИЙ КОМІТЕТ ДЛЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Постання і дія в 1943-1944 рр.

Спогад і коментар

(Продовження, 2)

Коли почалася війна між гітлерівською Німеччиною і московсько-більшевицьким ССРСР, ОУН під проводом Степана Бандери (як теж і ОУН під проводом полк. А. Мельника й національно-визвольні сили інших підяремних народів ССРСР) готові були до співпраці з гітлерівською Німеччиною для спільної боротьби проти Москви за національну й соціальну волю своїх народів. Ця орієнтація поневолених Москвою народів на гітлерівську Німеччину, як союзника у боротьбі проти Москви, в ніякому разі не була орієнтацією на нацистську ідеологію чи практику. Для обох відламів ОУН ситуація ця була ще якоюсь мірою ускладнена фактом, що матірня ОУН під проводом полк. Євгена Коновальця мала, від початку 1937 року, договорення з адміралом Вільгельмом Канарісом, шефом розвідки Головної команди німецької армії (в німецькій мові: Amt Ausland/Abwehr в ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht). Про це договорення полк. Є. Коновальця доволі багато сказано в найновішій біографії адм. В. Канаріса, яка, на жаль, досі не звернула на себе уваги українських істориків, дарма, що відомості цієї наукової праці заперечують будь-які твердження про агентурну працю ОУН для гітлерівської Німеччини, про що так багато кричать *agіtпропи* Москви й її підпомагачі у вільному світі³².

А втім не тільки військово-розвідочні кола реваншистської Німеччини мали конкретні плани використати українську національно-визвольну боротьбу проти версальської Польщі й большевицької Москви, але такі плани, включно з планами створення

самостійної української держави, мав теж Альфред Розенберг, ідеолог німецького нацизму та керівник закордонної політики німецької нацистської партії до 1938 року. Гітлер заздалегідь призначив був цього балтицького німця міністром окупованих територій на Сході, але зовсім відкинув його українські плани й заборонив був «гратись з українським націоналізмом» на конференції зі своїм (Гітлера) найближчим оточенням, у квітні 1941 року, що її предметом було планування політичних й економічних заходів гітлерівської політики в уже недалекій війні проти СССР³³.

У цій війні, від самого її початку, німецько-гітлерівські завоювання ступили були на шлях безоглядної загарбницької політики та грабіжницького колоніалізму. Вони не визнали dokonаних фактів: проголошення відновлення Литовської держави 24-го червня 1941 р.,³⁴ проголошення відновлення Української держави 30-го червня 1941 р. і застосували супроти ініціаторів цих актів поліційні репресії³⁵. Ця німецько-гітлерівська політика на Сході була великою несподіванкою для немосковських народів СССР, які чекали від війни свого визволення з ланцюгів московсько-більшевицького колоніалізму; вона була несподіванкою для чужоземних обсерваторів походу гітлерівської Німеччини на Схід³⁶, а навіть вона була несподіванкою для самих московських більшовиків. Одне московсько-більшевицьке джерело стверджує, що дії українських націоналістів у Львові в червні 1941 року «були для німців несподіванкою», коментуючи, що «націоналісти виношували свої плани в зв'язку з війною проти Радянського Союзу»³⁷. Автор В. Коваль цитує слова Н. С. Хрущова, який твердив, що українські націоналісти проголосили Акт 30 червня, бо вони надіялися, що Гітлер і на Україні повторить «свій трюк на зразок Квіслінга в Норвегії, Павеліча в Хорватії і т.д.»³⁸ На підставі цієї цитати можна припускати, що й для Хрущова великою несподіванкою був факт, що німці повели були в Україні самовбивчу політику. Всі знаки на землі й на небі вказували йому, що німецько-гітлерівська окупантська політика в Україні вестиметься згідно з тезами А. Сандерса, який у своїй книзі, виданій в 1938 році, а теж перевиданій пізніше, пропагував й науково уаргументовував ставку майбутнього райхсміністра для окупованих німцями земель на Сході, Альфреда Розенберга, на «розчленування СССР» на національні держави³⁹.

Висліди безглуздої нацистської політики супроти уярмлених Москвою народів відомі всьому світові. Кожний брутальний удар гітлерівських окупантів по уярмлених народах СССР, наприклад, безглузде винищування полонених вояків Червоної Армії, що

добровільно переходили на бік німецької армії, щоб із нею спільно воювати проти Москви, нищив послідовно шанси перемоги Німеччини на Сході, зміцнюючи спротив Червоної Армії, перетворював можливих союзників у запеклих ворогів. Відмова визнати Акт 30 червня, поліційний розгром покликаного цим Актом тимчасового Українського Державного Правління (УДП), терористичні акти проти ОУН і цивільного населення, що підтримувало Акт, спричинили, що ОУН під проводом Степана Бандери із союзника, яким повинна була бути в наслідок договору адм. В. Канаріса із полк. Євгеном Коновальцем, стала запеклим ворогом.

Після поліційного розгрому ініціаторів Акту 30 червня, ОУН під проводом Степана Бандери (в часі його перебування в характері в'язня в гітлерівському кацеті) ОУН очолював до 13-го травня 1943 року у характері Тимчасового провідника Микола Лебедь, а після 13-го травня Колегія Проводу ОУН з Романом Шухевичем-Тарасом Чупринкою на чолі. ОУН у підпіллі підготувала утворення Української Повстанської Армії (УПА) і її запілля, які повели збройну боротьбу проти німецько-гітлерівських окупантів і банд московсько-большевицьких партизанів, що на Волині й Поліссі з допомогою «адміністрації» Еріха Коха, який, мабуть, із тією метою осів як райхскомісар України, в м. Рівному, а не в Києві, намагалися тут створити «другий фронт», який з лісів Білорусі простягався б, через Полісся й Волинь, ген аж до Карпатських гір. Утворення такого «другого фронту» на Поліссі, Волині і в Галичині унеможливила ОУН-УПА, не в німецьких, але у власних інтересах.

Було б спрощенням приписувати виникнення УПА виключно на карб розчарування німецько-гітлерівською «Остполітік» в Україні чи шуканням помсти на німецьких «юберменшах» за неї. Очевидно, потреба оборони українського населення перед фізичним знищенням, вивозами людей і масовим грабунком з боку німецько-гітлерівського окупанта, московсько-большевицьких партизанів і польських шовіністів, що, подекуди, прагнули використати війну для остаточного розрахунку із своїми українськими ворогами, відігравали певну роль й були конкретною, близькою ціллю виникнення УПА. Але й перед її творцями стояли теж ширші завдання і дальші цілі: творити й розбудовувати власну українську збройну силу, щоб не стояти з порожніми руками, коли закінчиться двобій між обидвома ворожими собі імперіялістичними потугами і вони (потуги) обезсиляться до тієї міри, що вже не зможуть протиставитися визвольній боротьбі українського народу. Немає в тому нічого дивного, що творцям УПА хотілося вірити, що цей двобій імперіялістичних потуг триватиме довго, що вони в цій довгій бо-

ротьбі обезсиляться, а визвольні сили зможуть зорганізуватися до остаточної боротьби за визволення і його завершення — побудову УССД. І немає в тому нічого дивного, що творці УПА, як і лідери інших визвольних рухів у Східній і Середній Європі та їх бійці, сподівалися, а навіть твердо вірили, що західні альянти, а особливо Вінстон Черчіл, не погодяться на большевизацію широких просторів Східньої і Середньої Європи (аж по ріку Ельбу) своїми московсько-большевицькими союзниками.

Але, на жаль, такі надії українців, балтів, поляків, чехів та інших не сповнилися: Німеччина заламалася в боротьбі проти ССРСР, скоріше, ніж це загально припускали, а західні альянти, не виключаючи й Черчіля, віддали своїм московсько-большевицьким союзникам Європу по ріку Ельбу й кинули Москві напризволяще своїх польських союзників, в обороні яких, нібито, почали Другу світову війну. Це й були ті несподіванки, що їх українському та іншим народам Східньої й Середньої Європи справила історія.

Перехід ОУН Степана Бандери в підпілля й організація нею спочатку пасивного, а згодом і активного спротиву німецько-гітлерівському окупантові, організація Похідних Груп і їх похід на Осередні й Східні українські землі з метою поширення ідеології й організації ОУН також на всю українську територію і, врешті, створення УПА із її запіллям для організації відкритого збройного спротиву проти німецько-гітлерівського окупанта, московсько-большевицьких партизанів і польських шовіністів, були елементами боротьби ОУН за здобуття української державности, тобто за її остаточне закріплення, бо ж декларативно відновлено українську державність Актом 30 червня. У червні 1941 року не було найменших можливостей стати проти німецько-гітлерівського окупанта в обороні Акту 30 червня, але, немає найменшого сумніву, що він (Акт) започаткував боротьбу ОУН, а згодом УПА в обороні української державности.

По трьох роках після проголошення Акту 30 червня, створились такі умови, що потреба керівного центру для революційної боротьби ОУН-УПА (вона охоплювала теж третину території України) стала наочною. Таким чином, не важко встановити, що між Актом 30 червня і створенням Української Головної Визвольної Ради в липні 1944 року є прямий ідейний зв'язок: Акт 30 червня стимулював цю боротьбу за українську державність, яка завершилась була створенням УТВР три роки пізніше!

(Закінчення буде)

НОТАТКИ

32. Див. Heinz Höhne, *Canaris*. Translated from the German by J. Maxwell Brown John. Doubleday & Co. Inc. Garden City, New York 1979, стор. 314ff, 365, 451-452, 459, 462-463. У німецькій мові: *Canaris. Patriot im Zwielicht*, München 1976, C. Bertelmann Verlag. Відмінно від попереднього біографа адм. В. Канаріса, Карла Гайнца Абстагена й ін., що возвеличували адм. В. Канаріса й величали його «громадянином світу» (Weltbürger), автор цієї біографії (Гайнц Гине) ставиться до адм. В. Канаріса критично, а до української визвольної справи байдуже, але, тим не менше, його біографія адм. В. Канаріса є суворо наукова й об'єктивна. Автор стверджує, що офіцери *Абверу* на чолі з адм. В. Канарісом уважали щиро, що українські визвольні сили можуть бути надійним союзником Німеччини у війні, і ніяк не розцінювали ОУН як свою агентурну організацію, але як надійного союзника. Автор теж стверджує, що адм. В. Канаріс цинив полк. Є. Коновальця і радо перебував у його товаристві, а після смерті Полковника особисто дбав про його могилу в Роттердамі.

33. Альфред Розенберг був представив свої пляни Гітлерові на конференції в дні 20 квітня 1941 року. Про те, див. Jürgen Thorwald, *The Illusion. Soviet Soldiers in Hitler's Armies*. Harcourt, Brace, Jovanovich, New York and London 1974, pp. 6-15.

34. Відновлення самостійної Литовської держави проголосила, в Ковні 24 червня 1941 року, підпільна литовська націоналістична організація під назвою ЛАФ — «Фронт Литовських Активістів», своїм характером дуже подібна до ОУН. Все ж таки, хоч це проголошення закінчилося тим самим, що й українське проголошення у Львові, в дні 30 червня 1941, а саме уневажненням з боку німецьких окупантів і їх поліційними репресіями проти ініціаторів, усі литовські політичні середовища визнали й визнають литовський Акт 24 червня як політичний акт усього литовського народу, конечний у даних умовах й обставинах, і на нього, як на державний Акт, покликався навіть екзильний литовський уряд у Лондоні, створений литовським президентом Антанасом Сметоною в Ейдкунах (на німецько-литовському кордоні), коли він був змушений залишити Литву з огляду на окупацію її советською армією. Т. зв. Ейдкунські акти покликали були до життя литовський екзильний уряд у Лондоні, який існував до вибуху німецько-советської війни, в якій Велика Британія проголосила себе союзником Москви й протисоветського литовського уряду на своїй території толерувати не могла. Як же інакше такі справи виглядають у нас!

35. Німецько-гітлерівські окупанти запроторили були українських творців Акту 30 червня до концентраційного табору в Саксенгаузен (Степан Бандера, Ярослав Стецько, Володимир Стахів), або до концентраційного табору в Освенцімі/Авшвіц — Роман Ільницький, Лев Ребет, Дмитро Яців, а литовських (прем'єр Казис Шкірпа, віцепрем'єр Юозас Амбозевічіус — до концентраційного табору в Дахау).

36. Характеристичні погляди з цього приводу висловив кореспондент шведських газет у Берліні, Арвід Фреборг у своїй книзі «Поza залізним

валом», що появилася була у шведській, німецькій та англійській мовах. Про неї ближче в нашій статті у книзі Ярослава Стецька, *30 червня*, Торонто 1966.

37. Віктор Коваль, *В роки фашистської навали. Україна в міжнародних відносинах у період Великої Вітчизняної війни*. Київ 1963, Держвидав політичної літератури, стор. 13.

38. Там же.

39. A. Sanders, *Um die Gestaltung Europas: Osteuropa in kontinental-europäischer Schau* (За формування Європи: Східня Європа з континентально-європейського погляду) München 1938, Hoheneichen Verlag. Під псевдонімом А. Сандерса скривався грузинський емігрант Александер Нікурадзе, який був громадянином Німеччини, членом німецької націонал-соціалістичної партії й належав до найближчого оточення Альфреда Розенберга, тоді керівника закордонної політики нацистської партії. Книгу цю написану партійцем з найближчого оточення А. Розенберга, навіть високі члени нацистської партії довгий час уважали програмою закордонної політики нацистської партії. До речі, цієї програми пробував дотримуватися Альфред Розенберг, навіть тоді, коли він став міністром окупованих територій на Сході, але він був безсильний супроти верхівки власної партії, яка перед самою війною запланувала була іншу політику на Сході і знайшла для неї «ідеального» виконавця в постаті Еріха Коха, райхскомісаря України, якого деякі німецькі історики, як Петер Кляйст, вважають агентом Сталіна. Про німецьку політику в Україні див. серія наших статей у журналі *Київ*, Філядельфія, в 1954 році, чч. 1-6.

«Закликаємо всі народи, зокрема давно й новопоневолені Московією, від афганців і ангольців до в'єтнамців і поляків, всі народи ісламу, — включитися у наш фронт визвольної революції. Для повсталих народів національні революції приносили найменше жертв, а найбільше жертв забирали імперіялістичні війни, до яких їх приневолювали імперо-колоніалісти. Український Народ утратив в імперіялістичній Другій світовій війні мільйони людей за чужі інтереси, а у своїй власній, і то двофронтівій війні, всього кількадесят тисяч воїнів, обороняючи свою країну повстанчо-революційними методами проти російських і німецьких загарбників і в обороні своєї Української Держави. Проти національно-визвольних революцій борються лише лицеміри, зрадники і воги волі даних народів!»

(З Маніфесту VI ВЗ ОУН)

Володимир КОСИК

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ, 1941-1944

Хоч Друга світова війна розпочалася на Сході Європи нападом Німеччини на Польщу 1-го вересня 1939 року, Україна вступила безпосередньо у воєнну заверуху щойно з моментом вибуху німецько-совєтської війни 22-го червня, 1941 року. Німецька окупація, побідно як в інших країнах, викликала спротив українських національних сил. Але в Україні національний рух опору, тобто той, метою якого була оборона національних інтересів України, постав у специфічних обставинах.

У часі між 1-им вересня 1939 року і 22-им червня 1941 року, Україна зазнала значної територіальної зміни: Західні землі, які до цього часу були під окупацією Польщі й Румунії, прилучено до УСССР. Ця подія призвела до основної зміни в укладі українських політичних сил.

До вересня 1939 року на Західніх землях України під Польщею існували легальні політичні партії, які брали участь у політичному житті польської держави, тобто у виборах. Деякі із них мали своїх послів, мали до диспозиції пресу, втішалися певною політичною свободою. Зате в УСССР українське політичне життя, навіть в обмеженій формі, як теж і нелегальні організації, були розгромлені в роках 1930-1937, і в 1939 році там існувала лише одна офіційна партія — Комуністична партія (большевиків) України, яка була складовою адміністративною частиною Російської комуністичної партії (большевиків), що від грудня 1925 року почала називати себе Всесоюзною комуністичною партією (большевиків). Із приходом Червоної Армії на Західні землі України (Львів зайнято 19-го вересня, 1939 року), українські легальні партії перестали існувати, а їхні лідери склали новій владі заяви про припинення діяльності.

Але зникнення легальних політичних сил не могло призвести до зрівняння ситуації на цих землях із ситуацією на Центральних і Східніх землях. Бо тоді на Західніх землях України існувала політична сила, на яку згадана територіальна зміна покищо не могла мати жодного впливу. Нею була таємна, нелегальна Організація Українських Націоналістів (ОУН). Вкорінена глибоко зокре-

ма серед молодшого покоління західних територій, вона навіть намагалася використати територіальну зміну з метою проникнення на Центральні і Східні землі.

Але на еміграції, серед керівних кіл ОУН, на чолі якої стояв полк. Андрій Мельник, виникли концепційні розбіжності щодо політики і тактики в новій міжнародній ситуації, до яких долучилися додаткові протиставлення (край-еміграція, конфлікт поколінь і осіб тощо). У наслідок цього прийшло до розколу ОУН на *дві різні організації*, які, однак, затримали цю саму назву. Молодші активісти і представники Крайової Екзекутиви ОУН покликали до життя в лютому 1940 року Револьюційний Провід ОУН, а в квітні 1941 року на II Великому Зборі провідником цієї ОУН обрано Степана Бандеру. Револьюційна ОУН заявила за радикалізацією визвольної боротьби українського народу і за створенням спільного антибольшевицького фронту усіх поневолених совєтською Росією народів.

Отже, коли вибухла німецько-совєтська війна, уклад українських політичних сил був зовсім інший, ніж у 1939 році. Крім двох ОУН, інші політичні сили не існували і не виступали зорганізовано, хоча подекуди вони частково існували у формі тієї чи іншої особистості. Лише обидві ОУН приготувалися до німецько-совєтської війни і розгорнули діяльність в Україні під час окупації, при чому на перше місце видвинулася ОУН під проводом Степана Бандери.

Обидві ОУН змагали до побудови української незалежної держави, але різнилися концепцією, тактикою і силою. Німецькі архівні документи потверджують, що лише ОУН-Бандери мала наперед розпрацьовані концепційні заложення і пляни на випадок німецько-совєтського конфлікту, які автоматично вели до виникнення опору німецькій владі. ОУН-Бандери рішила в травні 1941 року, що на випадок війни Німеччини проти ССРСР, *«на звільнених від московсько-більшевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує будову Української Держави, встановляє владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та керувати ним»*¹.

Це мало статися без огляду на поставу і пляни німців. Дня 23-го червня 1941 року ОУН-Бандери вручила канцелярії Райху меморандум, в якому писала, що *«якщо навіть під час вступу на Україну німецькі війська спочатку будуть вітати як визволителів, то ця установка може скоро змінитись, якщо Німеччина*

1. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів боротьби, 1929-1955. Вид. ЗЧ ОУН (Мюнхен), 1955, стор. 52.

їде на Україну не з метою відновлення української держави»². У меморандумі теж говорилося, що військова окупація на Сході Європи на довшу мету взагалі не можлива та що в Україні «найменше насильство викличе протилежні наслідки»³.

До меморандуму залучено переклад постанов ІІ Великого Збору з квітня 1941 року, в яких, між іншим, сказано, що ОУН-Бандери борються за Українську Суверенну Соборну Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, та що вона «*продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи*»⁴, отже й у випадку німецької окупації України.

Треба підкреслити, що німці не мали виразної й одностайної політики щодо України. Відома доповідь Розенберга з 20-го червня 1941 року, в якій він виклав свій проєкт розв'язання проблеми Східної Європи, була лише абстрактним з'ясуванням його ідей, яких Гітлер не мав наміру брати до уваги. Альфред Розенберг пропонував створити чотири бльоки: Велика Фінляндія, Балтійські країни, Україна і Кавказ. Але про перебудову Східної Європи міг рішати лише сам Гітлер, а він взагалі не думав дозволити українцям мати свою національну незалежну державу⁵.

Вісім днів після початку німецько-советської війни і сім днів після вручення меморандуму, ОУН-Бандери приступила до реалізації своїх плянів, проголошуючи у Львові 30-го червня 1941 року відновлення Української самостійної держави.

Цим проголошенням і створенням українського уряду з Ярославом Стецьком на чолі, ОУН-Бандери поставила німців проти себе. Вже 2-го липня Берлін наказав розпочати протизаходи. Звіт про події на зайнятих територіях СРСР з 3-го липня стверджує, що українці під проводом Бандери, «*проголошуючи Українську Республіку*» й організуючи з власної ініціативи міліцію, намагаються «*поставити німецькі чинники повністю перед доконаний факт*».

2. Denkschrift der Organisation Ukrainischer Nationalisten zur Lösung der ukrainischer Frage, S. 6. BA R 43/1500, f. 69. Цей меморандум був опрацьований окремою комісією ОУН-Бандери і його вручив канцелярії Райху представник цієї ОУН у Берліні, Володимир Стахів, на доручення Степана Бандери. Канцелярія Райху переслала його у відписах до ОКВ, райхсфюрера СС Гімлера, Розенберга і міністерства закордонних справ, але не вважала за потрібне поінформувати про нього Гітлера. Меморандум мав на меті переконати німецький уряд про потребу створення української самостійної держави як рівнорядного і суверенного партнера і союзника у війні проти окупанта України — советської Росії.

3. Там же, стор. 9.

4. Гл. ОУН в світлі... , поп. цит., стор. 31.

5. Гітлер ставився до українців з великим призирством. Він зараховував їх, разом з іншими слов'янами, до нижчої раси і був постійно проти ідеї вільної України. А у вересні 1941 р. він сказав, що вважає Сталіна одним з найбільших людей світу, бо він зумів, також тільки з допомогою насильства, збудувати державу із слов'янської «раси кріликів». Cf. BA, Tischgespräche. Bericht n° 32 (19.9.1941) und n° 37 (24 September 1941).

Цей же звіт подає, що в одній із летючок, що їх поширює «група Бандери», сказано, що український визвольний рух, якого раніше переслідувала польська поліція, тепер буде переслідуваний німецькою поліцією⁶.

Цього ж дня, на доручення СД і А. Розенберга, державний підсекретар Кундт розпочав переслуховання в справі проголошення. Кундт спочатку переслухав керівників Українського Національного Комітету та самого Степана Бандеру. Бандера взяв усю відповідальність на себе, заявляючи, що як провідник ОУН, яка стоїть у провіді українського народу і єдина веде боротьбу за здійснення його мрій, він видав розпорядження проголосити українську державу. Бандера підкреслив, що у цьому він ніколи не спирався на будь-яке домовлення з німецькими чинниками, *«а лише на мандат, що його отримав він від українців»*⁷.

Дня 5-го липня Бандеру заарештовано і депортовано до Берліну для дальшого слідства і домашнього ув'язнення, а 15-го вересня 1941 року його запроторено до концентраційного табору в Саксенгаузені. Нотифікацію домашнього ув'язнення отримали 5-го і 6-го липня всі інші керівники ОУН-Бандери та українські політичні діячі, що проживали поза Україною. Керівники ОУН-Бандери у Львові (Стецько, Лебедь, Старух, Климів-Легенда, Ребет, Равлик і Турковський), на окремому засіданні розглянули ситуацію і дискутували про можливість негайного повстання проти німецької влади. Прийшовши до висновку, що без потрібних попередніх заходів і підготовки повстання піднімати не можна, вони рішили розпочати відповідну психологічну, організаційну і військову підготовку і у відповідний момент, коли все буде готове, розпочати широке повстання проти Третього Райху⁸.

Наступного дня, 11-го липня 1941 року, заарештовано Ярослава Стецька і його співробітника Романа Ільницького та вивезено до Берліну. Після слідства і домашнього арешту, Стецька теж ув'язнено в концтаборі Саксенгаузен.

Такий був початок українського самостійницького руху опору і його боротьби з німецьким окупантом. Український рух опору ввійшов у стадію організаційних приготувань до широкої збройної боротьби.

12-го липня 1941 року німці довідалися, що одна з похідних груп ОУН-Бандери отримала завдання дістатися до Києва і там, подібно як у Львові, створити український уряд⁹. У Львові ОУН-

6. Ereignismeldung UdSSR, n° 11. Berlin, den 3 Juli 1941. S. 2-3.

7. Niederschrift über die Rücksprache mit Mitgliedern des Ukrainischen Nationalkomitees und Stepan Bandera vom 3.7.1941, S. 11, 14.

8. Cf. Roman Ilnytskyj, Deutschland und die Ukraine, 1934-1945. München, 1958, S. 194-195.

9. Ereignismeldung UdSSR, n° 20, S. 1.

Бандери відмовилася висловити лояльність німецькій владі та вимагала вяснення справи самостійності України і звільнення Бандери¹⁰. Німецька окупаційна влада забороняє появу пресових органів ОУН-Бандери¹¹. У звідомленні про події на західніх територіях СРСР з 17-го липня німці констатують, що пропагандивна діяльність ОУН-Бандери ведеться *«за добре продуманим пляном»*. Після проголошення незалежності у Львові, маніфестації незалежності відбуваються майже по всіх містах зараз же після приходу німецьких військ. ОУН-Бандери всюди організує місцеву адміністрацію і міліцію, видає без дозволу окупаційної влади газети, поширює свої летючки¹², закликає не здавати німцям зброї¹³.

Арешти членів ОУН-Бандери продовжуються. 9-го серпня заарештовано керівника Референтури пропаганди Проводу ОУН-Бандери Степана Ленкавського. Німці стверджують, що сільське населення Галичини, яку прилучено до Генеральної Губернії, як тільки попадає під вплив ОУН-Бандери, стає незадоволеним, та що *«носієм ворожих течій між українцями являється як і раніше група Бандери»*¹⁴.

Німецька армія займає щораз більші простори України. Разом із цим український рух опору виходить поза межі Галичини. Вже 12-го серпня 1941 року німці запримічують велику активність ОУН-Бандери на Волині і Поліссі, включно з Берестям-Литовським¹⁵, а 14-го серпня стверджують, що ОУН-Бандери розгортає пропагандивну діяльність в користь створення української самостійної держави теж на території Центральної України (Житомир, Бердичів, Вінниця та інші міста). При тому німці занотовують щораз гостріший антинімецький тон і реєструють поширення заклику творити українську революційну армію (заклики Легенди)¹⁶. У Львові ОУН-Бандери переводить збірку на Фонд боротьби і звідтам поширює афіші, які говорять про конечність створення української держави згідно з принципом *«Україна для українців»*¹⁷.

У половині серпня 1941 року, отже не цілих два місяці після вибуху німецько-советської війни, в Північно-Західній Україні, на Полісся, в околиці Пінська, появляється перший український національний партизанський відділ. Звіт про події на західніх територіях СРСР з 20-го серпня інформує, що цей відділ, силою від

10. Ereignismeldung UdSSR, n° 23, S. 16.

11. Ereignismeldung UdSSR, n° 25, S. 3.

12. Ibid., S. 4, 5, 6.

13. Ereignismeldung UdSSR, n° 44, S. 3.

14. Ereignismeldung UdSSR, n° 47, S. 5.

15. Ereignismeldung UdSSR, n° 50, S. 3.

16. Ereignismeldung UdSSR, n° 52, S. 10.

17. Ereignismeldung UdSSR, n° 56, S. 3.

20 до 30 чоловік, «непокоїв околиці» гаслом «геть з німецьким управлінням, ми хочемо вільної України без німців, поляків і росіян». У цей же час «рух опору розклеїв афіші в Тернополі», а у Львові заарештовано дев'ять осіб за фальшування документів¹⁸. 7-го вересня заарештовано екрівника Північної похідної групи ОУН-Бандери, Миколу Климишина; німці ув'язнюють його в Авшвіці.

Німці зрозуміли, що ОУН-Бандери творить, або намагається опанувати створену у містах і селах міліцію з метою приготувати зародок національної армії, тому вони зарядили її роззброєння, а на її місце почали творити поліцію під їхньою безпосередньою контролею і командуванням. Агітація на всіх зайнятих німцями теренах України і заколоти ОУН-Бандери значно посилюються у вересні 1941 року. Німці стверджують, що «в Східній Україні пропаганду ведуть лише більшовики і групи Бандери»¹⁹.

15-го вересня німці перевели масові арешти членів і прихильників ОУН-Бандери по всій Україні і на еміграції. Десятки і сотки українців опинилися в тюрмах і концтаборах. Від тоді почалися постійні репресії й арешти у широких розмірах. Одночасно збільшуються в Україні терористичні акції проти окупаційної влади. Наприклад, 19-го вересня загинув у Львові від куль атентатчика офіцер поліції М. Сендера. У відплату німці розстріляли 30, а за українськими даними 100 закладників²⁰.

Масові арешти членів ОУН-Бандери не спричинили припинення діяльності цієї підпільної організації. У вересні 1941 року ОУН-Бандери постановила на I Конференції видавати нелегальну пресу, розгорнути протисовєтську і протинімецьку пропаганду, боротися проти надмірних контингентів, заохочувати ховати перед німцями майно, посилити пропагандивно-роз'яснювальну підготовку до активної боротьби з німецьким окупантом, збирати і magazинувати зброю, переводити вишкіл провідних кадрів²¹.

У жовтні і листопаді підпільна діяльність ОУН-Бандери поширюється на дальші райони Центральних і Східних земель України (Миколаїв, Дніпропетровськ, Київ і т.д.). Німці уважають цю діяльність під кожним оглядом небезпечною. У жовтні заарештовано у Києві керівника похідної групи ОУН-Бандери «Центр», Миколу Лемика. Наслідки діяльності ОУН-Бандери такі, що, як стверджує звіт про події на зайнятих територіях ССРСР з 5-го ли-

* Йдеться, очевидно, про незалежний відділ, який мабуть пізніше був знищений, а не про «Поліську Січ», що була створена у формі поліційної частини за згодою німецької армії.

18. Ereignismeldung UdSSR, n° 58, S. 5.

19. Ereignismeldung UdSSR, n° 86, S. 29.

20. Ereignismeldung UdSSR, n° 119, S. 1-2.

21. Микола Лебедь, Українська Повстанська Армія (Мюнхен), 1946, стор. 17.

стопада 1941 року, серед населення окремих околиць зменшилася охота до праці і зросло незадоволення розпорядженням німців²². Щоб за всяку ціну зламати діяльність ОУН-Бандери, окупаційна влада переводить постійні арешти. Тому, що ця організація приготує повстання, СД (поліція безпеки) видає 25-го листопада розпорядження арештувати всіх її активістів в Райхскомісаріяті України і після допитів розстріляти як грабіжників²³.

Німці слідували теж за діяльністю інших українських груп, в тому і ОУН-Мельника. В звіті СД з 14-го листопада 1941 року про неї перший раз сказано, що вона також має на меті побудову української незалежної держави, але тому, що її характеризує «*брак ініціативи*», вона «*не представляє покищо жодної серйозної небезпеки*»²⁴. В Києві ОУН-Мельника видала 4-го грудня 1941 року нові інструкції про перебудову тактики і методів на Наддніпрянщині, тобто про перехід на нелегальну діяльність, в яких, між іншим, сказано, що треба творити «*глибоко законспіровану підпільну організаційну мережу*» і «*готовитися до довгої, затяжної та упертої боротьби з німецьким окупантом*»²⁵. Перші арешти членів ОУН-Мельника за нелегальну політичну діяльність відбулися в грудні (І. Рогач), чи, властиво, в лютому 1942 року (О. Теліга й інші). В січні 1942 року німці знали, що ОУН-Бандери була в контакті з деякими людьми ОУН-Мельника в Києві²⁶.

З другого боку, німці переслідували всякий прояв звичайного українського патріотизму, який не мав нічого спільного з підпільною революційною діяльністю. Прикладом цього є масові арешти у наслідок відзначення трагедії Базару в листопаді 1941 р. Тоді арештовано 721 українців, між якими були члени обох ОУН²⁷.

У грудні німці знову стверджують, що «*в Україні, крім групи ОУН-Бандери, немає жодної організації спротиву, яка могла б бути небезпечною*» і тому «*заходи для викриття групи Бандери особливо активізовано*»²⁸. ОУН-Бандери розгорнула діяльність теж у Криму. Арешти її членів відбулися в Сімферополі, Житомирі, Сталіно та інших містах. Німці довідалися, що протинімецькі пляни ОУН-Бандери йдуть по лінії створення партизанських груп

22. Ereignismeldung UdSSR, n° 129, S. 15.

23. IMT 014-UdSSR.

24. Ereignismeldung UdSSR, n° 133, S. 31.

25. Організація Українських Націоналістів, 1929-1954. Збірник статей. Париж, 1955, стор. 71. Інший діяч ОУН-Мельника подає як дату переходу цієї організації у Києві в підпілля 7 січня 1942 року (там же, стор. 335).

26. Ereignismeldung UdSSR, n° 156, S. 48. Один із звітів СД говорить перший раз про викриття нелегальної клітини ОУН-Мельника на початку лютого 1942 р., cf. Ereignismeldung UdSSR, n° 191, S. 37.

27. Організація Українських... , поп. цит., стор. 269-270.

28. Tätigkeits- und Lagebericht n° 8 der Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD in der UdSSR, S. 14.

«з вірних Бандері членів міліції». Провідники ОУН-Бандери не вірять у перемогу Німеччини і розраховують на те, що вороги України — Німеччина і советська Росія — будуть до тієї міри виснажені війною, що не зможуть протиставитися створенню української держави²⁹. Таким чином ОУН-Бандери поглибила приготування до боротьби на два фронти: проти нацистсько-німецького і російсько-советського імперіялізмів.

У звідомленні СД із лютого 1942 року подається, що тому, що «жадна співпраця з ОУН-Бандери неможлива», «залишається лише єдиний шлях цілковитого знищення цього руху»³⁰. Німці знають, що ОУН-Бандери продовжує підготовку до широкої збройної боротьби, каже збирати залишену Червоною Армією зброю і набої. В листівках вона представляє німецьку армію як головного ворога³¹. До ОУН-Бандери горнеться переважно молодь³². Таємна сітка цієї організації охоплює щораз більше сіл і міст. У Клевані, на Волині, де відбувався таємний вишкіл під покришкою офіційної школи міліції, заарештовано в січні 1942 року ряд членів ОУН-Бандери, які potwierдили в зізнаннях, що ОУН-Бандери маґазинує зброю і готується до повстання (революції). Слідство виявило, що ОУН-Бандери пробувала також зв'язатися з закордоном³³. У цей час заарештовано в Києві біля 300 осіб³⁴.

Від березня 1942 року німці вже виразно говорять про «український рух опору»³⁵. Помимо того, що німці арештують десятки членів ОУН-Бандери кожного тижня, впродовж зимових місяців цей рух проникає до найдаальших закутин, організується розвідочна мережа³⁶.

На центральних землях України виникла організація «Вільних козаків», яка нав'язала співпрацю з ОУН-Бандери³⁷. Її опісля німці зліквідували. В березні 1942 року заарештували посадника Полтави, який відбував засідання в ратуші міста з членами ОУН-Бандери. На цих засіданнях обговорювано заходи з метою створення української армії для боротьби з німецьким вермахтом³⁸.

У квітні 1942 року ОУН-Бандери відбула II Конференцію, на якій постановлено не витрачувати енергії народу на дрібну партизанщину, але оформити її у широкий всенародний повстанський

29. Ibid., S. 15-16.

30. Ereignismeldung UdSSR, n° 164, S. 5.

31. Ereignismeldung UdSSR, n° 143, S. 4.

32. Tätigkeits- und Lagebericht n° 9, S. 18.

33. Ereignismeldung UdSSR, n° 156, S. 49; n° 164, S. 4.

34. Ereignismeldung UdSSR, n° 164, S. 3.

35. Ereignismeldung UdSSR, n° 177, S. 5; n° 183, S. 9.

36. Ereignismeldung UdSSR, n° 187, S. 17.

37. Ereignismeldung UdSSR, n° 187, S. 17.

38. Ereignismeldung UdSSR, n° 191, S. 46.

рух. ОУН-Бандери будувала свою політику: «а) на творенні й розбудові власних революційно-політичних і військових сил, б) на самостійницькій, ні від кого незалежній всеукраїнській політиці революційної боротьби...» Російсько-большевицькій концепції Інтернаціоналу і німецькій концепції «Нової Європи» ОУН-Бандери протиставила власну «міжнародню концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом — «Свобода народом і людині». Наставляючи народ вороже до всякого окупанта-загарбника, ОУН-Бандери рішила поборювати «всякі ледачі сподівання на чужу допомогу й ласку» та виховувати «всенародне прагнення вибороти самостійність і соборність Україні»³⁹.

Весною 1942 року значно посилено психологічну й інформаційну підготовку до збройної боротьби шляхом летючок і публікацій. На початку травня обласний провідник ОУН-Бандери, Сергій Качинський-Остап, відбув засідання свого проводу, на якому передав інструкції крайового провідника північно-західніх земель, в яких було сказано, щоб приступити негайно до приготування захованої по складах зброї⁴⁰. ОУН-Бандери організує численні таємні вишкільні курси. Одночасно розгорнено широку акцію проти здачі контингентів німцям і висилання людей на працю до Німеччини⁴¹.

Починаючи від травня 1942 року ОУН-Бандери творить на північно-західніх землях і в околицях Кам'янця-Подільського малі озброєні групи Української Національної Самооборони. Ці групи поповнюються людьми з Генеральної Губернії⁴². Приблизно в цей самий час появляється партизанський відділ Т. Бульби-Боровця, який скоро набрав значного розголосу.

У своїх виданнях («Мечем», «Вільна Україна», «Прапор молоді») ОУН-Бандери провадить гостру протинімецьку і протисовєтську пропаганду, викриває зокрема німецьку колоніальну політику і закликає населення переводити саботажні акції. У липні 1942 року ці акції й атентати значно збільшилися. У серпні німці констатують, що в Україні поміркована ОУН-Мельника переходить подекуди до відкритої протинімецької пропаганди⁴³.

Приходить осінь 1942 року. Згідно з повідомленням штабу в Україні з 16-го жовтня, озброєні групи українських націоналістів перший раз згуртувалися в околицях Сарн в одну велику частину, яка постійно поповнюється⁴⁴. Ця вістка, занотована в німецькому

39. ОУН у світі. . . , поп. цит., стор. 62-63, 68.

40. Meldungen aus den Besetzten Ostgebieten, n° 10, S. 2.

41. Ibid., S. 2.

42. Ibid., n° 26, S. 7; n° 14, S. 4.

43. Ibid., n° 16, S. 8.

44. Nachrichten über den Feind. Bericht Mitte August bis Mitte Oktober, n° 21. H.Qu. 29.10.42, S. 1.

звіті, збігається точно з датою постановня Української Повстанської Армії (УПА). Із цією датою український рух опору вступає в стадію широкого народного повстання.

Малі українські національні відділи зливаються на Поліссі під командою військового референта крайового проводу ОУН-Бандери північно-західніх земель Остапа-Сергія Качинського, а на Волині під командою сотн. Довбешки-Коробки. Після відповідного вишколу і підготовки, відділи УПА вступили в більші бої з німецькими частинами. Таким більшим боєм був наступ на місто Володимирець на початку лютого 1943 року⁴⁵. Від тоді більші боїові операції стали частим явищем. Під час перших великих боїв згинули обидва перші командири УПА Остап і Коробка. Одночасно організуються все нові відділи УПА. На Волині постає також партизанський відділ ОУН-Мельника.

УПА розвивається дуже скоро. Окремі вояки і цілі відділи шуцманшафту переходять на бік українських повстанців. Одним із завдань УПА є очистити певні терени від советських партизан, що існували від 1941 року, яким допомагала і якими командувала Москва.

У квітні 1943 року українські національні повстанські відділи появляються також на Поділлі (Ярмолинці, Проскурів, Кам'янець-Подільський). На Волині й Поліссі вони опанували, як стверджує генеральний комісар Волині і Поділля, *«райони Горохова, Любомиля, Дубна, Крем'яця і частково Луцька, так що треба в дійсності говорити про повстанський рух»*⁴⁶. Ці інформації німців зовсім потверджують звіти УПА⁴⁷. Райхскомісар України Кох звітував на початку квітня, що *«особливо небезпечним є виступ національних українських банд у районах Крем'янець-Дубно-Костопіль-Рівне. У ніч з 20-го на 21-ше березня вони напали одночасно на кілька господарських станиць (крайсвіртшафту) у Крем'янецькому районі, знищили доценту одну станицю, 12 німців загинуло...»*⁴⁸.

Звітуючи на нараді в Рівному в присутності райхсміністра для зайнятих територій на Сході Альфреда Розенберга, генеральний комісар Волині і Поділля Шене заявив 5-го червня 1943 року, що в його комісаріяті *«українські націоналісти роблять більші труднощі ніж большевицькі банди»*⁴⁹. А гебітскомісар Сарн потвердив *«великий зріст партизан»* від осені 1942 року і заявив,

45. УПА, збірка документів. . . , поп. цит., т. II, стор. 5.

46. Der Generalkommissar für Wolhynien und Podolien. Bericht vom 30. April 1943 (II), S. 1.

47. УПА, збірка документів. . . , поп. цит., стор. 1012.

48. Lagebericht vom 4. April 1943, S. 5.

49. Stichwortprotokoll über die Dienstbesprechung beim Generalkommissar Wolhynien und Podolien in Rowno am 5 Juni 1943, S. 2.

що в його районі згинуло вже понад 100 німців. Подібно говорив гебітскомісар Луцька, підкреслюючи, що вербування робітників до Німеччини стає неможливим, бо люди не хочуть їхати, а звербованих звільняють українські повстанці⁵⁰.

В дійсності, акції УПА були куди ширші. В березні-квітні 1943 року УПА зайняла в боях декілька міст і містечок. В'язниці в Крем'янці, Дубні, Ковелі, Луцьку, Рівному розбито і звільнено в'язнів. У квітні звільнено повністю райони: Мізоч, Остріг, Шумськ, Крем'янець, Верба. Бойові акції УПА відбулися в Ярмолинцях, Цумані, Костопільщині, Володимирщині та в інших місцевостях. Тільки в квітні 1943 року з УПА згинуло біля 600 німців⁵¹.

Українські повстанці безнастанно нападали на німецькі господарські, індустриїні, транспортні і військові об'єкти, і в скорому часі німці втратили контроль над великими лісистими просторами Полісся, Волині і Поділля. Вони зазнають великих господарських втрат. В деяких районах хлібозаготівля впала у 1943 році до наступних розмірів: Пінськ — 28%, Костопіль — 32-35%, Сарни — 25-30%⁵². Запляноване постачання з Волині на 6.000 тон в місяць впало на 1.920 тон. Шляхи сполучення з фронтовою армією стали небезпечними⁵³, всюди треба було збільшувати охоронні сили, чого німці не завжди могли робити.

Але український рух опору не обмежився до бойових операцій УПА і кількох дрібних незалежних відділів (відділ Бульби, відділ ОУН-Мельника, відділ Яворенка), які до УПА не влилися. ОУН-Бандери продовжувала підпільну протинімецьку діяльність в Україні і на еміграції. Німецькі архівні документи, засвідчуючи про реальність і розмах цієї діяльності, подають дуже багато інформацій про репресії проти ОУН-Бандери (про ОУН-Мельника, яка лише частково вела підпільну діяльність в Україні, інформацій є порівняно дуже мало).

Многі члени ОУН-Бандери падають, від куль, або повішені в Україні, інші опиняються в німецьких концтаборах. 25-го липня 1942 року гине від куль СД у Києві Крайовий провідник ОУН-Бандери Дмитро Мирон-Орлик. 27-го листопада німці розстріляли Андрія П'ясецького, міністра в уряді Ярослава Стецька, разом із сотнею українців у відплату за вбивство члена СД (П'ясецький не був членом ОУН). У грудні 1942 року СД заарештувало двох членів ОУН-Бандери — Ярослава Старуха і Івана Климова-Легенду (цього останнього німці вкортці замордували).

50. Ibid., S. 3-4.

51. УПА, збірка документів... , поп. цит., стор. 9-12.

52. Meldungen aus den besetzten... , op. cit., n° 32, S. 3.

53. Überblick über die Bandenlage. Anlage zu Wi vom 23.9.43, S. 2.

В листопаді 1942 року німці перевели масові арешти членів ОУН-Бандери в Німеччині: 48 осіб арештовано у Бравншвайгу, 10 в Дрездені, 210 в Берліні, Гамбургу, ГанOVERі, Ляйпцігу, Гільдесгаймі і Потсдамі⁵⁴. Цього ж місяця відбулися арешти членів ОУН-Бандери в Херсоні і Києві. В Житомирі заарештовано 15 осіб, в тому одного священика, за те, що вони намагалися створити Українську Національну Партію⁵⁵. В грудні — нові арешти членів ОУН-Бандери: 18 у Львові, 29 у Києві, 13 у Рівному, 10 в околицях Миколаєва⁵⁶. Арешти продовжуються в січні і в лютому 1943 року: 28 в Німеччині, 6 в Празі, 55 в ГанOVERі, 136 в Берліні⁵⁷, і в березні: 12 у Розгізній, 22 в Острозі, 40 у Києві⁵⁸ і т.д., і т.д. Ці інформації про арешти членів ОУН-Бандери, на підставі німецьких архівних документів, можна продовжувати майже в безконечність.

У лютому 1943 року ОУН-Бандери відбула III Конференцію, яка потвердила попередній напрям боротьби на два фронти, проти двох імперіялізмів одночасно: німецького і російського. ОУН-Бандери протиставляє їм *«ідею самостійних національних держав усіх європейських народів на їх етнографічних територіях як найбільше прогресивну ідею сучасної доби, ідею ладу, сперту на принципі свободи народів і людини»*⁵⁹.

У березні 1943 року німці стверджують, що ОУН-Бандери постійно розвиває протинімецьку акцію при допомозі летючок і видань, в яких говориться про *«останній бій»* з *«німецькими варварами»*. Вона диспонує зі свого боку наступною зброєю: 15,000 крісів, 45,000 гранат, 1,550 пістолів⁶⁰. У червні німці констатують, що *«весь провід над українськими націоналістичними бандами лежить безперечно в руках ОУН-Бандери»*⁶¹. Атаки українських повстанців на німецькі опірні пункти зростають: 295 у липні 1943 року, 391 у серпні; 682 саботажі на залізницях у липні, 1,034 у серпні; 119 атак на господарські об'єкти в липні, 151 у серпні⁶².

Німці значно посилюють репресії не лише, щоб здавити діяльність ОУН-Бандери та зліквідувати УПА, але теж, щоб знищити будь-який прояв українського патріотизму і волі до незалежності. І так, наприклад, німці розстріляли 200 осіб у Нікополі у лютому 1942 року, 120 осіб у Кіровограді в січні 1943 року, 483 особи в Славограді в березні 1943 року. Встановивши у жовтні 1943

54. Meldungen aus den besetzten. . . , op. cit., n° 8, S. 6-7.

55. Ibid., n° 29, S. 9.

56. Ibid., n° 33, S. 4.

57. Ibid., n° 36, S. 3-4; n° 41, S. 8.

58. Ibid., n° 46, S. 10.

59. ОУН в світі. . . , поп. цит., стор. 81.

60. Meldungen aus den besetzten. . . , op. cit., n° 46, S. 10.

61. Der Höhere SS- und Polizeiführer. Bericht vom 30. Juni 43, S. 3.

62. Notiz über die Besprechung BfH. H. Geb. Süd mit RKU am 16.9.43 in Rowno, S. 10.

року надзвичайні суди в Галичині, за кілька місяців німці засудили на смерть і стратили, за неповними підрахунками, 1,571 українських патріотів⁶³. Під час протиповстанських операцій німці нищили українські села, часто разом з мешканцями. Наприклад, вони знищили у вересні 1942 року село Кортеліси разом з 2.892 мешканцями, яких замкнули в церкві й інших будинках і село запалили. Ця сама доля зустрінула село Малин у липні 1943 року, де страчено 740 мешканців, та багато інших сіл України.

Але теж і німці зазнавали дошкульних втрат. Сотки німців, цивільних і військових, гинули від куль українських національних повстанців і членів руху опору. За неповними даними, під час боїв у липні, серпні і вересні 1943 року на Волині УПА втратила 1,237 вояків і старшин убитими і раненими, а німці — понад 3,000; у жовтні і листопаді УПА втратила 414 осіб, а німці — понад 1,500⁶⁴.

На III Надзвичайному Великому Зборі ОУН-Бандери (серпень 1943) обговорено ситуацію, зв'язану з поворотом російсько-советської окупації і намічено форми боротьби проти неї. Але боротьба проти німців продовжувалася далі. Тому, що німці часто висилали проти українських повстанців відділи, що були сформовані з колишніх полонених Червоної Армії різних національностей, Головне Командування УПА повело серед тих частин пропагандивну антинімецьку акцію, закликаючи їх переходити на бік повстанців. Таким чином вліті 1943 року почали творитися із цих вояків-перебіжчиків національні відділи при УПА і одночасно виникло питання унормування співпраці з іншими народами та дальшої спільної боротьби. Ці справи стали предметом нарад I Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії, яка відбулася за ініціативою УПА і ОУН-Бандери в листопаді 1943 року.

Але 6-го листопада 1943 року советська армія вже зайняла Київ і вкоротці вона підійшла до Житомира і теренів діяння УПА. Посуваючися на захід і на південь, фронт розділив ці терени на дві частини і цим самим частина відділів УПА розпочала боротьбу з відділами НКВД і Червоної Армії, тоді як друга частина УПА продовжувала боротьбу проти німецького окупанта і советських партизан. На початку лютого 1944 року советська армія зайняла Луцьк, 15-го квітня — Тернопіль, 27-го липня — Львів, 6-го серпня — Дрогобич.

У січні 1944 року УПА зводить бій з німцями в Кам'янець-По-

63. Lev Shankovskyi, *Les nationalistes ukrainiens dans la lutte contre l'occupant nazi in L'Est Européen*, n° 81, février 1969, p. 21.

64. Л. Шанковський, *Українська Повстанська Армія. «Історія українського війська»*, Вінніпер, 1953, стор. 672, 676.

дільській області, під Бродами, в районах Радехова, в лютому — в районах Станиславова, Чорткова, Бродів, Теребовлі, Городенки, Жаб'я, Сокаля, Львова, в березні — в околицях Бережан, Коломиї, Станиславова, Теребовлі, Рогатина, Калуша, Чорткова, Галича, і одночасно знищено всі лігеншафти в районах Збаражу, Тернополя, Скалату і Коломиї. В квітні УПА звела бої з німцями в околицях Станиславова, Сокаля, Калуша, Бережан, Коломиї і на Холмищині, від травня до серпня відбулися бої в різних районах Станиславова, Радехова, Перемишля, Калуша, Рогатина, Косова, Долини, Скалату, Сокаля, Самбора, Стрия, Турки, Підбужа, Журавна, Дрогобича, Коломиї⁶⁵.

Німці, хоча відступали з України, своєї політики щодо українського народу і його прагнень до самостійності не змінили. В другій половині листопада 1943 року вони заарештували і посадили в таборі Саксенгавзен Тараса Бульбу-Боровця, який приїхав до Берліна переговорювати про спільну боротьбу його партизанського відділу (що не входив до УПА), проти большевизму.

На рештках зайнятої території вони продовжували репресії і стратили десятки українських націоналістів і членів руху опору. Арешти продовжувалися до кінця. 28-го лютого 1944 року вони заарештували в Берліні полк. Андрія Мельника, Провід його організації і багато членів на еміграції, які, подібно як і полк. А. Мельник, до цього часу жили легально. У травні 1944 року вони заарештували провідного члена ОУН-Мельника, одного з керівників нелегальної діяльності цієї організації в Україні, О. Кандибу-Ольжича, якого замучили на смерть у концтаборі Саксенгавзен.

Останній бій УПА з відступаючими з української території німецькими частинами відбувся на південній Коломийщині 1-го вересня 1944 р.⁶⁶ В цей час майже всі землі України, за винятком Закарпаття і Засяння, вже були зайняті советською армією. Україна вступила в нову фазу боротьби за своє життя і свої права.

65. УПА, збірка документів... , поп. цит., т. II, стор. 31-70.

66. Там же, стор. 70.

Микола МЕЛЬНИК

OMNE REGNUM IN SE IPSUM DIVISUM DILABITUR

(Продовження, 2)

На церковному полі гетьманський уряд не спромігся на рішучу політику, себто усамостійнення Української Православної Церкви від московського патріархату, як цього вимагали національні кола й інтерес української держави, що й було вже започатковане за Центральної Ради в грудні 1917 р. Міністром культів (ісповідань) був тоді проф. В. Зінківський, людина прихильна до українського культурного руху, однак світоглядowo перейнята «високою російською культурою», що й поставило його до про-московського табору.

Затвердження Антонія Храповицького, найзапеклішого обрусителя й реакціонера, зрадника українського народу, Київським мітрополитом український народ міг прийняти тільки як визов.

Такі самі наслідки мало іменування кн. Володимира Чарторийського, відомого русофіла й ворога української ідеї, бувшого Тернопільського губернатора, Київським губернатором. Цим гетьман неміло заскочив німецьких і австрійських представників, для яких обидві особи не були сприйнятливими з уваги на їхню «діяльність» під час російської окупації Галичини.

У своєму листі до австро-угорського посольства міністер закордонних справ граф Буріян прямо запитував, чи серед українських кругів не можна було знайти кандидатів національного напрямку на ті пости? На всякі запитання німецьких чинників у справі обсадження відповідальних постів людьми з національних кіл була завжди відповідь, що там, мовляв, не було кваліфікованих фахівців, з чим не можна погодитися.

Гетьманові повинно було бути відомим, що всі москалі, без огляду на партійну приналежність (білі, чи червоні), стояли на платформі збереження єдиної-неділимої Росії і були завзятими ворогами української державности, а свої позиції (пости) в українському уряді виконували на шкоду України.

Всі відповідальні пости в державі належало було віддати людям національного напрямку, хоч і не фахівцям. Чужонаціональних фахівців треба було затруднити як допоміжну силу, а не як керів-

ників, які давали напрям політичної діяльності. *В рішачий момент ті фахівці показалися ворогами української державности.*

Гетьманський уряд часто маніфестував свою неприхильність до національних кіл — за словами соціалістичних діячів. Ось приклад:

В липні 1918 року відбувся процес проти б. міністрів Центральної Ради Голубовича, Жуковського і других, який закінчився присудом 28-го липня, покаранням в'язницею від 1 до 2 літ.

Довідавшись про відбутий процес і присуд, австрійський міністер закордонних справ гр. Буріян написав депешу до австро-угорського посольства в Києві (гр. Форґача), щоб в порозумінні з німецьким послом Муммом поробити дипломатичні заходи і довести до відміни присудів та звільнення засуджених. У своїй депеші він твердив, що цей присуд напевно боляче діткнув українські національні кола і може мати небажані наслідки для Німеччини і Австро-Угорщини, як також для консолідації гетьманського уряду.

Була це добра нагода для гетьмана поробити спроби проти відбуття цього процесу. Можна було сподіватися, що такі дипломатичні заходи, в порозумінні з послами Муммом і гр. Форґачем були б успішні.

В кожному разі, така акція гетьмана була б дуже прихильно прийнята українським громадянством. Про це не знаходимо згадки¹³.

Московство було в наступі. Запровадження української мови як урядової, проволікалось і саботувалось найвищими чинниками. Постанова, яка признавала російську мову як другу урядову, прямо усувала українську мову з урядів; на засіданнях Ради Міністрів, в Сенаті та більшості міністерств було чути тільки російську мову, навіть деякі міністри видали розпорядження, щоб до них писати тільки по-російськи, понижуючи українську мову, називаючи її мовою базарною, хахлацькою, а навіть собачою. Губерніяльні старости на провінції поробилися удільними князями і навіть не читали розпоряджень в справі мови, які виходили від деяких міністерств. Київ був переповнений втікачами з теренів зайнятих большевиками і робив враження «істинно русскаго города».

Такі обставини не були зрозумілі для німців і переконували їх не вірити в українську самостійність. Дуже часто падали запити, яка є властиво різниця між російською і українською мовами?

13. "Ereignisse in der Ukraine", Band III, Dok. 578, S. 176-177.

Запитувано також гетьмана, яке є його відношення до майбутньої самостійности й очевидно одержано позитивну відповідь.

Як було вже згадано, на конференції в Таганрозі 18-20 квітня переіменовано Народній Секретаріят УФСР (Української Федеративної Советської Республіки) на Організаційне Бюро по керівництву повстанським рухом в тилу окупанта, яке розвинуло дуже активну і всебічну діяльність. В першу чергу почато видавати підпільні комуністичні газети: «Киевский Коммунист» і «Киевская Мисль», «Коммунист» і «Голос Пролетария» в Одесі та «Молот» в Катеринославі.

Вже на першому З'їзді КП(б) України в Москві в днях 5-12 липня 1918 року висунуено вимогу негайного повстання проти гетьмана і утворено Всеукраїнський Центральний Військово-Револьюційний Комітет (ВЦВРК), який мав очолити повстанську боротьбу трудящих України проти гетьмана.

На рахунок діяльності Організаційного Бюра треба зачислити страйки робітників скірянних заводів в Одесі, металургів у Києві, друкарів у Луганську, гірників у Катеринославі, загальний страйк залізничників в липні-серпні 1918 р., а також місцевого характеру комуністичну партизанку в Таращанському повіті 12-30 червня, в Чигиринському і Київському повітах під проводом Ю. Коцюбинського (вересень) та в Одеській окрузі під командою Г. Котовського.

Також 8-го серпня вибухло невдале комуністичне повстання, яке розпочалося в Київщині і Чернігівщині (ніжинський повіт) та було відразу здавлене німецькими і гетьманськими відділами. За цю невдачу викинено Г. Пятакова і А. Бубнова з Центрального Комітету.

Мирові російсько-українські переговори, що почалися в Києві 23-го травня з большевицькою делегацією в числі около 300 осіб (офіційно понад 80 осіб), не враховуючи досить великих штатів своїх консульств в Києві, Одесі і Полтаві та невідоме число місцевих агентів, стали найкращою нагодою для большевиків зробити підпільно-диверсійну роботу в Україні. Їм треба приписати успішну співпрацю в підготовці протигетьманського повстання.

Під час цих переговорів дійшло до порозуміння між українськими соціалістичними партіями і большевицькою делегацією, а в дійсності між Володимиром Винниченком, Микитою Шаповалом і Хр. Раковським, головою большевицької делегації, та Дмитром Мануїльським, членом делегації.

Ведення переговорів з Раковським і Мануїльським доказує, що повстання не було спричинене проголошенням грамоти про феде-

рацію, але ще задовго перед тим. Аналізуючи заяви учасників цих переговорів Винниченка і Шаповала, можна ствердити, що вони були започатковані ще у вересні і в загальному договорення з Раковським, який 7-го жовтня виїхав до Москви, щоб, як голові мирової делегації, не бути виявленим і скомпромітованим.

Засадою большевиків в різних підпільних договореннях, яких, згідно з московською традицією, не треба було в майбутньому додержуватись, було, що особа, яка ці переговори зачинала, ніколи їх не кінчала¹⁴.

Дальші переговори ведено з Мануїльським і остаточно умовились в наступному: Росія визнає самостійність України, а Україна Росії; Україна має свій устрій, який установить Конституанта; забезпечено вільне існування і працю партії комуністів з тим, що цій партії не вільно захоплювати владу збройною силою; повний неутралітет України.

Большевики пропонували поміч в людях і в грошах (3 мільйони крб.), вимагаючи підписання «оборонно-зачіпного союзу» України з большевицькою Росією проти Антанти. Як писав М. Шаповал: ми такого договору писаного не хотіли заключати, лишились при чесному слові обох сторін — не шкодити взаємно. «І не взяли від їх ніякої грошової допомоги».

Большевики приобіцяли робити на фронті військові демонстрації з метою відтягнення частин гетьманського війська.

Коли переговори були скінчені, Д. Мануїльський дістав 3-го листопада 1918 року наказ виїхати з усім персоналом до Москви, що й було фактичним зірванням взаємин з Україною. Поїзд Мануїльського задержано на кордоні, аж доки не приїхав спеціальний поїзд з персоналом усіх українських консульств у Росії.

Внутрішнє положення в Україні було дуже поважне. Московські сили, ворожі відокремленню України від Росії, зорганізувалися у двох напрямках: біло-московському з Добровольчою Армією в Донській Області та большевицькому — обидві сили під одною ідеєю збереження цілості російської держави.

Обставини вимагали консолідації всіх національних сил, однак її не було. Спираючись на кабінет, який по своєму складі був інтернаціональний, а по політичному промосковський, гетьман не міг допровадити до консолідації українського народу. Історична хвиля наказувала здійснювати національну ідею рішучо й ради-

14. Заява В. Винниченка на засіданні Трудового Конгресу 25-го січня 1919 р. «Червоний прапор» з 30-го січня 1919, ч. 2. Передрук з П. Христюк «Українська Революція» т. IV, стор. 60-61. Микита Шаповал «Гетьманщина і Директорія» — спогади, стор. 45-46.

кально в оперті тільки на українські сили, бо ані москалі, ані поляки ніколи не помагали нам збудувати власну державу. Це завдання міг виконати тільки український національний уряд як по своєму складі, так і по ідеї.

Наш політичний провід мусів рахуватися з фактом, що боротьба за визволення України буде мати два фронти — один проти большевицьких, а другий проти білогвардійських ворогів України. Історія додала нам пізніше ще третій фронт проти поляків.

Творення власної мілітарної сили було вимогою дня — *бути, або не бути*. Коли народ є всередині поділений, заходить небезпека, що мілітарна сила у вирішний момент може розколотися і це спричинить повну невдачу.

За гетьманського урядування творення власної армії було узалежнене від німецького й австро-угорського командувань.

В договоренні гетьмана з ген. Гренером 24-го квітня 1918 року вирішено, що розміри українських формувань і способи їх використання будуть встановлені по згоді з німецьким командуванням. Німці лякалися тільки большевицького мілітаризму і дозволяли творити різні військові формації з консервативним напрямком¹⁵.

Коли в липні цілий німецький фронт на заході був у відступі, та заборона не існувала.

Наказом гетьмана з 5-го липня переведено набір рекрутів (5,000 осіб) й утворено I Сердюцьку дивізію, дуже гарну військову одиницю.

31-го серпня почався творити окремий полк Січових Стрільців, який пізніше розвинувся в бригаду. В осені 1918 року приступлено до формування «Особливого корпусу», чисто російської одиниці, яка мала складатися з офіцерів і підофіцерів «великорусских» для боротьби з «анархією в прикордонній зоні». Цей корпус мав мати 2 дивізії, себто 8 полків. Проти пляну вислати цей корпус на північні терени Чернігівщини й Харківщини виступили єдинонеділимці, як про це свідчить лист ген. Келлера до отамана Краснова з 9-го жовтня 1918 року.

«Скоропадский повидимому предполагает ввести всех в заблуждение, намеревается сформировать под видом русской армии — украинскую отнюдь же монархическую, с единой целью охраны северных границ Украины отъ большевиковъ предсущая прелести своего коронования на престоль украинского королевства»¹⁶

15. Австрійський уряд, будучи під малярсько-польськими впливами, майже до самого кінця виказував нехоть до творення української армії.

16. Д. Дорошенко «Історія України», т. II, стор. 254.

Як розвинулися події, цей корпус залишився в Києві. Ця шовіністична московська військова частина була ворожо наставлена до Української Держави.

Якщо був дозвіл на формування «Особливого корпусу» з московських військовиків, якщо був дозвіл набирати охотників до т. зв. «Южної Армії», то чому історія не згадує про такі спроби для України?

Користаючи з нашого роз'єднання, большевики вели в Україні та інших неросійських теренах агітацію проти всякої армії і деморалізували існуючі військові частини, хоч на московських землях інтенсивно організували Червону Армію, втягаючи до цієї праці штабових старшин.

Єдино-неділимські кола творили свої армії, як Добровольчу Армію в Донській Області (30 тисяч вишколеного війська та 20 тисяч рекрутів), до чого німці віднесли прихильно, даючи з українських магазинів зброю та військовий виряд. Це можна віднести і до «Особливого корпусу», згаданого вище, не рахуючи нелегальних озброєних ячейок, якими була вкрита ціла Україна.

За інформаціями німецького військового агента з 14-го червня 1918 року, найбільше важливою і впливовою особою після начальника штабу був ген. Какурин, російський шовініст, який навіть не хотів виконати наказу гетьмана в справі обсаджень Кубані українськими частинами. Він так довго зволікав з виконанням наказу, поки ген. Алексеев не зайняв Катеринограду.

Ген. Какурин до відповідальності не був притягнений і надалі залишився найбільш впливовою особою в штабі. Він усував українських старшин, обсаджуючи звільнені пости «московськими фахівцями», які своєю «діяльністю» властиво розкладали військові частини. Коли він свою роботу для добра «своєї родіни» виконав, в другій половині жовтня перейшов із всіма військовими матеріалами до большевиків.

«Серед цієї останньої (треба розуміти «червоної агентури») був на посаді заступника Начальника штабу такий Какурин, полковник генерального штабу, один з чільних організаторів Червоної Армії в 1919 р., а тоді — свідомий і далекозорий руйник зародку нашої національної збройної сили (знаменитий наказ про звільнення з Армії старшин воєнного часу, себто *національного свідомого ядра Армії* — під хитрим претекстом їх некваліфікованості)¹⁷

Так в адміністрації гетьманського уряду й війська поважні й

17. Є. Маланюк «Книга Спостережень», т. II, стор. 323.

відповідальні становища «під вивіскою фахівців» зайняла ворожа агентура — біла і червона.

Українські публікації тільки в коротких словах згадують про поїздку гетьмана у вересні 1918 року (дослівно 3-17 вересня) до Німеччини, яка була найзамітнішою подією по Берестейському договору, який вивів Україну на міжнародну арену, як самостійну державу. Вона доказує, як дуже Німеччині залежало на збереженні української державности. Вона була останньою нагодою зберегти самостійність України, а тому дають докази узгоднення та постанови переведені під час перебування гетьмана в Німеччині, які стали в програмі німецько-української співпраці, а саме:

Прем'єр Лизогуб має перевести реорганізацію кабінету, обсаджуючи цілий ряд міністерських портфелів особами українського національного напрямку, що буде важливим кроком у звільненні України від так званих москвофілів (русоп'ятів); німецький уряд буде твердо стояти на постановах Берестейського договору відносно західних границь України, обіцяючи обсадити Холмщину двома дивізіями німецького війська; український уряд негайно переведе набір рекрутів, для вишколу яких німецький уряд дасть інструкторів; Німеччина так довго не виведе своїх військ з України, як цього буде потрібно для охорони українських границь.

Якщо деякі дивляться на поїздку гетьмана до Берліну, скептично, бо Німеччина в тому часі вже війну програла, то всеж таки, реалізація цих узгоднень щодо збереження української держави була можлива. Однак, так не сталося, бо український уряд так узалежнив себе від промосковських кіл, що цих постанов не зреалізував.

В тому часі сила української армії доходила до 65 тисяч боездатного війська, а по переведенні і вишколі рекрутів Українська Держава мала мати на весну 200-тисячну вишколену армію. Німецькі залоги в окрузі Києва нараховували около 100 тисяч ще боездатного війська. Большевицька армія тільки-що творилася, і ще не представляла великої сили і до одвертого наступу не відважувалася.

Замість негайно приступити до набору рекрутів, це відсунено аж на 1-го листопада, а опісля 15-го листопада 1918 року, а другу частину аж на березень 1919 р. А тоді, як говорять, земля прямо горіла під ногами. Така проволока йшла в користь ворогам.

Як пише Д. Дорошенко в своїй історії, дня 17-го жовтня 1918 р. випущено 5 мільйонів карбованців на організацію дружин для підтримки на місцях законности й порядку, до яких увійшли *бувши царські військовики і міські елементи, мало певні з українсь-*

кого національного погляду, що було новим русофільським курсом уряду.

Другим невідкладним завданням було переведення українізації кабінету міністрів. Переговори з представниками Українського Національного Союзу в справі реорганізації кабінету розпочалися 5-го жовтня 1918 р. і закінчилися при кінці місяця компромісом — тоді, коли обставини вимагали радикального кроку і повного зукраїнізованя уряду.

В тому часі (17-го жовтня 1918 р.), коли гетьман погоджувався повністю зреорганізувати уряд в національному напрямку, група міністрів-кадетів виступила із запискою зв'язатися з Росією в боротьбі з большевиками: «Якщо Україна допоможе росіянам побороти большевизм, то заслужить на їх вдячність і забезпечить собі свободу вільного розвитку в державнім союзі з Росією, з котрою в'яжуть Україну економічні та всякі інші інтереси»¹⁸.

Наступного дня ця «записка десятиох» (Василенко, Ржепецький, Гербель, Гутник, Романов, Зінківський, Колокольцев, Вагнер, Афанасев, секретар Завадський) була опублікована в «Київской Мисли» і була сигналом до посиленого московського наступу проти самостійності України, як і проти самого гетьмана. Всі групи, партії та об'єднання москалів з'єдналися в одному напрямі покінути із самостійною Україною. Група радикального офіцєрства в Києві приготувляла політичний переворот. «Метою перевороту було повалення Скоропадського і передача влади кругам, що гуртувались коло «Союза Возрождения России», котрий повинен був координувати свою діяльність з Уфимскою Директорією і вже в ширшому масштабі вести боротьбу з большевизмом в Росії»¹⁹.

Гетьман уже в часі переговорів з представниками Українського Національного Союзу змінив свою орієнтацію і замість повної українізації уряду — погодився тільки на коаліційний склад кабінету.

Це була несподіванка для представників німецького і австро-угорського урядів, які сподівалися, що переговори закінчатся повним успіхом в дусі домовлення під час візиту гетьмана в Берліні. Гетьманові забракло рішучості, а обставини вимагали негайної децизії остаточно покінути з реакційно-монархічними колами. Він на такий радикальний крок не пішов і показався людиною вмілого маневрування, компромісу та передбачливого такту, але серед заіснувавших обставин прогайнував психологічно найбільше пригожий момент.

18. Д. Дорошенко «Історія України», т. II, стор. 394.

19. В. В. Станкович «Воспоминания 1914-1919 г.» П. Христюк «Українська революція», т. III, стор. 124-125.

“Es lässt sich nicht leugnen, dass derselbe mit etwas mehr Energie rascher zum Ziele hätte gelangen können, nur wäre es in diesem Falle nötig gewesen, über die reaktionären monarchistischen Kreise hinweg zug Tagesordnung überzugehen”.

“Zu einen sochen “Kaiserschnitt” ist aber der Hetman nicht zu haben. Er ist eher der Mann geschichten Lavierens, der Kompromisse und der vorsichtigen Taktik, wobei es geschen kann, dass unter Umständen der psychologisch richtige Moment verpasst wird”.

Fürstenberg an Burian: Übersendung von Informationen aus dem Lagen der ukrainisch nationalen Perteinen betreffend die innenpolitische Lage in der Ukraine sowie die kommentierende Stellungnahme zu diesen Informationen)²⁰.

Представникам Національного Союзу гетьман заявив, що передача уряду в руки національних діячів означала б державний переворот і тому він може погодитися тільки на коаліційний кабінет. Це могло б бути добрим на нормальні часи, однак серед посталих обставин голова Української Держави не повинен був лякатися навіть найрадикальніших заходів.

“In seinen Gesprächen mit den Führern des Nationalverbandes hat er sich dahin geäußert, dass die Übernahme der Regierung durch das nationale Ukrainertum einen statsstreichartigen Charakter hätte und daher er einen Koalitionskabinett den Vorzug gebe”.

“Das mag ja für normale Zeiten richtig sien, heute jedoch darf man als ukrainischer Staatschef auch vor Massnahmen radikalster Natur nicht Zurückschrecken”²¹.

Після повороту з Німеччини товариш міністра закордонних справ О. Палтов говорив, що цісар Вільгельм, працюючи з гетьманом, мав сказати «українізуйте свій кабінет!». Це доказувало, яке велике значення для збереження української державности присвячував німецький уряд реорганізації кабінету міністрів Української Держави.

Утворення гетьманом коаліційного кабінету дня 25-го жовтня, до якого ввійшло 5 міністрів від Національного Союзу (Вязлов — судівництво, Леонтович — земельні справи, Лотоцький — релігійні визнання, Славінський — праця і Стебницький — освіта, викликало велике незадоволення серед московських кругів, які побоювалися, що міністри промосковського напрямку будуть змайоризовані і їх ідея федерації з Росією може бути знівечена.

На з'їзді Протофісу 27-30 жовтня кн. Голіцин говорив, що гетьман збився з дороги, допускаючи до влади українців: «Нині ми

20. “Ereignisse in der Ukraine 1914-1922”, Band III, S. 266.

21. Там же.

стали на той шлях, на котрому упала велика Росія, коли от єдиного уряду перейшли до коаліційного». Він взивав, щоб цю помилку виправити, що й сталося розколом українського уряду, коли протофісовські міністри прямо саботували всяку співпрацю з міністрами національного напрямку.

Як і Союз Земельних Собственников, так і Протофіс надавали напрям внутрішній політиці Української Держави. Їхні провідники навіть не крилися із своєю промосковською орієнтацією і на українську державність гляділи, як на переходове явище²².

Також національні кола не були вдоволені цим компромісом, бо тільки повною українізацією можна було забезпечити українську державність, про що писав в «Робітничій Газеті» Винниченко, який в тому часі «з успіхом закінчив переговори з Мануїльським у справі повстання проти гетьмана.

В тому часі, коли кінчилася війна, рішалася також доля самостійности України, яка завдяки німецьким військам (відповідно до Берестейського договору) на протязі 7-ох місяців могла завершити своє державне будівництво. Це був період правління гетьмана Павла Скоропадського, який тривав фактично до 14-го листопада 1918 р., а правно до 14-го грудня, коли гетьман зрікся влади й покинув Київ. Це був час можливого спокою, бо німецькі війська охороняли північні кордони України від большевицького наїзду.

Роздор заіснував під час гетьманського перевороту, коли українські партії (в тому і соціалістичні), не одержавши бажаних міністерств, відмовилися співпрацювати з гетьманом. У висліді був утворений уряд з меншости — з представників великої земельної власности та промислу й торгівлі, який дістав назву «реакційного й буржуазного», а був він промосковського напрямку, що цей розбрат тільки поширював.

Для закріплення української державности необхідна була єдність усіх верств. Це міг досягнути тільки український уряд національного напрямку, навіть під економічним оглядом «реакційний», який давав би селянам землю не даром, як це голосила большевицька пропаганда, але згідно із земельною реформою, узгідненою з представниками всіх верств.

При різних публічних виступах гетьман взивав усіх до єдности й праці для добра Батьківщини, однак його уряд тієї національної ідеї не мав і діяв у протилежному напрямку.

22. Гербель, Афанасев, Гутнік.

У вирішний момент обидві сторони готовились до удару. Ліві українські соціалістичні партії договорюються з більшовиками, притягають до себе українські національні кола, які «зневірились» в гетьмані за його «промосковську» політику, щоб повалити той реакційний режим. З другої ж сторони, всі єдино-неділимці, користаючи з повної свободи, мали цілий ряд часописів, які зазивали до збереження великої Росії. Основані ними організації-союзи вільно організували бувших російських військовиків, щоб у слушний час покінчити з гетьманом, а «самостійну українську державу» використати як базу, з якої мало початися відродження «Родіни». В самому Києві було около 15 тисяч офіцерів, російських шовіністів, під командою ген. Кирпичева.

На таємному засіданні Українського Національного Союзу 8-го листопада 1918 р. тільки В. Винниченко і М. Шаповал були за повстанням, а інші (С. Єфремов, А. Ніковський, К. Мацієвич, В. Садовський) були проти повстання, бо тільки занархізується життя, розвинеться більшовизм, селяни підуть грабувати землю, а за тим підуть грабежі й погроми. Не треба руйнувати державного апарату і викликати більшовизм, яким тепер дишуть маси. На ці твердження відповів Винниченко, що він волить «лівий народній більшовизм, аніж правий поміщицький більшовизм». Справа не була остаточно вирішена, тільки залишена двом особам — Винниченкові і Шаповалові. Всякі намовлювання, згл. переконування проти повстання, не дали позитивного вислід.

Справа повстання була відома гетьманові, який 3-го листопада мав зустріч на стації Скороходово з отаманом Красновим, відомим неділимцем, який мав намовляти гетьмана завершити велике діло відбудови Росії. Він говорив, що «українсько-донський союз це є початок того великого діла, яке має завершити гетьман».

З натяків заст. мін. закордонних справ Ол. Палтова, що був довіреною особою гетьмана, виходило, що на тій зустрічі обговорювано справу східно-південного союзу. З тієї зустрічі немає письмових звідомлень, а сам от. Краснов і його висланник ген. Черячукин лякалися відокремлення України від Росії і з незрозумілою впертістю, хоча б ціною продажі України більшовикам, вели наступ проти самостійности України й проти гетьмана. Донська область стала центром об'єдинительного російського руху і тому ця подія (зустріч з ген. Красновим) викликала оправдане збентеження.

Можна погодитися із тим, що на тій зустрічі обговорювано також справу повстання й евентуальної помочі, чого доказом було, що вже 14-го листопада частина Добровольчої Армії з Дону й

Півдня прийшла на Україну й обсадила важливі відтинки по містах, а наступного дня Крим.

Дня 14-го листопада 1918 р. появилася грамота гетьмана про федерацію, якою він сподівався здобути прихильність і піддержку з боку російських і русофільських кіл на Україні. В своєму велико-державному шовінізмі київська російська преса стрінула грамоту дуже холодно, бо Україна мала належати до Росії без жодних застережень федерації, як про це заявив лідер російських кадетів П. Мілюков редакторові «Новости дня»: *«В Росії відбувається процес іншого роду. Росія, яка розпалася на невеликі частини, прямує тепер до об'єднання, але не на основах федерації, котрі на російському ґрунті є чужі і несприємливі. Частини ці прямують до злиття, до будування єдиної Росії»*²³.

Того самого дня гетьман затвердив новосформований кабінет міністрів вповні російського напрямку, в складі: Гербель, Ржепецький, Кістяковський, Афанасев, Щуцкой, Покровский, Косінський, Мерінг, Науменко, Глінка, Рейнбот, Петров, Любинський, Воронович, Ляндберг і Завадський. Вже наступного дня цей кабінет проголосив програму своєї діяльності, в якій на першому місці була «праця коло відбудови єдиної Росії на федеративних основах із задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности».

Ще перед проголошенням грамоти, т. є 13-го листопада 1918 р., були прийняті гетьманом граф Берхем — радник німецького посольства, та Ярош — майор генерального штабу, які дораджували гетьманові зачекати і старатися дійти до порозуміння з Антантою. Всякі зміни уряду можуть довести до заколоту, з якого скористають тільки большевики.

Однак ці поради не мали успіху. Гетьман твердив, що співпраця з коаліційним урядом неможлива. Є вибір: або опертися на національно-демократичні елементи, або на прихильників великоросійської ідеї. Серед перших є не більше половини державно думаючих, а решта — це революціонери, що знайде своє закінчення в анархії і большевизмі.

(Закінчення буде)

23. П. Христюк «Українська революція», т. III стор. 114.

Спогади

Григорій ЦЕБРІЙ
Кацетний номер 15,483

ВІД МАЙДАНКУ ДО БЕРГЕН-БЕЛЬЗЕН

(В 40-роківини виходу на волю з німецьких млинів смерти)

Сорок років тому, в травні 1945 року скінчилася Друга світова війна, що її розпочав Гітлер. Скінчилася вона трагічно не лише для німців, але і для усіх поневолених народів, а втім і українців, що — вхопивши за почином ОУН зброю в руки — боролися проти брунатних та червоних окупантів.

В цій боротьбі, крім воїнів на полі бою, страждали також українські політичні в'язні, почавши від польської Берези Картузької, через більшовицькі тюрми і скінчивши в німецько-гітлерівських тюрмах і концтаборах.

В цих німецьких «млинах смерти» загинули тисячі ще молодих, життєрадісних українських патріотів, які завжди були готові служити Україні, але їх ворог викреслив із життєвого реєстру, відтявши їх від життя.

Вони загинули за ту саму велику справу, як і наші воїни армій чи підпілля — за волю України. Небагато з них вийшло на вимріяну волю. Більшість відійшла на вічний спочинок високими димарями кацетних крематорій.

У сорокріччя визволення, згадую їх усіх, знаних і незнаних — віддаємо їм пошану, пам'ятаючи про їхню мученицьку смерть.

Вранці 14-го квітня 1942 року, коли я вже був готовий до виходу із своєї кімнати при вул. Пулавського у Львові, задзвонив дзвінок. Відчинивши двері, я побачив двох кремезних гестапівців, які спитали про моє прізвище та зробивши ревізію в кімнаті, забрали мене до будинку головної команди Гестапо при вул. Пелчинського. Крім мене, там вже було кілька моїх друзів з Торговельної гімназії при вул. Курковій. Після переслухання всіх арештованих, яких було понад десять, під сильним конвоєм СС-поліції нас відпровадили до тюрми при вул. Лонцкого. Після двох тижнів нас кількох перевезено «чорним вороном» до тюрми в Тернополі, де я просидів до місяця лютого 1943 року. Обвинувачували мене (як і всіх інших) за приналежність до ОУН та організування маніфестації з приводу відновлення української Державности 30-го червня 1941 р. При кожному переслуханні нас тяжко побивали як «бандерівських бандитів».

Велика тернопільська тюрма була виповнена майже самими українцями. В моїй келії (тюремній кімнаті) на 50 в'язнів-українців було лише двох поляків, а одного з них після двох тижнів звільнили. Осінню 1942 року Гестапо почало ночами забирати деякого із наших друзів-в'язнів. Забрали і мого друга «спільника» Михайла Печерського, якого розстріляли разом з кількома десятками українських націоналістів в Ягольниці біля Чорткова.

Одного досвітку на початку лютого 1943 року понад тисячу в'язням дано наказ забрати свої речі і вийти на тюремний майдан. В більшості — це були українці. Під охороною великої кількості озброєних гестапівців та СС-поліції нас усіх відпроваджено на станцію і розділено по транспортних вагонах. Не зважаючи на це, що вагонів було обмаль, ми всі під натиском нагаїв та прикладів крісів мусіли там вміститися, немов сардинки в бляшанці.

Ніхто не знав, куди стелиться нам дорога. Більшість вірила, що напевно повезуть нас на працю до Німеччини. Під вечір завезено нас до Львова і загнано до великого табору при Янівській вулиці. Протягом трьох днів туди прибували транспорти з в'язнями із станиславівської, дрогобицької, стрийської та інших тюрем. Побачивши таку велику масу в'язнів, гестапівці і есесмани немов подуріли і без перерви протягом кількох годин гонили нас по великій площі, побиваючи до нестями різного рода дручками, нагаями чи крісами, а багатьох випроваджували з рядів і в куті, на площі — розстрілювали. Третього дня знову під ескортою есесманів та великих собак втиснено нас у закриті вагони і повезено в невідоме.

І знову думки... Куди? Ранніми годинами при кінці лютого 1943 року поїзд звільнив біг і зупинився. Хтось гукнув — Люблін! Так, це був він. Із зовні ми почули страшний вереск і крики. Це дики есесмани «допомагали» нам виходити з вагонів і знову нас немилосердно били чим попало. Формували колону по п'ятеро і під сильним конвоєм гнали до табору. Гнали нас яких два кілометри пільною дорогою. Перед нами, здалека, видніли високі дротяні загороди з електричною струєю та вартовими вежами зі скорострілами. Ми опинилися в концентраційному таборі «Майданек».

Загнали нас на т. зв. третє поле, де знову відбулося «хрещення» палками і нагаями з рук есесманів і таборової адміністрації, що складалась із таких в'язнів, як і ми, чого в початках ми як «цуґанги» не могли ще зрозуміти.

Майданек був поділений на п'ять піль. На першому полі, що було ніби найкраще, приміщувався шпиталь (ревір) та головна кухня. Тут перебували працюючі групи (т. зв. команда), які мали ніби більш відповідальну працю. На другому полі перебували переважно военнополонені Червоної Армії, з яких більшість була інвалідами. Через пару тижнів там перебувало три сотні українських поліцистів, яких Гестапо арештувало на Волині і притранспортувало до Майданка. Куди їх пізніше забрали — ніхто не знає. Рівнож на другому полі приміщувалась велика крематорія, а з

високого комина днем і ніччю виходив чорний дим. Ми всі з острахом дивились на нього, бо там спалювали наших друзів-в'язнів.

На третьому і четвертому полі перебували працюючі команди, а п'яте поле було призначене для в'язнів-жінок.

Напроти першого поля стояв великий сірий барак, т. зв. лазня. Нам доручили розібратись до нага. Відібрали від нас всі цінніші речі, якщо хтось їх ще мав. Після обшуку та довшого чекання загнали нас до лазні на кілька хвилин під гарячу і холодну воду, а потім палками знову вигнали нас на двір і нагих та мокрих поставили в ряди. Після довгого чекання на морозному повітр'ю, нам видали рушники, якусь білизну, «пояси» (нібито зовнішнє убрання) в синьо-білі паси з дерев'яного матеріалу, що нікому не було під міру, і взуття — т. зв. голландські колодки. Так умундировані, вже на бараках одержали ми числа та червоні трикутники з літерою «П», (тобто поляк). Це все треба було пришити на грудях маринарки і на боці штанів.

Зчинився галас і крик. Ми обурено не хотіли приймати букви «П», домагаючись букви «У» — українець. У відповідь — з'явився загін есесів, що нагаями та прикладами крісів успокоїв гамір та приневолив пришити до жакетів призначені трикутники, бо згідно з правилами в Майданку всіх в'язнів уточнювали за державною приналежністю. Тому всіх українців із східних земель називали «Рус», а з західних — «Поляк».

Першого дня під вечір нас розділено по бльоках. Блок — це великий дерев'яний барак, до якого належало від 500 до 600 в'язнів. На кожному полі стояло по 25 бараків. Трохи кращі бараки стояли на першому полі. Кожний блок мав призначеного старшого блокового (блок ельтестер), писаря і «штубендіста» (господаря). Вся ця влада призначувалась есесманською адміністрацією і була майже в руках словацьких жидів, бо в початках Майданек був збудований для жидів, яких найбільше привезено з колишньої Чехо-Словаччини. Тому вся внутрішня таборова влада залишилась в руках старих в'язнів-жидів.

«Лягер фірером» Майданку був старшина Гестапо Туман, який без милосердя знущався над в'язнями, а зокрема, коли хтось попався в його руки, не знаючи, до якої команди він призначений.

На початку березня 1943 року більшість в'язнів (крім жидів) творили українці, бо поляків переважно вивозили до Авшвіцу. Капами і «форарбайтерами» (наставниками в праці) були переважно в'язні-німці.

Майданек був положений на рівнині, недалеко від міста Любліна, до якого була прикріплена велика земельна посілість якогось колишнього польського магната та сконфісковані довколишні господарства. Праця в'язнів у більшості проходила при управі ріллі, городництві та при плантації овочевих кущів і дерев. Рівнож були команди, які працювали при направі доріг, воженню каміння, копанню ровів, у цементовні і т.п. Я попав до команди «Гертнерай» і вже як огородника мене перенесено з третього поля на перше.

Не зважаючи на дощ чи сніг, холод чи спеку завжди треба було працювати і зігненим щось робити під наглядом капів та есесманів зі собаками.

Кожного ранку о год. 4-ій було вставання; кожен як міг, так скоро вставав із триповерхових пріч, одягався, мився, одержував приділ «юхи» (так називали в'язні каву) і бігом вибігав на апель.

Найбільшим актом знущання в німецьких концтаборах були т. зв. апелі, які відбувалися не дивлячись на дощ чи тріскучі морози (кожного дня ранком) і пізнім вечером після праці всі в'язні строїлись до апелів. Бльокові вирівнювали ряди, били нещасних куди попало. Всі ставились в двійки чи п'ятки і починались вправи: «Штіле штанден», «міцен авф» і «міцен аб». Всі мусіли разом під один такт знімати шапки і під один такт так само накривати голови. Так нас треновано довший час, доки не прийшов дижурний старшина есесів та провірив присутніх. Коли часом сталась якась помилка в підрахуванні, а чи хтось хворий не вийшов з бараку, або часом комусь із в'язнів таки удалося втекти з табору, тоді на таких апелях нас мучили годинами. Прибувши з праці, в'язні промоклі, змерзлі, немаючи сили стояти, багато в'язнів падали на цементову долівку, яких після апелю забирали до крематорії.

При кожному вході до табору із праці перепроводжувало по деяких командах ревізію. Якщо в кишенях в'язнів знайдено моркву, бараболу чи щось подібне, їх ставлено окремо і після апелю вони одержали по десять нагаїв. Рівнож викликували числа цих в'язнів, які під час дня чимось провинились, а їхнє число записав дижурний есесман. Їх всіх ставлено на окреме підвищення та в присутності всіх в'язнів «нагороджувано» по двадцять п'ять буків. А коли часом хтось пробував щастя і втік, а його при допомозі собак зловили, тоді на такім апелі нещасного вже до крові побито, вішали на спеціально збудованому ешафоті. Всіх в'язнів після такого «апелю» ще окремо держали годину на дворі, як покарання.

Після апелю есесмани виходили з табору, високі дротяні брами замикалися, і лише на освічених рефлекторами високих вежах озброєні есесманські сторожі стежили за рухом в таборі. Ніхто з в'язнів не смів вийти з бльоку, а коли хто тільки показав голову з-поза дверей, то до нього стріляли. Тоді в бараках панами смерті і життя були бльокові і штубендісти. Польські шовіністи, не зважаючи на це, що ми так само терпіли, як вони, різними способами та доносами намовляли жидівських бльокових, щоб ті над нами знущалися. На такі доноси до нестями побивано наших українських в'язнів — ніби-то за крадіж, за ніби-то недобре постелене ліжко, чи за неподаровання папіроски бльоковому.

В Майданку був неписаний закон, що кожен в'язень раз у тиждень мусів подарувати для бльокового одного папіроса. В'язні папіросів не одержували, але на «чорному» ринку між в'язнями можна було «купити» два папіроси за пайку хліба (пайка — це чверть одно кілограмового хліба). Папіроси приносили до табору цивільні поляки, які працювали як електрики чи при інших роботах. Бідні в'язні — курці відбирали від себе хліб, щоб задоволити себе куренням, а ті, що не курили, час від часу

міняли хліб за папіроси, щоб задоволити бльокового і тим самим оминати тяжкого побиття.

В квітні 1943 року перед Великоднем прибув знову великий транспорт в'язнів з Галичини, серед яких було багато українців. Поляки почали між собою тихо нараджуватися та змовлятися, як то вони будуть «лупіць українцуф». Але це їм не вдалося. В цьому транспорті привезли багато свідомих та бойових друзів, які змісця зареагували п'ястуками, і поляки присмирніли. Навіть внутрішня таборова жидівська адміністрація побачила, що ми не є такими, як нас представляли польські шовіністи. Жиди почали краще з нами поводитися, а навіть і співпрацювати.

Лягер фірер Туман, про якого вже була мова, не визнавав в таборі хворих. Під час апелів вечорами він перевіряв в оточенні есесманів кімнати «ревіру» і кожного, хто не міг встати з ліжка до апелю, таких він наказував забирати до «газ-камери», а звідтіля до крематорії. В цей спосіб згинули і мої два друзі — Ярослав Муринський і Василь Михайлів. Стоячи під час апелів, ми з жалем і острахом гляділи на тих нещасних, які помахом рук прощалися з нами, ідучи на знищення.

В половині серпня 1943 року ранок почався так, як кожного дня: вставання, терпка кава, осоружний апель, а потім муштра в рядах і похід на невідільничу працю. Та цього ранку було якось інакше. Чомусь на працю нас не гнали і ми, не знаючи що з собою діяти, вешталися між бараками. Біля 10-ої години нас вигнали на площу, на якій вже стояв якийсь високий старшина Гестапо в почоті есесманів. Нам дано наказ скинути все одіння і поставлено у велике коло. Переходячи перед тим гестапівцем, він паличкою відставляв всіх молодих і здорових на право, а слабших на ліво. Тоді я і мої друзі попали до групи по правому боці.

Всіх вибраних, яких було кілька сотень, пустили до бараків, видали на пару днів харчі та наказали чекати на слідуючі розпорядження. Одержаний хліб і кілька кусків кінської ковбаси — це був дійсно празник, небачений до того часу в Майданку.

Ще таки цього вечора нас вибраних пригнали на станцію Люблін, де на нас чекав великий товаровий потяг. Там напхали в кожний вагон по сімдесят в'язнів, заплъомбували двері і ми поїхали у невідоме.

Щойно в дорозі ми довідались, що їдемо до «славного» концентраку Бухенвальд. Про цей табір і його камінні копальні (каменоломи) ходили страхітливі чутки, та ми на це не мали ради — їхали туди, куди нас везли.

Після трьох діб їзди, виснажені серпневою спекою і спрагнені води ми прибули до міста Веймар, де із станції, камінистою дорогою поміж горами, вмащерували під високу дротяну загороду з брамою, над якою великим півколом виднів напис «Арбайт махт фрай». Ми вступили до концентраційного лягру Бухенвальд.

Великою несподіванкою для нас було це, що нас загнали до великої лазні з теплою водою і кожен одержав великий рушник до витирання, чого в Майданку ніколи не бувало. Спрагнені без води, кожен із нас, ку-

паючись, пив воду до нестями. Перебравшись в білизну і пасяки, запроваджено нас до т. зв. кварантанних бараків, які хоч були в таборі, але були обведені окремими загородами. Нам заборонено зустрічатись з місцевими в'язнями, бо ми підлягали т. зв. кварантанні та лікарським оглядинам.

В Бухенвальді був цілком інший таборовий режим і внутрішній порядок, як в Любліні (Майданку). Цей табір був збудований зразу після приходу до влади Гітлера, а тому до нього транспортували також німців-антинацистів, в більшості комуністів.

В таборі була чистота і порядок, регульовані таборовою (внутрішньою) адміністрацією із в'язнів-німців, а зокрема строго карали за крадіж. Кожен із в'язнів мав своє призначене місце при столі, а коли в'язні приходили з праці, то на столах вже чекали на них порції супу і призначений хліб. Коли в інших таборах ліжка були потрійні, тут були поодинчі. Бльокові, капи, і вся внутрішня адміністрація була в руках німців-комуністів, про що нас повідомили тут вже перебуваючі друзі. Я тут зустрінув свого друга Євгена Луковського, який після апелю вчорами передавав нам через загорожу варену картоплю, яку він вже як старий в'язень міг зорганізувати. Кількох необережних в'язнів, які висловлювались негативно проти Советського Союзу, таємні агенти побивали і їх як хворих забирали до ревіру, з якого вони вже не верталися.

Поголовно, праця відбувалася у каменоломах, в каменистих горах. До цих гір були прокладені залізні рейки, по яких тягнули чи попихали в'язні залізні вагоніки наладовані камінням. Споглядаючи на цю муку в'язнів, нам новоприбулим мороз проходив поза шкірою. Вісім в'язнів спускали такий наладований камінням візок з гори до долу. Колеса вагоніків гальмовано дручками та руками в'язнів. Не раз цей вагонік виривався із рук в'язнів та з розгоном гнав на долину чи перевертався, і в цей час каміння калічило чи навіть вбивало переходячих в'язнів. Ми, новоприбулі, були свідками таких кількох випадків.

Після двотижневої т. зв. кварантанни вигнали нас до ношення каміння. Машерували ми досить далеко під високі гори, де великими стосами було складене каміння. Кожен із нас мусів взяти на плечі камінь і рівним кроком під проводом капа маршувати до табору. При складанні каміння, кожного, що взяв ніби малий камінь, відставлявано набік, де окремий капо «вліплював» таким «винувальцям» по десять нагаїв. Таку працю з гоненням та побоями ми виконували протягом тижня, з пригнобленням думаючи, що цим способом німаки напевно хочуть нас викінчити.

В останній тиждень серпня устроено нас в п'ятки і замість в похід по каміння — провірено прізвища і в'язничні числа та дано наказ скорим ходом всідати до великих військових грузовиків, які поблизу чекали на нас, були накриті цільтами і під охороною есесманів на мотоциклах повезено через місто Веймар в невідоме.

Пізно після обіду ми опинилися на просторих ланах засіяних збіжжям та цукровими буряками. По правій стороні була висока гора, до якої про-

вадила замаскована зеленими сітями бита дорога та дві залізничні лінії, на яких стояли вагони. По лівій стороні видніло містечко Нордгавзен. Нас на скору руку поставлено п'ятками і скорим кроком погнали в сторону гори. Біжучи попри буряки, не зважаючи на побиття есесманів, кожен із нас зігнувся, виривав буряка та на скору руку з'їдав. Добігши до гори, ми із здивуванням побачили дві величезні діри — штолі, до яких на залізних шинах в'їжджали і виїжджали вагони.

Нас загнали до одної напіввикінченої та освіченої темним карбітовим світлом, видовбаній в гранітній горі — галі. На скору руку створено команди денної і нічної зміни, а я, попавши до нічної «шихти», негайно пішов з тією зміною до праці.

Тут ми побачили напевно пекло на землі. В цих гранітних горах 70 метрів під землею мускулами, кров'ю і трупами в'язнів різної національності нацисти почали будувати підземну фабрику ракет, т. зв. «Фав айнс» і «Фав цвай», якими обстрілювано Лондон.

Перед нашим приходом тут вже були проверчені дві великі діри — штолі, по довжині гори, від початку до кінця, із в'їздом та виїздом. Між штолями впоперек проходили т. зв. галі 600 метрів довжини і 20 метрів ширини. Працювали при тому тисячні маси в'язнів. Одні вертіли каміння сверлами та розбивали динамітом, інші грузили каміння на вагони і вивозили на поверхню, а ще інші ручно розробляли великий масив піску з цементом та заливали вже викінчені підлоги в галях. Працювали у дві зміни, вдень і вночі по 12 годин в зміні, при темному світлі, трійливому газі з карбіту й динаміту, тяжкому поросі з каміння, а при тому крики і побиття наглядачами. Тут напевно був біблійний Вавилон. Крім українців, були тут жиди, французи, італійці, голляндці, бельгійці, а найбільше поляків і «русских». В цій останній групі більшу частину творили українці з-за Збруча.

В перших напіввикінчених галях покладано сінники і там відбувався наш відпочинок після праці. Ці наші «кімнати» знаходилися яких двісті-триста метрів від галь, де працювали в'язні з іншої шихти. Гук і тріскіт динаміту, трійливий газ — все це ми вдихували ніччю під час камінного сну, встаючи рано до праці немов запаморочені. І так на зміну протягом трьох місяців.

Випроваджували нас на поверхню раз на день, на т. зв. обід. В цей час окрема команда вивозила вагони з трупами в'язнів, які не витримали цього гаразду під землею. По дорозі до т. зв. кухні, ми мусіли двигати привезені потягом частини стін чи даху на побудову бараків, які вже почали будувати недалеко горезвісної гори. Так почав своє існування новий концентраційний табір «Дора», який офіційно, на великій таблиці при вході до табору носив назву «Арбайтс Лягер Міттельбав».

Протягом шістьох місяців повстало під цими горами немов мале містечко з двома високими і широкими тунелями, в яких побудовано подвійні залізничні рейки. Поміж тунелями побудовано 44 галі, освічені електричним світлом, з допливом повітря, водою і санітарними умовами.

В галях вмонтовано різні машини, верстати, двигуни і т.п., на яких в'язні під проводом досвідчених інженерів-німців, продукували ракети.

Ці ракети були довжиною двох вагонів. Ми працювали під проводом цивільних німців, т. зв. майстрів, і під строгим доглядом есесманів. Коли такий майстер був добряга, тоді в'язням було трохи легше, але в більшості такі майстри були брутальні, за щонебудь в'язнів оскаржували, а за це в'язнів на місці карали нагаями.

Кожен в'язень був прикріплений до одної із галь, не сміючи заходити до іншої, бо за непослух був тяжко караний. Я був прикріплений до команди «ГОХ ТІФ Цвай», яка виконувала працю по всіх галях. Тому мені щастило бувати по тих галях, а в деяких із них працювали наші дівчата з написом «Ост» на грудях.

Після тримісячного перебування під землею в тунелях, на поверхні побудовано окремими командами дерев'яні бараки з великою площею по середині, кухнею, лазнею, крамницею та крематорією, і тоді нас перенесено на поверхню та розміщено по новозбудованих бараках.

Не всі мали щастя побачити новозбудований табір. Без сонця, свіжого повітря, невідповідного відживлення і виснажені до непізнання більшість перебуваючих в тунелях стали т. зв. музулманами (так називали вмираючих в'язнів) і замість до нових бараків — пішли до крематорії. Прибувши до табору «Дора» я одержав число 15,483, а після одного року перебування я бачив новоприбулих числа понад 70 тисяч, хоч концентраційний табір завжди нараховував 10,000 осіб. Решта, як звичайно, була вивожена з тунелю та «виходила на волю комином».

Внутрішня таборова система була подібна до такої, як у Бухенвальді, лише в «Дорі» була ще в додатку таборова поліція, т. зв. «Лягер шуци». Всі таборові функції були обсажені в'язнями-німцями з червоними вінками, які в більшості так само знущалися над нами, як і есесмани. В менш важливіших командах були капами і інші національності, але не українці.

Тут, як і в Бухенвальді, було зорганізоване підпілля з німецьких комуністичних в'язнів, до якого вони пізніше втягнули визначних комуністичних в'язнів-росіян. Бувало таке, що лягаючи в 10-тій годині спати, з голосників в бараках лунала московська пісня «Кипучая, могучая...», а «руські» били «браво».

Однаке в другій половині 1944 року есес поліція це підпілля викрила. Всіх провідників підпілля німців і росіян посаджено до бункру. Одного дня в центрі площі вмонтовано кілька стовпів з петлями, на яких повішено 24 змовників. Усіх в'язнів вигнали на апель і поставили колом, щоб кожен міг бачити, як каратимуть «ворогів таборового порядку». До сьогодні стоїть мені перед очима молодий в'язень, який — ідучи під шибеницю — голосно кричав «Слава Україні». Напевно він не був комуністом. Йому гестапівські катюги заховстали дюрчком уста, щоб не кричав, прив'язавши цей дручок шнуром поза голову.

Після викриття цього підпілля, звільнено з таборових функцій усіх в'я-

знів-німців з червоними вінклями (політичних), а на їх місце наставлено німців з зеленими вінклями (зłodії і бандити). Також звільнено з кращих команд усіх «руських», яким навіть заборонено носити шкіряне взуття, лише дерев'яні колодки. Тим розпорядком були пошкоджені в більшості українці, які були примушені носити букву «R», (P).

До великого концентраційного табору «Дора» належало кілька менших таборів, т. зв. філій, між якими був табір «Ерліх». Тому, що команда, до якої я належав, виконувала працю ближче Ерліху, нас перенесено на час виконання праці до того табору. Там мені «пощастило» бути лише два тижні. Табором управляли в'язні-цигани, які носили чорні трикутники. За найменшу провинку вони забивали людей і на це їм нацисти дозволяли. Б'ючи в'язнів вони все повторяли: «Ми знаємо, що нас тут викінчать, але заки нас викінчать, то ми вас викінчимо». Завдяки Божій допомогі, нашу команду після скінчення праці перенесено з поворотом до «Дори», де ми, хоч в карцері, відітхнули і подякували Богові за наш вихід з пекла в пеклі.

Не було ніколи вільного тижня, щоб до «Дори» не приходили транспорти із все новими в'язнями, яких в більшості кудись відсиляли. Від них ми довідувались про новини в світі, а особливо про події на наших Рідних Землях. Ми раділи відомостями про УПА і її Командира Чупринку, хоч не знали його правдивого прізвища. В цих транспортах найбільше прибувало поляків після варшавського повстання, які нарікали на зраду польовиків. Одним транспортом привезено майже самих українців з Дніпропетровська. В розмові із свідомим українцем інж. Дмитром, ми довідалися, що в Дніпропетровську був великий завод залізничних локотив, який був чинний аж до відходу німецької армії. При відступі німці евакували весь фабричний персонал, провід і робітників, та привезли всіх до концентраційного табору «Дора». В більшості це були старші люди, які майже всі тут загинули, не витримавши строгого таборового режиму.

Почавши від осені 1944 року, переважно ночами було видно і чути гуркоти далекого бомбардування, та відлуння пожеж. Ці гуркоти ставали щораз частішими та ближчими. Зимою 1944-45 рр. почали прибувати транспорти у відкритих вагонах, в котрих більшість в'язнів були замерзлі трупи, яких вигружували на спеціальні до того візки та відвозили до крематорії.

Цікаво, що кожної ночі вивожено з тунелів в замаскованих вагонах великі ракети і протягом цілого 1944 року, ніколи на цю замасковану гору не впала ані одна бомба, хоч літаки пролітали над нею.

Та несподівано таки прийшов кінець тій катівні. Одного ранку в другій половині березня американські літаки збомбили недалеко місто Нордгавзен та почали обстрілювати есесманські вежі довкола нашого табору. Всіх в'язнів вигнано на площу, на якій зчинився крик і гамір. Літаки кружляли над нашими головами, однак на нас не впав ані один стріл. Вартові есесмени почали ховатися поміж нас. Після відльоту літаків, через голосники дано наказ «антретен» і вихід з табору. На скору руку

зформовано ряди, біля кухні кожен одержав «фасунок» — один хліб і консерва на двох та скорим кроком помаршували до недалекої станції, де нас заладовано до відкритих товарових вагонів і ніччю повезено цей транспорт в невідоме. Що другий вагон, на окремих між вагонами підвищеннях стояли вартові есесмени.

Другої ночі, коли наш транспорт стояв на бічних рейках на станції Целле, американське летунство збомбардувало цю станцію. І знову, тільки завдяки Божому провидінню, ані одна бомба не пошкодила вагонів з в'язнями.

В дорозі, коли потяг час-до-часу зупинявся, окрема команда з циганів, під надзором есесманів, викидала з вагонів померлих та зомлілих і виснажених в'язнів, яких дострілювали в придорожніх ровах. Після такої триденної подорожі у вагонах вже було багато вільного місця.

В перших днях квітня потяг зупинився на якійсь малій станції. Рештками своїх сил усталилися ми в «п'ятки» і під ескортою есесманів та мадярських військовиків, помаршувавши пару кілометрів, дійшли ми до великих мурованих будинків з площею та загородою із дротяної сітки. Це були колишні військові касарні, а тепер призначені для нас, т. зв. Берген Бельзен.

Загнано нас до бараків, де ми вже самі по групах «зорганізували» кімнати. Табір обставлено військовою заставою есесманів і мадярів. Тут таборової адміністрації із в'язнів вже не було і не мордовано нас працею, але за те мордовано голодом. Раз у день кожний бльок маршував до т. зв. кухні, де в'язень одержував три зігнилі картоплі в лущині, та горня якоїсь юшки, ніби кави, і це був денний «фасунок» в'язня. Всім заборонено виходити з бльоків. Сміливців, які відважувались виходити чи виглядати через вікна — стріляли. Ми з острахом вижидали чогось гіршого, але і відчували, що це вже приходить кінець сваволі. Кожен із нас останками сил піддержував себе на дусі, щоб якимось видержати.

Два дні перед залишенням табору, командант есесманів дав наказ з'явитися всім в'язням-німцям (яких було біля сотні), їх офіційно звільнено та випущено з табору на волю. Після цього, другого дня відійши з таборової охорони німці-есесмени, а охорону і владу табору перейняли військові мадяри, які без ніякої причини чи упімнення стріляли по вікнах, біля яких скупчувались в'язні.

В ніч з 14-го на 15-те квітня недалеко від наших бараків відбувся бій. Вибухи стрілен та вогонь скорострілів були такі близькі, що ми боялися, що грузи будинків нас прикриють. Над ранком все затихло, а коли зійшло ранішнє сонце 15-го квітня 1945 року (здається, неділя), ми почули голосний гуркіт моторів і танків. Всі кинулись до вікон і самі собі не вірячи, побачили великі темно-зелені танки з білими п'ятираменними зірками і запорошених військовиків. Ми, українці, налякалися, думаючи, що п'ятираменні зірки — це большевицьке військо, але потішали себе, що большевики носять червоні зірки, а тут є білі. Це після нічного невеликого бою з німецькими недобитками, вступили і зайняли Берген-Бельзен військові частини англійської армії.

Доля хотіла, що цього ранку, коли входила англійська колона, ми всі кинулися до вікон, радіючи щастям. Вартовий мадярський вояк ще вистрілював до вікна, вбиваючи двох в'язнів, яким уже усміхалась воля.

Після кількох годин до табору заїхав у почоті старшин англійський комендант цих військових частин, які зайняли цю околицю, і проголосив офіційно, що ми є вже всі вільними. Але додав, що війна ще незакінчена і що хоча один тиждень мусимо тут перебувати і виздоровіти.

Так і сталося. Протягом 12-ти днів табір був під охороною тих самих мадярів (однаке з крісами без набоїв). Нас відживлено, переодягнено в чисту білизну і вбрання, зроблено дезенфекцію та піддано лікарським оглядинам.

Рівнож, протягом того часу табір поділено по національних групах. Першими відділилися «руські», створивши відразу окремий табір з великим портретом Сталіна на брамі, а їхні політруки почали негайно шукати за «западніками» та «ізменніками». Жиди були відокремлені в окремому таборі, яким нацисти в останніх днях дали затроений хліб і їх дуже багато помирало. Французи, італійці та голляндці були найщасливіші, бо після кількох днів організовано, під своїми національними прапорами від'їжджали до своїх країн.

Нас, українців, у цей час було біля двох сотень. Це в порівнянні до інших груп — дуже мало. Ми були немов між молотом і ковадлом. Носаючи букву «П», ми скрилися між поляками, аби віддалитися від московського гуляйпілля.

З початком травня усіх поляків (і нас з ними) вивезено до окремого польського табору в «Гінденбург Казармах» в місті Целле, а звідси ми розійшлися по українських таборах.

Після 40 років звільнення, не раз пригадуються у сні чи думках ці страшні переживання в концтаборах. Все це бачене і пережите в таборах неможливо передати на письмі. До сьогодні стоять перед мною ті тисячні маси вмираючих в'язнів, а між ними мої приятелі та близькі друзі. Я не міг зрозуміти і до сьогодні не знаходжу вияснення, чому у своїй більшості німці були такими садистами супроти нас, безбронних в'язнів.

В карцерах для нікого не було ласки. Я ніколи не бачив, щоб когось із карцеру звільнили на волю. Ми всі були засуджені на повільну смерть. Треба було вміти над собою панувати, холодно зносити наруги, витримати голод, та мати щастя уникнути побоїв. Перебувши польський карцер Березу Картузьку, я вже був трохи при звичаєний до карцерового життя. Крім цього я в цей час як студент краще володів німецькою мовою і це в основному помагало мені дістатись до кращих команд праці.

Не ліпшими сьогодні під московсько-советською окупацією є також концентраційні табори. Але знаємо, що із цих таборів якось виходять у світ різні записки, захальвна література і т.п., що пишуть в'язні. В німецьких карцерах до недоподумання було мати кусок паперу і робити якісь записки. За це дуже строго карали.

У великій мірі нам допомагала (а мені зокрема) сильна віра та щира молитва до Бога і тим самим велике бажання жити. Через три роки побуту в тюрмах і таборах, мені не раз приходилось бути в таких скрайних ситуаціях, з яких, здавалось, вже не було вороття, а лише смерть. Але завдяки Божому Провидінню, мені якось щастило вийти неушкодженим.

Одного разу дижурний есесман, проходячи біля будки, в якій я працював, без жодної причини записав до свого нотатника моє число і забрав мене з собою. Запровадивши до дижурного есесманського старшини, він зголосив, що я спав. Це була абсолютна видумка есесмана, і я оборонявся як лише міг. Мені сказали, що німець ніколи не говорить неправди, присудили 25 буків і поставили в чергу, бо переді мною вже стояли «винні», які чекали на буки. Біля брами було споруджене корито, в яке клали в'язня руками і ногами вниз і яке автоматично замикалося, щоб в'язень не міг піднятися, і так відбувалася екекуція.

Я знав, що коли одержу на свої плечі 25 буків — не видержу, заберуть до ревіру, а звідтам до крематорії. Я попав прямо в екстазу і щиро молився. В молитовній задумі я почув біля себе голос: «вас махт ду кляйне?» Піднявши голову, я побачив з моєї команди Оберкапа, який кудись ішов. Я немов на світ народився, бо вже надходила черга лягати в корито. Есесман запитав капа, чи він мене знає, а цей відповів, що так і що я є його «лявфер» (післанець) в команді. Тоді есесман, крикнувши на мене, чому я йому цього не сказав (хоча про це я йому говорив), нагнав мене з поворотом до праці. В цей день моїй радості не було меж.

Завдяки альянтським арміям, що приспішили наше визволення, ми могли знову стати вільними людьми. Хотілося б ще раз стрінутися з тими ще живими чужими і своїми побратимами-свідками, які пережили це пекло на землі, та разом подякувати Всевишньому за опіку над нами.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Огляди, рецензії

Петро ОДАРЧЕНКО

ФОТОТИПІЧНЕ ВИДАННЯ АЛЬМАНАХУ «ПЕРШИЙ ВІНОК»

Перший Вінок. Жіночий альманах. Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Перше видання. Львів: друкарня ім. Т. Шевченка. 1887. Друге, доповнене видання. Вступна стаття і біографічні нотатки д-р Лариси М. Л. Залеської Онишкевич. Нью-Йорк. Союз Українок Америки. 1984. Видано у 100-ліття Українського жіночого руху. XX + 486 стор.

Союз Українок Америки фототипічним перевиданням жіночого альманаха «Перший Вінок» не тільки гідно вшанував 100-ліття Українського жіночого руху, а й зробив важливий і цінний внесок в історію української літератури. Бібліографічна рідкість — альманах «Перший Вінок», що вийшов у світ майже сто років тому у Львові, став доступним нашому сучасному читачеві, який тепер має можливість ознайомитися з літературною творчістю українських жінок-письменниць, які писали свої твори сто років тому. Альманах «Перший Вінок» цінний не тільки для літературознавців, істориків української літератури, — він цінний для всіх, хто зацікавлений нашим письменством, хто цікавиться життям і становищем української жінки в XIX стол., і хто цікавиться боротьбою українського жіноцтва за свої людські й національні права.

Звичайно, мова й правопис у цьому збірнику дуже застарілі. За сто років українська мова, незважаючи на всі перешкоди, досягла надзвичайно високого розвитку. У мові авторок «Першого Вінка» є окремі слова, які треба було б пояснити. Наприклад: «охмалась» (хотіла), «альба» (білий одяг у католицьких священників), «заїнтабулювати» (записати), «задавка» (ангіна), «бляга» (хвастощі). Багато й інших відхилень від лексичних норм сучасної літературної мови є в мові творів, надрукованих у «Першому Вінку». Проте в основному для сучасного читача не буде великих труднощів для розуміння творів, надрукованих у «Першому Вінку».

На початку книжки вміщено цінну вступну статтю д-ра Лариси М. Л. Залеської Онишкевич. Назва статті оригінальна й дотепна — «Як сплетено вінок. . .» Сплели цей барвистий вінок одинадцять письменниць-галичанок, які дали двадцять п'ять квітів-творів, і шість письменниць-українок (вживаємо термінологію 80-их років XIX стол.), які дали сімнадцять

квітів-творів. А головними керівницями цього плетіння вінка були галичанка Наталя Кобринська і українка Олена Пчілка. Спільними зусиллями талановитих жінок усієї соборної України сплетено чудовий вінок, пахощі якого не вивітрилися й до нашого часу, себто майже через сто років після того, як цей вінок був сплетений.

Історію цього «Першого Вінка» докладно й дуже добре описала д-р Лариса Онишкевич. Сто років тому — 1884 року — відома українська письменниця й громадська діячка Наталя Кобринська зорганізувала в Галичині Товариство Руських Жінок. Вона намагалася зміцнити це товариство жінок ідеєю видання жіночого літературного альманаху. Їй на допомогу прийшов великий український письменник і літературознавець Іван Франко. Товариство Руських Жінок почало збирати гроші на видання альманаху. У Товаристві йшла боротьба між різними групами — клерикальною, народницькою та радикальною.

В 1885 році обрано нову управу Товариства. І ця нова управа вирішила за зібрані на видання альманаху гроші купити срібну тацю для нового єпископа. Іван Франко про такий зворот справи писав, що це «радше глупота, ніж зла воля». Таке трактування важливої культурної справи викликало обурення у Н. Кобринської, і вона вийшла із складу членів створеної нею організації.

«Деякі люди доброї волі, але вузького погляду, — писав І. Франко, — стали підкопуватися під програму Товариства, бажаючи повернути його діяльність на улюблену стежку української інтелігенції. . . , бажаючи з товариства освітнього, оснований для культурної праці, зробити товариство філантропічне».

Наталя Кобринська не відмовилася від свого наміру і спільно з Оленою Пчілкою та з допомогою Івана Франка здійснила свою ідею: жіночий альманах «Перший Вінок» вийшов у світ у Львові 1887 р. Д-р Лариса Онишкевич цілком слушно зазначає, що цей жіночий альманах був особливо цінним тим, що він «представив авторок з усієї України», що особисті зв'язки авторок з Н. Кобринською та І. Франком «дали молодим авторкам не тільки заохоту, але й свого роду вишкіл».

Далі авторка вступної статті зазначає, що «намір авторок альманаху був зосереджений на тому, щоб «потрясти совість затверділих, подати руку терплячим, побуджувати до вартісного життя — з думкою про краще. . . і справедливе суспільство». Авторка вступної статті д-р Лариса Онишкевич коротко зупиняється на окремих творах Н. Кобринської, Уляни Кравченко, Дніпрові Чайки, Олени Пчілки, Г. Барвінок та ін. Закінчуючи свою цікаву статтю, Л. Онишкевич зазначає, що «авторки Альманаху не були одиницями, відчуженими від громади», що «вони не окремі, самотні фіялочки, а таки ефективний вінок».

Ініціаторка видання альманаху «Перший Вінок» Наталя Кобринська надавала велике значення літературі, бо, за її власним визнанням, вона «через літературу дійшла до розуміння становища жінки в суспільстві»,

а тому «хотіла й інших повести на ту дорогу». Через літературу вона хотіла «впливати на розвій жіночого духа».

Зміст альманаху багатий і різноманітний. Тут є три поезії 16-літньої Лесі Українки, а також її поема «Русалка», поезії 19-літньої Людмили Старицької, Дніпровой Чайки, Уляни Кравченко, Олени Пчілки та ін. З художньої прози тут є оповідання Ганни Барвінок, Олени Пчілки, Наталі Кобринської, О. Бажанської, М. Рошкевич та інших.

Особливо цікаве оповідання Н. Кобринської «Пані Шумінська». Героїня цього оповідання пані Шумінська дбала лише про добробут своєї родини, вона не сятала думкою поза стіни свого дому, «вона хотіла, щоб усі її сини були попами, а доньки попадями». Але її діти пішли іншими шляхами, навіть внучка маленька здивувала її своїм бажанням «так учитися, щоб мати свій власний хліб», щоб стати вчителькою. Новий «дух часу» вабить молоде покоління до громадської праці на добро свого народу, а молоді дівчата прагнуть здобути рівні права з чоловіками.

Ідеї жіночої емансипації приділяє велику увагу й Олена Пчілка в своєму оповіданні «Товаришки». Дві товаришки — Люба Калиновська і Раїса Брагова йдуть з повітового міста на Полтавщині за кордон, щоб здобути медичну освіту. Люба, закінчивши вищу освіту, повертається на Україну, в глухе село і там самовіддано і безкорисливо служить своєму народові. А егоїстична й ретроградна дворянка Раїса виходить заміж за німецького професора й залишається за кордоном. Раїса відверто заявляє про свою зневагу до простих людей.

В альманасі «Перший Вінок» ми маємо й цікаві етнографічні матеріали: статтю О. Франко: «Карпатські бойки та їх родинне життя»; С. Окуневської «Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних»; статтю К. Довбенчук «Дівка і княгиня (народні звичаї з Косівщини)». Безперечно великий інтерес становлять статті про становище жінки та про жіночий рух (статті Н. Кобринської «Про рух жіночий в новіших часах», «Українське жіноцтво в Галичині в наших часах»).

Іван Франко в статті «Українська альманахова література» згадав про «Перший Вінок» як про «першу цього роду книжку в українській літературі, що є явищем незвичайно важливим і симпатичним».

Пізніше в праці «З останніх десятиліть ХІХ в.» («Молода Україна». Л. 1910, стор. 45) Іван Франко підкреслив, що альманах «Перший Вінок» належить «до найкращих і найбагатших змістом наших видань із того десятиліття» і що «для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжечка завжди буде дорогоцінною пам'яткою».

Велике значення альманаху «Перший Вінок» полягає в тому, що в ньому взяли участь письменниці всієї України. І таким чином цей альманах став не тільки важливим виявом українського жіночого руху, а одночасно й виразником ідеї соборності і єдності українського народу, роз'єднаного чужими кордонами царської Росії та цісарської Австро-Угорщини.

В кінці книжки подано біографічні інформації про авторок «Першого

Вінка». Деякі дати треба виправити. Дніпрова Чайка померла не 1923, а 1927 року. Ганна Павлик померла 1928 р. Ольга Драгоманова-Косач (Олена Пчілка) народилася не в Полтаві, а в місті Гадячому на Полтавщині. Вона вчилася не в «пансіоні благородних дівиць», а в Київському приватному пансіоні Нельговської, де брат Ольги Михайло Драгоманов викладав історію.

Треба виправити й дати видань творів Лесі Українки. Твори Лесі Українки в 7 тт. видано в 1923-1925 рр., твори в 12 тт. — в 1927-1930 рр., твори в 5 тт. — в 1955-1956 рр., твори в 10 тт. — в 1963-1965 рр., і останнє видання — твори в 12 тт. — в 1975-1979 рр.

Книжку прикрашає мистецька обкладинка Слави Ґеруляк. На обкладинці зображено двох молодих жінок в українському вбранні, які ніби символізують єднання двох частин України. І одночасно — це й влучна ілюстрація до провідного вірша Олени Пчілки, вміщеного на початку альманаху «*Перший Вінок*»:

До спілки ж, сестри! В нашім гаю
Вінки ми праці пов'ємо —
І на користь рідному краю
Жіноче серце віддамо!

Ст. РАДІОН

БАТЬКІВЩИНА ПОНАД УСЕ

Лариса Мурович. Дерево рідного роду; поезії. Три збірки в одній книзі — Дерево рідного роду, Муза в шинелі, Любов до вітчизни. Накладом авторки, Торонто, Канада, 1984, 208 стор.

Лариса Мурович належить до гурту тих поетів, які вважають, що поезія мусить мати суспільну функцію впливу на буття у кожній добі життя народу, а не тільки твором естетики для естетики.

Творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка якби була тільки на взірєць Шевченкового «Садка вишневого коло хати» ніколи не відіграла б такої ролі в житті українського народу, ролі збудника національного відродження, збудника до боротьби за волю, якби Шевченко не створив «Заповіту» зі строфою «Поховайте та вставляйте, Кайдани порвіте, І вражою злою кров'ю, Волю окропіте», або Франка «Не пора... Москалеві й ляхові служити!», Лесі Українки «Чом ти не гострий, безжалісний меч, Той, що здимає вражі голови з плеч?». Та багато інших поетичних творів і поетів, що оспівували минуле так як ця наша трійця геніїв, і поривали до боротьби за волю власного народу.

Власне ця збірка поезії Лариси Мурович-Тимошенко хоч ділиться на три частини, але під оглядом суспільної функції всі вірші насичені національно-визвольною боротьбою українського народу, почавши від праісторії, а кінчивши сучасністю.

Поетеса відтворює праісторію картинами, якби вона була сучасницею тієї доби:

ПЕРВІСНА ВОЛЯ

Найпершої людської думки спалах
Там був високий і безмежний: Воля!
У предка просторах, на горах-долах
Скрізь добра її домовала доля.

Куди тільки підеш — вона,
Щедротна, жива, осяйна.
Усюди, вчуйте, усюди
Свобідно дихали груди!

Тоді то волі було так доволі,
Що в неї запас був на час недолі.
Бо волю й у попелі, після навали,
Нам іскри лишала, щоб ми — роздували!

(1968)

А ось оспівування героїки з сучасної історії України:

ВОЯМ УПА

Вої УПА! Я — повна вами,
Мов ріка біля тами.
Хвилі все пруть і пруть;
Поспішаю на путь.
Де ж подіти обличчя —
В сяйві величчя?
Де ж подіти діла? Де ж подіти думки,
Що немов жолудів разки?
Там, де небес віконця,
Там, на проміннях сонця
Почеплю діла, почеплю обличчя дум, —
Хай співає на славу розкутий струм!

(1967)

ВОЯК

Вояк не мріє про вінок лавровий
Чи про героя власний монумент,

Але він творить із своєї крові
Надхнений — для грядучого — момент.

І вірить: незалежної держави
Не подолають хижі вороги,
Як п'єдесталь будови величавий
Споїти міццю крові і снаги.

Паде він гордо в боротьбі за волю,
Сповнивши вічності святий наказ,
І жаль йому, що за Вітчизни долю
Не зможе полягти ще раз.

(1945)

Лариса Мурович і в розділі лірики виливає душу оспівуванням Батьківщини й збуджує надхнення до боротьби:

УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНЦІ

Українська жінко, якщо маєш сина
І йому бажаєш успіху в житті,
Ти щодня пригадуй, де є Батьківщина,
Щоб не заблудився на чужій путі!

.....
Меч йому подай, щоб в нашого народу
(На шляхах чужини й в рідній стороні),
Не було спочину, ані переводу
У дерзаннях духа, в праведній борні.

Українська жінко, ти гордися сином,
Що меч відчувши володарний зов,
Батьківщину піде визволяти чином,
Як сурма закличе до походу знов!

(1978)

Хоч Лариса Мурович поділила свої поезії у цій книжці на 3 окремі збірки, відрізнивши їх одну від одної назвами, то вони все одно творять духову одність, їх єднає функційно та сама ідея любови до Батьківщини й визвольної боротьби.

По прочитанню книжки стає перед читачем образ опанцерованого воїна з епохи трипілля і княжої доби. Той образ окрилює, домінує в свідомості читача і розділи «Муза в шинелі» та «Любов до Вітчизни». Це поезії *жінки-воїни*.

15.5.1985 р.

Володимир ЖИЛА

Тексас Тек університет

ВДАЛИЙ ТВІР

*Михайло Качалуба, З моєї Одиссеї, частина I. Буенос-Айрес:
Видавництво Юліана Середяка, 1983.*

Перед нами цікава книга в українській мемуарній літературі. Написана вона легко й доступно, так що прочитає її і юнак, і дівчина, і дорослий, і людина на схилі віку. Книга написана з любов'ю до рідної землі, з гордістю за свій рід і з тривогою за майбутнє українського народу.

Книга *З моєї Одиссеї* містить багатий фактичний матеріал про життя на Збаражчині, зокрема в Романовому Селі й частково в Тернополі. Авторова Одиссея почалася 7 листопада 1908 року і «з Божої ласки та волі триває й досі, хоч далеко від Романового Села» (стор. 9). Михайло Качалуба веде читача крізь роки й простори рідної землі, будучи заздалегідь свідомим того, що всього не можна охопити та про все не можна розповісти. Він непомітно розкриває значніші факти та дає чудові уявлення минулого. Його уявлення образні, конкретні й наскрізь своєрідні, в той час, коли його слова вагомі, бо в них відбито минуле й вони створюють неповторне відчуття думки:

Ей, працьовитий був мій дід Степан. Як тільки сіріє, вже косу на плечі, люльку в зуби і в поле. Ця люлька його раз нагнівала [краще розсердила, привела в стан роздратування, обурення, гніву — В. Ж.]. Вийшов він в поле і косить, а тут підійшла охота закурити. Має по кишенях — люльки немає. Бурмотить щось із злости, пробує знову косити, але кісьба [косіння — В. Ж.] не береться. Кидає косу й вибирається додому по люльку. Вже вийшов на дорогу та з пересердя заляв і плюнув. А люлька бац з зубів на землю. (Стор. 11).

Як бачимо, в автора своя манера викладу, свій стиль, але в цілому ж уявлення справляє добре враження. У ньому правдиво й рельєфно відтворено стан душі діда Степана.

Чудово змалював автор також приїзд батька з війни після чотирьох років розлуки з родиною: «Олека! — скрикнула нараз мати, і бабуня, і дідуньо. Стефань застиг при грубці, Мариня біля столу, а ми з Федьом і Катрусєю закам'яніли з порожніми ложками за столом. «Це наш тато, це наш тато!» — кричав веселий голос в наших душах» (стор. 50). В описі цієї сцени відсутнє деталізоване змалювання обстановки. Автор просто вводить читача в середовище своєї родини й за допомогою окремих слів розкриває радість дітей.

Кожен епізод, буквально кожен рядок книги присвячений єдиній цілі: розкрити минуле, передумати його та знайти в ньому зерно краси. А ще точніше: змалювати ставлення української родини до праці й обов'язку, тобто показати її моральний рівень та характер діяння й буття.

Цікавий і кольоритний у книзі образ самого автора. Він пізнав багато горя, зокрема під час війни, але в ньому завжди перемагає оптимістичне начало: він весь в діянні, він розповідає про шматок життя, а інколи й душевно страждає. Його розповідь не позбавлена суб'єктивного характеру, бо це характеристична прикмета майже всієї мемуарної літератури, проте вона має свою вартість — це ж авторові свідчення.

Першу частину своєї книги Качалуба закінчує оптимістично. «Знову Тернопіль, і знову весна, а з нею нові надії, нові мрії, нові пляни, але при важкій праці» (стор. 129). Молодий Качалуба, як виходить з його власних підтверджень, був людиною рішучою, самостійною в думках та обдарованою широкою уявою. Його скромний віршик, що появився ще в гімназійній газетці:

Не гнись, не корись
Проклятій судьбі!
Життя положи
За край в боротьбі! (Стор. 100)

припав навіть до вподоби його професорові Танчаківському, який вже тоді добачав талант у молодому студентові й жартуючи говорив про красу, що криється в поезії Качалуби. Автор, згадуючи цей факт щиро милується ним: «Мій душевний біль зменшився. Професор Танчаківський приложив на мое болюче, дитяче серце трошки педагогічного бальзаму» (стор. 100). Ми є свідками прямодушної реакції скромної молодого людини, в якій немає ні зарозумілості, ані пихи. Це добрий показник чистого характеру, що цінує вартість простоти й орієнтується на спогади про давно пережите.

Добре врахована автором і послідовність використання образів минулого, про які він не тільки говорить, але їх показує, змальовуючи по мистецькому їх світла й тіні. Як позитивну сторону книги варто відзначити те, що автор ненав'язливо підказує кожному з нас заглянути й в наше минуле, а коли трудно відтворити його, то хоча б згадати його замітливій події.

Михайло Качалуба, лікар по професії, відомий в українській літературі рядом цінних збірок поезій: *Бульварами серця*, *Вільним крилом*, *Відлуння моєї душі* тощо. Обдарував нас тепер ще своїм першим більшим прозовим твором *З моєї Одиссеї*. Книга в цілому справляє гарне враження у шуканнях істини минулого. Тут усе продумано до кінця й немає спірних тверджень. Що більше, вибираючи найцікавіші уривки з книги можна легко познайомитися з молодечими роками автора, коли вироблялась його спостережливість та розгорталась фантазія. Качалуба вже тоді приділяв багато уваги складним проблемам людської душі й старанно працював над мистецьким словом.

У книзі подекуди наявні дрібні мовні й образні недогляди, але всі вони мають частковий характер і не порушують загальної позитивної оцінки цього вдалого прозового твору.

Степан РАДІОН

ПОВІСТЬ ПРО ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ

*Р. Володимир. АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ; історична повість.
Видавництво Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1984, 263 стор.,
20 см.*

Р. Володимир (Кухар) цією повістю водить читача по просторах стародавньої України разом з ап. Андрієм, який обережно, без оплюгавлювання образливими висловами дохристиянських вірувань, послідовно навертає, зокрема молодь, на християнство. Те все малюється діями апостола Андрія у часах кінця старої і початку нової ери п. Хр., не лише в поселеннях прилеглих до Дніпра й Чорного моря, але й далі на Сході й Заході Європи. Повість цікава як з боку теологічного, так і філологічного. Побудована вона на наукових досліджуваннях творів 17-тьох авторів про місійну діяльність апостола Андрія.

Добре, що в нашому освіченому світі досліджування дохристиянських вірувань є тепер на такому самому науковому рівні, як і в інших народів, а не збування згадками про те згрідливім «поганством».

Науковому підходові до т. зв. «поганства» присвячували багато часу декілька наших дослідників. Але поштовх з духовного боку дав своєчасно митрополит УГПЦ Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко) своїм твором «Дохристиянські вірування українського народу», Вінніпег, 1965. А останньо поглибив і обґрунтував цей погляд також теолог о. д-р Степан Ярмусь твором «Духовність українського народу», Вінніпег, 1983. Він влучно пише про це так:

«Християнські народи, а в тім і ми з ними внаслідували накинене нам переконання, що первісна, стара, чи вірніше дохристиянська релігія взагалі, а в тім і релігія українського народу, була поганською. При чому в те поняття «поганства» вкладається сильний негативний зміст. А звідси до тієї релігії виробилося панівне осудливе й погордливе відношення. Це переконання ми внаслідували від старинних римлян, для яких усе, що було поза межами упривілюйованих верств вважалося поганським. А Візантія вважала, що все поза її межами було невідмінно варварським. Тоді панувало переконання, що поза межами римського й грецького світу

нічого доброго не було; тому-то віра й культура всіх «варварських» народів вважалася «поганством». Це переконання перенеслося й до нас і воно панує в нас по сьогодні» (20-21 стор.).

Хоч автор твору «Андрій Первозваний» Р. Володимир не читав під час писання своєї повісті твору о. д-ра С. Ярмуса, бо він ще не появився друком, проте в своїй повісті Р. Володимир Кухар змалював на прикладах діалогів дніпрянців даждбожичів з ап. Андрієм перевагу духовості християнської так само як у творі о. д-ра С. Ярмуса.

Різниця у духовості релігії даждбожичів від віри Христової є лише в тому, як видно з діалогів у повісті, що даждбожичі не признають прощення, ані покори ворогові з готовістю віддавати життя у боротьбі за Батьківщину. Всі інші моральні принципи співжиття і стосунків між людьми є ті самі. Тому ця повість на ниві дослідів дохристиянських вірувань українського народу, наших прапредків, яких автор назвав дніпрянцями замість скитами чи антами.

З дослідницького боку цікаві такі місійні оповідання ап. Андрія:

«Уставився Андрій, розклав по берегах байдака сіть та спершу й за неї взявся. . . Ех, Андрію, шукав ти місійних зусиль, найбільшої пожертви, а тут ти мов у Бога за дверима. Чи ж так у забезпеці, під опікою добродушних дніпровських мирян, і всю місію у Скитії відбудеш? Та й яка ж це насправді місія? . . . Тут же осілий нарід хліборобів, вояків і мореплавців, із власним віковим досвідом, своєю випробуваною мудрістю, здоровим побутом, гарними звичаями, богобоязкий, гостинний. Правда, воює він, бо мусить воювати у власній обороні, й ворога нищить, але ж і лицарський, милосердний до супротивника після замир'я. Чого ж мені більше його навчати? Та ж тут не тільки чужими мовами володіють, але чимало письменних між ними. Хотів я віддячитись за гостину й підучити того чи іншого на байдаку грецького письма, аж і те їм не новина. І з латиною дехто з них знайомий. Великий і дивний це нарід, а ледве хто знає про нього. Широко по східній Європі розкинулись їхні племена, аж поза Лабу на заході сягають, де звуть їх венедами. . . сам тепер досвідчую — всюди, в усю широчінь уздовж Дніпра, тільки їхньою мовою гуторять. . . засіває поля, прорубує гущавину. . . під дальший засів, розводить скот і сам розмножується.

«Було таке й у нас колись, але занепав ізраїльський нарід, бо виродився, Бога вирікся, пішов на чужу приманку, звичаю гостинности. . . не зберіг. . . бо хто ближньому не послужить, той і Богові відмовить службу. У дніпровських мирян. . . «гість у дім, Бог у дім». І без проводу Христових апостолів закон цей засвоїли. Чого ж їх більше навчати? Вони люди похопливі на науку. . . через отих чистих серцем, що мають добру волю. . . колись навернеться й увесь довкільний світ на вірну християнську путь» (стор. 81-81).

Впливи дохристиянської духовості українського народу є очевидними не лише в українців, але в усіх християнських народів світу. Адже ж декалог українських націоналістів, автором якого був практикуючий християнин С. Ленкавський, уложений за дохристиянською духовістю —

без усепощення і покори ворогові, пристосований до сучасного стану поневоленої України: Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї. А такою саме духовістю керуються усі християнські й нехристиянські народи світу. Бо в стосунках між народами нема в них ані всепрощення, ані покори ворогові. Навпаки, ворожнеча між народами й битви існують завжди від племінних часів до сьогодні.

Правда, в закінченні повісті смертю ап. Андрія чомусь автор не показав розпінання на хресті. І малюнок мученичої смерті вийшов не викінченим¹.

«Отак і, після цілоденної мандрівки надщесерця... прибився Андрій до столичного міста Ахаї, Патрасу... В Андрія раптом наче відняло пам'ять...» і після цих трьох крапок напрошується малюнок розпінання на хресті; замість того, опис напівпритомности й роздумування про прихід смерті. А потім раптом: «Знічев'я розплющує Андрій очі і зненацька усвідомлює, що він до хреста припнятий, ураз і пам'ять повертається». І автор після цього дає розв'язку, закінчує малюнок розп'яття: «Он де довершується крута дорога довгого Андрієвого життя — на його Голготі в Патрасі».

Є багато творів про ап. Андрія Первозванного, основоположника християнства в Стародавній Україні. А ця повість Р. Володимира Кухара буде збагаченням різномовної дослідницької літератури белетристичним твором про місійну діяльність апостола Андрія і смерть його на хресті в дохристиянській Ахаї.

В кінці повісти, як додаток, є наукова розвідка з малою про шляхи апостольської місії св. Андрія Первозванного в стародавній Україні в світлі описів джерельної літератури.

Повість буде прикрасою у домі кожного українця. Читаючи її, кожен побачить ап. Андрія і його місійну працю навертання наших прапредків Скитії-Руси-України на Христову віру.

22.11.1984

За книжкою в ціні 12 дол., можна звертатись на таку адресу: R. Kuchar, 2402 Canal Blvd., Hays, Kansas 67601 USA.

1. Примітка Редакції: Рецензент переочив процес розп'яття ап. Андрія в 1 розділі повісті. Побудова дії у творі основана на переживаннях ап. Андрія упродовж 2 і пів днів — від розп'яття до смерті на хресті.

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

Степан Любомирський. *Поховайте — та вставайте*. Перший том із трилогії політичного роману-візії *Слідами Заповіту*. Мистецьке оформлення Ростислава Глуква. Формат 22 × 15 см., 370 стор. друку, обкладинка тверда, видання Української Видавничої Спілки, Лондон-Торонто, 1985

Степан Любомирський. *Ніколи не забуду*. Роман, із вступом від Видавничого Фонду ім. Любомира Рихтицького-Степана Любомирського і з-під пера Богдана Стебельського. Формат 23 × 15 см., 532 стор. друку, обкладинка тверда в сорочинці з вінь'єткою, видання Видавництва «Гомін України», Торонто, Канада і Української Видавничої Спілки, Лондон, Велика Британія, 1984.

Михайло Ступка. *З-над берегів русла річки Серет*. Спогади, том 1. Формат 23 × 15 см., 390 стор. друку. Обкладинка тверда в мист. оздобленню, видання Укrapрес, Асторія, Нью-Йорк, США, 1984.

Юрій Бураківець. *Рідного краю галузка*. Збірка поезій. 352 стор. друку. Формат 23 × 15 см. Обкладинка тверда з мистецькою вінь'єткою. Видавництво «Вільна Думка», Нью-Йорк, США, 1985.

Вячеслав Давиденко. *На різні теми*. Том I. Впорядник — А. Давиденко, Передмова Юрія Бобровського і «Мій життєпис» авторства сл. п. Вячеслава Давиденка. Збірка праць автора охоплює розділи: «Політичний калейдоскоп», «Література і критика», «Українська мова» і «На різні теми», разом 75 статей, плюс п'ять вступних, і кілька важливих фотознімок. Формат 21 × 13 і пів см., 416 стор. друку. Обкладинка м'яка, в мистецькому оздобленню. Видання Асоціації Діячів Української Літератури, Нью-Йорк, США. Друк і склад — комп'ютерна друкарня «Мета» в Нью-Йорку. Рік видання 1985.

Твори Василя Гренджі-Донського. Том IV. Драматична творчість. Літературна редакція — проф. д-р Василь Лев. Обкладинка — Михайло Михалевич. Формат 25 × 17 см. Обкладинка тверда, в мистецькому оздобленню. Стор. друку 378. Збірщик і впорядник матеріалів — Зірка Гренджа-Донська. Це видання присвячене Юрієві Августинові Шерегієві, другові Поета і заслуженому діячеві театрального мистецтва на Закарпатті. Видання Карпатського Союзу, Інк., Відділ у Вашингтоні, Д.К., США, 1984, з друкарні «Укrapрінт» Інк., Вудсток, МД. Продажна ціна книги 18 дол.

Патріярх Йосиф — 17.II.1892 — 7.IX.1984. Документи і матеріали про смерть і похорони. Впорядкував Василь Маркус. Бібліотека Мирянина ч. 3. Видання Українського Патріярхального Світового Об'єднання, Дітройт, 1984. 72 стор. друку й ілюстрацій.

Науково-літературний журнал «Бандура», січень 1985, чч. 11-12, ви-

дання Школи Кобзарського Мистецтва в Нью-Йорку, США, під редакцією Колегії. Багато ілюстрацій.

Наш літопис. Український журнал літератури, історії, мистецтва, квітень 1981, ч. 3-4, ілюстрований.

Альманах «Гомону України» на 1985 рік. Календаріом і статті, поезії, оголошення. Накладом і друком Видавничої Спілки «Гомін України», Торонто, Канада.

Церковний Календар Альманах на 1985 рік. Видавництво Братства Святого Андрія Первозванного, Чикаго, США. Редактор — о. митрат Маріян Бутринський. Це число Альманаху в статтях і поезії присвячене двом Велетням Української Церкви і Нації XX століття — *Слuzі Божому Митрополитові Андрееві і Патріярхові Йосифові-Ісповідникові*. До цього Альманаху доданий стінний календар під наголовком: Українська Ка-толицька Парафія Св. Володимира й Ольги в Чикаго.

Д-р Степан Зошук. *Який харч — таке здоров'я.* З передмовами д-ра М. Грушкевича, США, і д-ра Р. Бірхера, Швейцарія. Видання Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді, том 52. Накладом Автора, тираж 2000 примірників. Обгортка роботи графіка-малюра Ростислава Глукка. З друкарні Офсетної Печатні в Бельгії. Ілюстрації, рисунки, словник. Праця має сім частин, 344 стор. друку великого формату, в твердій оправі з обгорткою. Ціна в твердій оправі 28 кан. дол., в м'якій — 25 кан. дол.

«Вісник Репресій в Україні», чч. 3, 4, 5 і 6 за 1984 рік. Редактор-упорядник — Надія Світлична. Видання Закордонного Представництва Української Гельсінської Групи, Нью-Йорк, США, березень-червень 1984.

Микола А. Лівницький. *ДЦ УНР в Екзилі між 1920 і 1940 роками*, з чотиристорінковою вкладкою під наголовком *«До нарису «ДЦ УНР в Екзилі між 1920 і 1940 роками»* від Автора ж цього нарису. Видавництво «Українське Інформаційне Бюро», Мюнхен-Філядельфія, 1984. 72 сторінки друку. Обкладинка м'яка.

*

ВІСНИК, суспільно-політичний місячник, орган Головної Управи ООЧ-СУ у США, чч. 12 за 1984 р., 1, 2, 3 і 4 за 1985 р.

УКРАПРЕС, огляд української преси, Грілі, Колорадо, США, чч. 28 і 29 за 1985 рік.

НАШЕ ЖИТТЯ, журнал Союзу Українок Америки, Нью-Йорк, ч. 1 за 1985 рік.

СУЧАСНІСТЬ, журнал літератури, мистецтва та суспільного життя, Мюнхен, Німеччина, чч. 10 за 1984 р., 1, 2, 3, 4 і 5 за 1985 рік.

ЖИТТЯ І ШКОЛА, журнал освіти та культури, Стейт Коледж Па, США, чч. 1 і 2 за 1985 рік.

АВАНґАРД, журнал української молоді, видання ЦУ СУМ, Нью-Йорк, США, чч. 6 за 1984 і ч. 1 за 1985 р.

БЮЛЕТЕНЬ Комітету Українців Канади, Вінніпег, ч. 4 (січень-березень) 1985 р.

ВІСНИК Світового Конгресу Вільних Українців, Торонто, Канада, ч. 1(13) травень, 1985 р.

ПАТРІАРХАТ, видають: Управа Українського Патріархального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріархального Товариства, Нью-Йорк, США, чч. 10, 11, 12 за 1984 р. і 1, 2 і 3 за 1985 рік.

СВІТЛО, український католицький місячник, видають оо. Василяни, Торонто, Канада, ч. 12 за 1984 р., 1, 2, 3 і 4 за 1985 рік.

ВІДОМОСТІ Спархіяльного Управління УАПЦ у Великій Британії, ч. 2 за 1985 рік.

ПІСЛАНЕЦЬ ПРАВДИ, орган Українського Місійно-Біблійного Товариства та Об'єднання Українських Євангельсько-Баптистських Церков у США, чч. 11-12 за 1984 і 1-2, 3-4 за 1985 рік.

ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РАНОК, місячник присвячений поширенню євангельсько-християнської думки та освіти. Видає Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці, Дунвуд, Джорджа, США, чч. жовтень-грудень 1984 і січень-березень 1985 р.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ, кварталник релігії, філософії, літератури, мистецтва, науки та історії. Видає Об'єднання Синів і Дочок України Рідної української національної віри, Гамільтон, Онтаріо, Канада, ч. 7 за 1985 рік.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ, видає Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі, ч. 47 (січень) 1985 р.

ГРОМАДА (бюлетень) видає Українська Громада в Ньюкаслі і Долина Гантер, ч. 21 (травень) 1985 р.

ЗБІРНИК МАТЕРІЯЛІВ НА 35-РІЧЧЯ СМЕРТИ СЛ. П. ГЕН.-ХОР. РОМАНА ШУХЕВИЧА-ТАРАСА ЧУПРИНКИ. Видання ОБВУ у Великій Британії, стор. 21.

ABN CORRESPONDENCE, Bulletin of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations Munich, West Germany, Nos. 1 (January-February) and 2 (March-April) 1985.

L'EST EUROPÉEN, revue trimestrielle, Paris, France, Nos. (195) Juillet-Septembre, 1984, (197) Janvier-Mars 1985.

The UKRAINIAN QUARTERLY, Published by Ukrainian Congress Committee of America. Nos.: 1 & 2, 1984.

KULTURA, revue mensuelle, Instytut Literacki, Paris, France, Nos. 3, 5 1985.

MUT Nr. 211, March, 1985 (Recht und Freiheit), Postfach 1, D-2811, Asendorf, West Germany.

L'ALTERNATIVE, pour les droits et les libertes democratiques en Europe de l'Est, No. 31 — Janvier, 1985.